

TERUG NAAR DE BASIS

Belevingsgericht bouwen voor mensen met dementie

TERUG NAAR DE BASIS

Belevingsgericht bouwen voor mensen met dementie

Renske van Dieren
1256920

Explore Lab 11
Bouwkunde - TU Delft
Onderzoeksrapport
8 november 2011

Voorwoord

Dit onderzoeksrapport is geschreven in het kader van het afstudeeronderzoek in Master 3. Het afstudeerproject werd uitgevoerd binnen het afstudeerlab Explore Lab 11, binnen de track Architectuur van de faculteit Bouwkunde aan de TU Delft. In Master 3 ligt de nadruk op het onderzoek en tijdens de periode van Master 4 zal dit op het ontwerp komen te liggen. De onderzoeksperiode vond plaats van september 2010 tot en met maart 2011, hierna volgde tot en met november 2011 de ontwerpperiode.

Bij Explore Lab mag elke student zijn of haar eigen fascinatie volgen en daar onderzoek naar doen. Ik ben geïnteresseerd in de perceptie van de gebouwde omgeving en in het bijzonder de rol van de zintuigen hierbij.

Mensen met dementie raken steeds meer verzeild in een wereld die zij niet meer begrijpen, doordat de cognitieve en mentale functies achteruitgaan. De zintuigen blijven echter langer in stand. Met dit afstudeeronderzoek wil ik graag ontdekken hoe een woonomgeving voor dementerenden gebouwd kan worden, waarbij de nadruk ligt op de perceptie van deze personen.

Tijdens mijn afstuderen ben ik begeleid door drie docenten: Machiel van Dorst (onderzoek), Luc Willekens (architectuur) en Elise van Dooren (bouwtechnologie).

Naast hen wil ik ook graag Lotte Mulder bedanken. Lotte, studente Psychologie aan de Universiteit van Amsterdam, liep stage bij Machiel van Dorst en heeft mij geholpen tijdens de onderzoeksfase. Zij heeft me meegholpen met de casestudies, enkele onderdelen voor het onderzoek geschreven en mij ondersteund in het onderzoek.

Ook wil ik de bewoners, familieleden en medewerkers van de Herbergier, De Vloet en De Hogeweyk bedanken voor hun gastvrijheid en medewerking aan de casestudies.

Renske van Dieren - 8 november 2011

Inhoudsopgave

1 Inleiding	1	7 Casestudie 3: De Hogeweyk	53
Aanleiding	1	Architectuur	54
Theoretisch kader	2	Activiteiten	61
Opzet van het onderzoek	5	Zintuiglijke prikkels	66
Methodologie	5		
Leeswijzer	7	8 Vergelijking casestudies	69
2 Dementie	9	Architectuur	69
Wat is het 'Syndroom Dementie'?	9	Het faciliteren van de basale behoeften	70
Welke vormen van dementie zijn er?	10		
Hoe verloopt dementie?	12	9 Conclusie onderzoek	77
3 Faciliteren van de basale behoeften	15	Samenvatting	77
Behoeftte aan verandering	15	Aanbevelingen	80
Behoeftte aan de natuurlijke omgeving	17	Reflectie onderzoek	84
Betekenis geven aan prikkels	18		
Controle	21	10 Relatie onderzoek & ontwerp	87
Territorium	23	Conclusie	95
4 Zintuiglijk ontwerpen	27	Reflectie	95
Basale zintuigen	27	Literatuur	99
5 Casestudie 1: De Herbergier	31	Bijlage I Observatieplan	102
Architectuur	31	Bijlage II Observatieverslag De Belevens	104
Activiteiten	36	Bijlage III Hogeweybeurs & interview	111
Zintuiglijke prikkels	38		
6 Casestudie 2: De Vloet	41		
Architectuur	41		
Activiteiten	46		
Zintuiglijke prikkels	50		

1 | Inleiding

Renske van Dieren

“Als kind had je dat vaak. Je werd ’s morgens wakker en de muren van je kamer stonden verkeerd om je heen. In gedachten moest je de kamer een slag draaien zodat alles weer klopte en je op kon staan, de deur door, de dag in.

Met mijn handen onder mijn hoofd gevouwen kijk ik naar de azuurblauwe katoenen slaapkamergordijnen terwijl ik in gedachten de kamers van het huis weer op hun plaats zet. Vera moet al op zijn, al hoor ik geen geluiden. Het licht is, zelfs getemperd door de gordijnen, kaal en hard. Het heeft vannacht opnieuw gesneeuwd, denk ik.

Ik stap uit bed en schuif de gordijnen open. Zo te zien is er geen nieuwe sneeuw bij gekomen. Roberts sporen liggen diep verzonken in de sneeuw, aan de randen minder scherp dan bij verse prenten het geval zou zijn. De toppen van de dennen steken roerloos als bezems in de lucht. Een smal uitgelopen paadje loopt van de veranda naar de mosgroene schuur rechts achterin de tuin.

Ik poets mijn tanden en zoek ondertussen naar woorden, een formulering voor wat ik voel. Alsof er iemand in mij zit die zich een ander huis herinnert, waarvan de indeling soms dwars door die van dit huis heen loopt. Kamers horen absolute zekerheden te zijn. De manier waarop zij in elkaar overlopen hoort eens en voor altijd vast te liggen. Een deur moet vanzelfsprekend geopend kunnen worden. Niet in angst en onzekerheid omdat je geen idee hebt wat je erachter zult vinden.”

Aanleiding

Bovenstaand fragment gaat over de 71-jarige Maarten Klein. In ‘Hersenschimmen’ schrijft J. Bernlef (2000: 37) hoe het is om dement te worden. Herinneringen, beelden, feiten en namen sijpelen in steeds sneller tempo weg bij Maarten.

In Nederland hebben 235.000 mensen dementie. Het aantal mensen met dementie zal in de komende dertig jaar stijgen tot een half miljoen mensen in 2040. Deze stijging in het aantal dementerenden wordt veroorzaakt door de vergrijzende bevolking, aangezien leeftijd de belangrijkste risicofactor is voor dementie (Alzheimer Nederland, 2010).

De vergrijzing in Nederland ontstaat door twee fenomenen. Het geboorteaantal lag in de periode tussen de Tweede Wereldoorlog en de jaren zeventig beduidend hoger dan in de jaren daarvoor en daarna. De mensen die in deze periode zijn geboren, stromen vanaf 2011 in de bevolkingsgroep van 65+. De andere oorzaak voor de toenemende vergrijzing is de stijgende levensverwachting, waardoor mensen steeds langer blijven leven. Waar in 1990 slechts 60 procent van de 65-jarigen de leeftijd van 80 bereikte, is de verwachting dat van de huidige 65-jarigen ruim 70 procent de leeftijd van 80 bereikt (Jong & Van Duin, 2009: 36).

Dementie, een syndroom waarbij de verwerking van informatie in de hersenen wordt verstoord, levert zowel geheugenproblemen als gedragsproblemen op. Sociaal geriater Anneke van der Plaats stelt dat deze gedragsproblemen

niet alleen door de dementie worden veroorzaakt, alsook door gunstige of ongunstige omgevingsfactoren (Verbraeck & Van der Plaats, 2008). Het begrip 'omgeving' wordt door Anneke van der Plaats gedefinieerd als een combinatie van zowel de sociale als fysieke omgeving.

De rol van de architect heeft betrekking op het de fysieke omgeving van mensen met dementie, waarbij indirect gefaciliteerd wordt in de sociale omgeving. Afgelopen 20 jaar heeft er in de zorgverlening een verschuiving plaatsgevonden van aandacht voor de ziekte naar aandacht voor patiënt en zijn beleving (Verdult, 2003: 35). Deze belevingsgerichte zorg kan worden doorgetrokken naar de fysieke omgeving, waarbij rekening gehouden wordt met de perceptie van de dementerende in de gebouwde omgeving.

In dit onderzoeksrapport zal het creëren van deze belevingsgerichte omgeving nader onderzocht worden, waarbij uiteindelijk aanbevelingen aan ontwerpers en architecten worden gedaan.

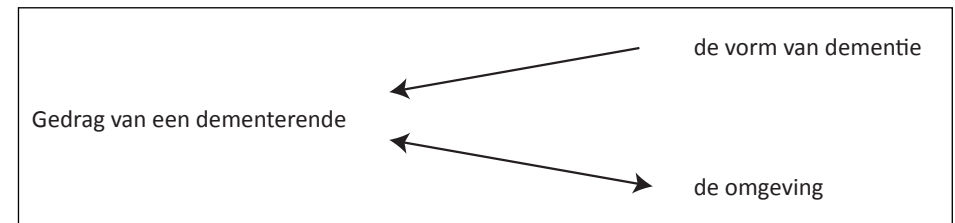
Theoretisch kader

Hoewel Anneke van der Plaats stelt dat het gedrag van de dementerende mede wordt veroorzaakt door de omgeving, is ook het omgekeerde waar. Deze interactie tussen gedrag en omgeving is beschreven door J.J. Gibson (Bell et al., 2001: 65). Perceptie van de omgeving levert waardevolle informatie op. Zo bekijkt en ervaart iedereen een object vanuit een verschillend perspectief, voortkomend uit interpretatie van oppervlakte, textuur en dimensie. Dit levert een aantal onveranderlijke functionele eigenschappen op, zoals de hardheid van het object, die *affordances* worden genoemd.

Om deze *affordances* duidelijker te maken, volgt een voorbeeld. Een object verschaft de eigenschap 'zitbaarheid', als het massief, stijf, opgetild en met de bovenzijde parallel aan de grond is.

Toch zal niet iedereen een object hetzelfde ervaren. Dit komt doordat mensen het talent hebben om een omgeving te wijzigen in datgene wat ze willen. Zo ziet een skater een stoeprand als een object om overheen te springen, iemand anders als rand om op te zitten en de persoon in de rolstoel als obstakel om zijn weg te vervolgen.

Zo kan het volgende schema opgesteld worden voor het gedrag van een dementerende:

Het gedrag van mensen wordt volgens Piet Vroon (2010: 181) door drie verschillende structuren in de hersenen bepaald. Vroon onderscheidt de hersenen in een reptielen-, zoogdieren- en mensenbrein, die elk verantwoordelijk zijn voor verschillende typen gedragingen en processen, en specifieke wetten gehoorzamen. Ze streven hun eigen belangen na, hebben een eigen 'geheugen' en ze werken slechts matig samen. Zo zorgt het reptielenbrein voor instincten, het zoogdierenbrein voor emoties en het mensenbrein voor cognitie.

Het reptielenbrein lijkt anatomisch op de menselijke hersenstam (figuur 1.1). Deze structuur heeft een minimaal vermogen tot leren, waardoor het waarschijnlijk op basis van vrij eenvoudige regelkringen functioneert. De basale behoeften van mensen worden ook door dergelijke regelkringen beheerst. Deze processen zijn door hogere centra in de hersenen vaak moeilijk te veranderen. De omgeving moet de basale behoeften die het gedrag

beheersen ondersteunen. Vroon (1990: 9) omschrijft dit als de basale wetten:

- Mens en dier hebben behoefte aan verandering;
- De mens wil voortdurend in zijn omgeving kunnen ingrijpen (controle);
- Aan prikkels moet een betekenis gegeven kunnen worden;
- De mens streeft naar een eigen territorium;
- De mens heeft behoefte aan contact met de natuurlijke omgeving.

Doordat de basale behoeften vrijwel los staan van de cognitieve functies, is het van belang om hierin te faciliteren in de leefomgeving van dementerenden.

De basale wetten hebben een raakvlak met het model voor gedragsvoorkeuren aan een omgeving van Stephen en Rachel Kaplan (Gifford, 2007: 82). Zij stellen dat men de behoefte heeft aan enerzijds een omgeving die een zinnige betekenis heeft en anderzijds nieuwsgierigheid moet opwekken.

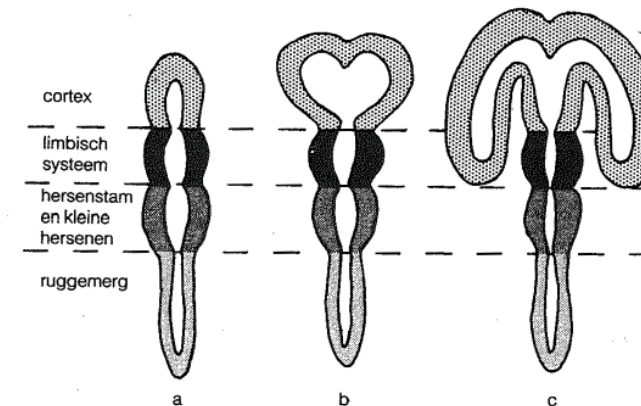
Binnen dit model zijn vier belangrijke begrippen te onderscheiden, namelijk coherentie, complexiteit, leesbaarheid en mysterie (tabel 1.1). *Coherentie* duidt de mate van samenhang of organisatie van een omgeving aan. *Complexiteit* refereert naar het aantal en de verscheidenheid van elementen. *Leesbaarheid* wordt gecreëerd door een heldere organisatie van de omgeving. En *mysterie* bevat tenslotte verborgen informatie, waardoor de omgeving uitnodigt tot interactie en leermomenten.

Behoeften aan een omgeving	
Een zinnige betekenis	Nieuwsgierigheid opwekken
Coherentie	Complexiteit
Leesbaarheid	Mysterie

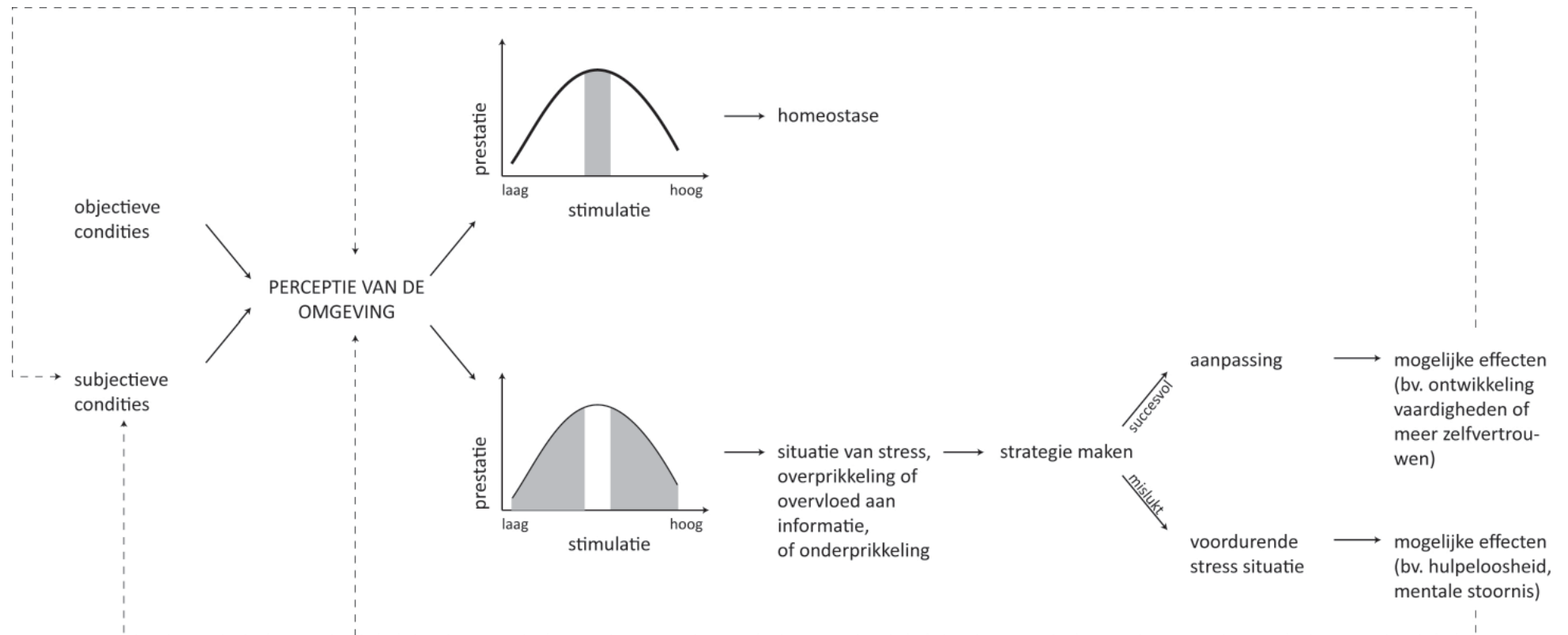
Tabel 1.1 Gedragsvoorkeuren - Kaplan&Kaplan

De vier genoemde elementen voor gedragsvoorkeuren zijn niet geheel onafhankelijk van elkaar. Bijvoorbeeld: door meer coherentie zal de omgeving vaak ervaren worden met een betere leesbaarheid, maar daardoor zal het mysterie in de omgeving minder worden. Daarom is het belangrijk om de juiste balans te vinden.

Wanneer de perceptie van de omgeving, voortkomend uit objectieve fysieke en subjectie condities (individuele verschillen zoals de sociaal-culturele achtergrond en de situatie), zich in het optimale gebied van stimulatie bevindt, zal het resultaat homeostatisch zijn. Echter, wanneer de stimulatie zich onder of boven dit optimale niveau bevindt, zal een psychologische staat van stress, prikkeling of een overvloed aan informatie zich voordoen. Het eclecticisch model van Bell et al. (2001) beschrijft dat wanneer iemand niet in het optimum zit, men een strategie bedenkt om zich aan te passen om weer het optimum te bereiken (figuur 1.2). Wanneer dit niet bereikt wordt, zal zich opnieuw de psychologische toestand van stress en prikkeling voordoen. Dit heeft invloed op de perceptie van de omgeving in de toekomst.

Figuur 1.1 Ontwikkeling centrale zenuwstelsel, met grofweg de indeling: a) reptiel b) lager zoogdier c) hoger zoogdier (oa mensen)

Figuur 1.2 Eclectisch model

Opzet van het onderzoek

In een periode waarin de aandacht in de zorgverlening is verschoven van ziekte naar beleving, blijft de aandacht voor de beleving van de gebouwde omgeving achter. Middels deze studie wordt inzicht verkregen in de beleving van mensen met dementie in de gebouwde omgeving.

Doelstelling van het onderzoek is het samenstellen van aanbevelingen voor een ontwerp van een woonomgeving voor mensen met dementie.

Hierbij is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Welke architectonische middelen kunnen worden ingezet om de basale behoeften te faciliteren in de woonomgeving van mensen met dementie?

Om deze onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, zijn een aantal deelvragen opgesteld:

1. Wat is dementie?
 - Welke vormen van dementie zijn er?
 - Hoe verloopt het proces van dementie?
 - Welke problemen doen zich bij dementie voor?
2. Hoe verhouden de basale wetten zich tot dementie?
 - Op welke wijze kunnen verschillende zintuigen van deze doelgroep het beste worden gestimuleerd?
 - Hoe kunnen dementerenden controle uitoefenen in hun omgeving en hoe creëren ze hun eigen territorium?

3. Aan welke eisen moet een woonomgeving voor mensen met dementie voldoen?
 - Welke activiteiten hebben mensen met dementie en wat voor ruimten horen daarbij?
 - Met welke architectonische elementen kan er gezorgd worden voor leesbaarheid in een gebouw?
 - Wat levert een overzichtelijk gebouw op voor de dementerenden en tegelijkertijd een interessant (en praktisch werkbaar) gebouw voor bezoekers en werknemers?
 - Wat zijn prikkelrijke en prikkelarme ruimten en welke ruimtelijke eisen hebben deze voor mensen met dementie?

Methodologie

Het onderzoek bestaat grofweg uit twee delen; namelijk een literatuurstudie en casestudies.

Met behulp van de literatuur is in eerste instantie een theoretisch kader gevormd. Daarna is verder onderzoek gedaan naar dementie (deelvraag 1). Hierna zijn de door Piet Vroon opgestelde wetten met betrekking tot dementie verder onderzocht (deelvraag 2). Hierbij is gekeken naar begrippen als *wayfinding*, controle en territorium. Bovendien is onderzocht hoe zintuiglijk ontworpen kan worden. In een interview met Kees Schriek en Selma te Boekhorst van Ideon, kennis- en innovatiecentrum voor dementieprofessionals, is verder ingegaan op de gelezen literatuur. Ook bij de lezing van het Breincollectief op 14 oktober 2010, is de literatuur verder uitgediept (Bijlage III).

De derde deelvraag is grotendeels beantwoord aan de hand van de casestudies, waarbij enkele inzichten uit de literatuur en interviews zijn meegenomen. De casestudies hebben geleid tot toetsing van de literatuur in de praktijk.

De casestudies vonden plaats op drie verschillende woonvormen voor mensen met dementie:

1. De Herbergier (12 november 2010)

In Nederland zijn op dit moment 16 locaties van “De Herbergier”, een woonplek voor ongeveer 15 mensen met geheugenproblemen zoals dementie. De casestudie richt zich op de locatie in Velp (Arnhem). Dit is een gerenoveerde villa uit begin 1900, met 16 appartementen die verschillen in grootte en luxe. Het uitgangspunt van De Herbergier is om de eigen manier van leven voort te zetten wat betreft gewoonten, levensstijl, hobby's en interesses.

2. De Vloet (15 december 2010)

De Vloet (Oisterwijk) is een verzorgings- en verpleeghuis met een aparte gesloten afdeling voor dementerenden. Op deze afdeling kunnen 63 mensen wonen. Ook is er hier aandacht voor het kleinschalige wonen.

3. Hogeweyk (18 januari 2011)

De Hogeweyk is een wijk met 23 woningen, voor elk 6 tot 8 bewoners, en daarnaast nog andere voorzieningen. De woningen zijn ingedeeld met verschillende leefstijlen, zodat de personen het leven dat ze gewend waren zoveel mogelijk kunnen voortzetten.

In de casestudies is gebruik gemaakt van verschillende onderzoekstechnieken. Allereerst is gebruik gemaakt van observaties. Hierbij is gekeken naar sociaal-fysieke relaties, waarbij vooral gelet is op het gedrag en ruimtegebruik van mensen. In bijlage I zit het observatieplan dat hiervoor gebruikt is.

Omdat de doelgroep niet goed meer in staat is aan te geven hoe zij de woonomgeving beleven en wat zij daarin belangrijk vinden, is aan de

contactpersonen van de bewoners een enquête gestuurd, om zo een beeld te vormen van de wensen en eisen van de bewoner. Op deze enquête is echter te weinig respons gekomen. De resultaten zijn daarom niet verwerkt in het onderzoeksrapport.

Daarnaast zijn verschillende personeelsleden geïnterviewd op de observatiedag. De vragen die op dat moment werden gesteld waren er op gericht om tijdens de observatie opgedane kennis te verduidelijken.

Op de observatiedag is als laatste gebruik gemaakt van een mappingmethode. Hierbij is allereerst aangegeven hoe het huis in elkaar zit en tevens is de *wayfinding* daarin geanalyseerd.

Doordat gewerkt is met meerdere casestudies, kan een vergelijking gemaakt worden tussen de verschillende woonvormen.

Belangrijk om te vermelden is dat in de casestudies wegens de privacy van de bewoners en familie geen namen genoemd zijn en ook zullen geen mensen op foto's te zien zijn.

Door middel van de casestudies kon in kaart worden gebracht aan welke eisen en wensen een woonomgeving voor dementerenden moet voldoen (deelvraag 3). Naast de casestudies is ook een dag een observatie gedaan bij De Belevenis (bijlage II). De Belevenis is een uitgaanscentrum gericht op mensen die functioneren op een zeer laag niveau en baat hebben bij rustige activiteiten. De activiteiten van De Belevenis richten zich op zintuiglijke stimulering: het aanbieden van prikkels om iemand bewust te maken van zijn omgeving, hem/haar uit te dagen daar iets mee te doen en contact maken met een ander en de omgeving. Tijdens de observatie en het gesprek met Lia van Dam in De Belevenis is gekeken welke elementen gebruikt kunnen worden in de dagelijkse omgeving voor dementerenden. Ook dit leverde informatie voor de derde deelvraag op.

Leeswijzer

Het onderzoeksrapport bestaat uit twee delen. Het eerste deel is gebaseerd op literatuuronderzoek en interviews. In het tweede hoofdstuk wordt vertelt over het syndroom dementie, waarbij noodzakelijke begrippen worden uitgelegd. Het derde hoofdstuk is gericht op de vijf basale wetten van Piet Vroon. Bij elke wet is vanuit de literatuur en interviews uitgelegd hoe de woonomgeving kan faciliteren in de basale behoeften van mensen met dementie. In dit hoofdstuk wordt kort ingegaan op de zintuigen, wat verder wordt uitgelegd in het vierde hoofdstuk.

Daarna volgt het tweede deel van het onderzoeksrapport. Dit zijn drie hoofdstukken waar de drie casestudies zijn behandeld op het gebied van architectuur, activiteiten en zintuiglijke prikkels. In het achtste hoofdstuk wordt een vergelijking gemaakt tussen deze drie woonvormen voor mensen met dementie.

In de conclusie wordt de hoofdvraag beantwoord en daarmee worden aanbevelingen gedaan voor een ontwerp voor een woonomgeving voor mensen met dementie.

Na het concluderende hoofdstuk volgt een hoofdstuk waarin de relatie wordt gelegd tussen het onderzoek en het ontwerp dat is gemaakt. Hierin wordt besproken op welke manier de uit het onderzoek voortgekomen architectonische middelen zijn ingezet om de basale behoeften te faciliteren in de woonomgeving voor mensen met dementie.

2| Dementie

Lotte Mulder

In dit hoofdstuk wordt het onderwerp 'dementie' verhelderd en toegelicht. Hierin wordt verteld wat dementie is, welke problemen het met zich mee brengt en hoe dementie door personen wordt beleefd. Begrippen die in dit hoofdstuk uitgelegd worden, worden in de volgende hoofdstukken gebruikt.

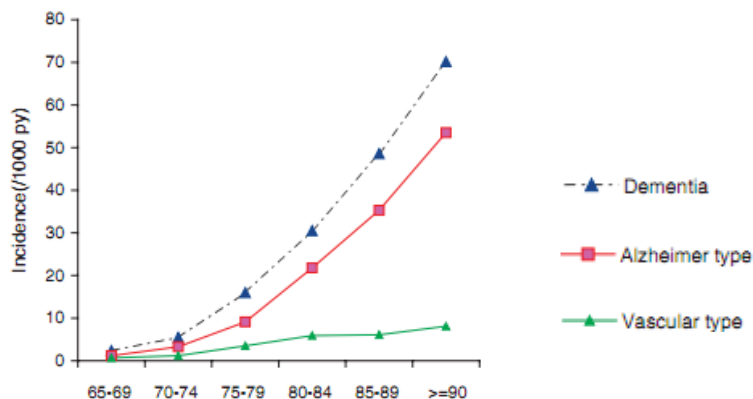
Wat is het 'Syndroom Dementie'?

Dementie is een syndroom dat gekenmerkt wordt door meervoudige cognitieve functiestoornissen. Dementie is dus niet een specifieke ziekte, maar een cluster van verschillende stoornissen. Daarom wordt dementie ook wel het 'Syndroom Dementie' genoemd.

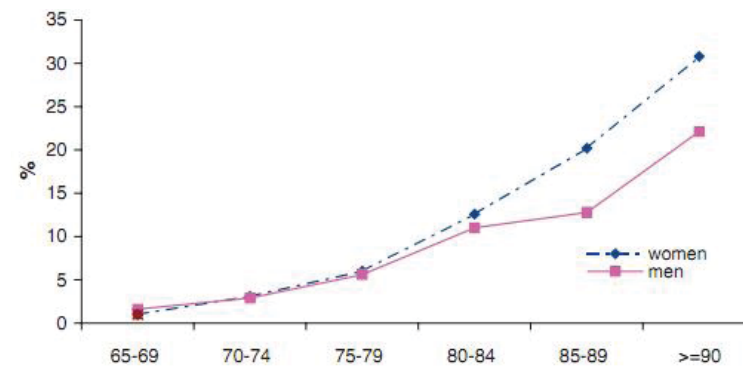
Allereerst wordt dementie gekenmerkt door een geheugenstoornis. Echter, wil men de diagnose dementie vaststellen, moet de geheugenstoornis gepaard gaan met stoornissen als afasie (het onvermogen om taal te gebruiken, te

begrijpen of te verstaan) apraxie (het onvermogen om motorische handelingen uit te voeren), agnosie (het onvermogen om objecten te identificeren) of uitvoerende functie stoornissen. Het syndroom leidt tot een verstoring van het zelfstandig, sociaal en arbeidzaam leven. (Deelman et al., 2007: 307).

In Nederland is onderzoek gedaan naar de prevalentie van dementie (Berr et al., 2005). Bij 6,3% van de bevolking tussen de 55 en 65 jaar werd dementie vastgesteld (figuur 2.1). Dit percentage bedraagt 34,8% wanneer mensen ouder zijn dan 85 jaar. Dementie beslaat voor 72% de ziekte van alzheimer, 16% vasculaire dementie en 22% overige oorzaken als lewy-lichaampjes, dementie door subcorticale stoornissen en frontaal dementie. Er zijn meer vrouwen die aan dementie lijden dan mannen (figuur 2.2). Zo'n 33% van de vrouwen boven de 55 ontwikkelt dementie, tegenover een percentage van 16% van de mannen (Ott et al., 1998). Dit kan verklaard worden door tal van factoren. Vrouwen

Figuur 2.1 Prevalentie dementie, Alzheimer en vasculaire dementie

Figuur 2.2 Prevalentieverschil in sekse, per leeftijdscategorie

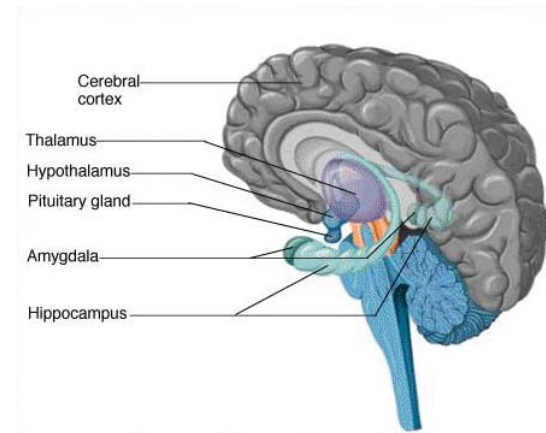
hebben bijvoorbeeld een hogere levensverwachting (Poos & van der Wilk, 2007). Het zou ook mogelijk kunnen zijn dat mannen minder snel naar de dokter gaan omdat de vrouw de verzorgende rol op zich neemt, en er daardoor minder noodzaak is om hulp van buitenaf te vragen. Hierdoor zijn er minder mannen geregistreerd als dement (Schriek & te Boekhorst, 2010). Beide verklaringen veroorzaken een scheve sekseverdeling in de prevalentie van dementie.

Welke vormen van dementie zijn er?

De meest voorkomende vorm van dementie is het Alzheimer-type. Tweeënzeventig procent van dementie wordt door dit type veroorzaakt. Van de bevolking tussen de 65 en 74 jaar krijgt 5% Alzheimer, tegenover 50% van de mensen boven de 85 jaar. Er zijn aanwijzingen gevonden dat Alzheimer een erfelijke ziekte is (Williams, 2003). Dit geldt vooral voor mensen die de ziekte vroeg in hun leven krijgen. De helft van de mensen die de ziekte van Alzheimer pas na hun 65e krijgen, heeft geen familielid met de ziekte. De prognose voor Alzheimer patiënten is gemiddeld 7 jaar (Kalaria, 2008).

Bij Alzheimer worden bepaalde eiwitten, genaamd amyloïdprecursorproteïne, in een verhoogd tempo afgebroken. Dit proces zorgt ervoor dat bèta-amyloid gaat klonteren in de hersenen. Dit zorgt op zijn beurt voor schade aan hersencellen. Bèta-amyloid is in dit verhaal de boosdoener. Het leidt tot atrofie (het “krimpen”) van de cerebrale cortex, de hippocampus en andere gebieden (Hardy & Selkoe, 2002/Kalat, 2007:400). De cerebrale cortex is verantwoordelijk voor hogere mentale processen en de hippocampus is een belangrijke hersenstructuur die verantwoordelijk is voor het aanmaken van nieuwe herinneringen (figuur 2.3) (Kalat, 2007:390). Waarschijnlijk ligt de atrofie van deze delen ten grondslag aan de functiestoornissen die kenmerkend zijn voor de ziekte van Alzheimer. Het onderzoek naar de oorzaak van de ziekte van Alzheimer is nog volop aan de gang. Naast een geheugenstoornis, mogelijke taalstoornissen, visueel perceptie

stoornissen en stoornissen in het praktisch handelen, kan de ziekte ook gepaard gaan met angst, verwarring, depressie, rusteloosheid, hallucinaties, delusies, slapeloosheid en verminderde eetlust (Deelman, 2007: 307-315 / Comer, 2005: 459).

Figuur 2.3 Cerebrale cortex en de hippocampus

Andere stoornissen die dementie tot gevolg kunnen hebben zijn de vasculaire stoornissen (ook wel vasculaire dementie of multi-infarctie dementie genoemd). Zo'n 16 % van het vóórkomen van dementie wordt hierdoor veroorzaakt. Deze stoornis komt vaker voor bij mannen dan bij vrouwen. Een patiënt heeft naar schattig maximaal 5 jaar te leven (Berr et al., 2005). In tegenstelling tot de ziekte van Alzheimer, waarbij de achteruitgang van cognitieve functies gradueel verloopt, is bij vasculaire dementie sprake van stapsgewijze achteruitgang. Deze vorm van dementie ontstaat door bijvoorbeeld infarcten op verschillende plaatsen in de hersenen (gelijktijdig of na elkaar), of door een enkel infarct in cruciale hersenstructuren dat meervoudige cognitieve stoornissen geeft. Ook kan belemmerde bloedvoorziening leiden tot deze vorm van dementie. Vasculaire dementie gaat gepaard met geheugenverlies, taalstoornissen,

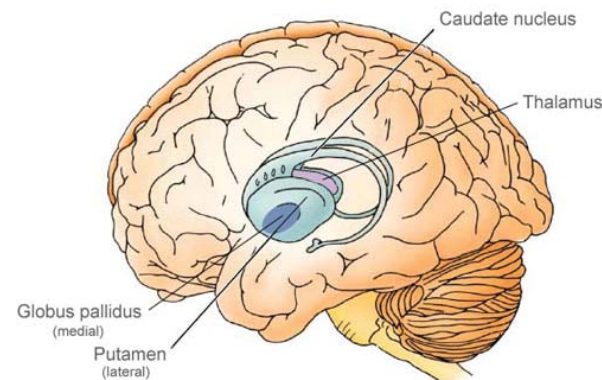
onhandigheid en ruimtelijke desoriëntatie (Deelman, 2005: 325); kenmerken die veelal overeenkomen met de kenmerken van de ziekte van Alzheimer. Dit is niet onlogisch aangezien vaak dezelfde hersenstructuren geschaad worden. Het verschil in cognitieve functies tussen de twee ziektes ligt in de uitvoerende functies en het verbale geheugen. Over het algemeen ondervinden vasculaire dementiepatiënten meer problemen bij uitvoerende functies en Alzheimerpatiënten hebben juist meer problemen met het verbale geheugen (Fahlander, 2002/Looi 1999).

Een derde oorzaak van dementie zijn lewy-lichaampjes. Dit zijn draadvoormige insluitsels in afstervende zenuwcellen. Vooral in de hersenstam en in de frontale en temporale cortex komen de zogenaamde Lewy-body's voor. Naast een geheugenstoornis is in dit ziektebeeld sprake van afwijkende houding en bewegingen, hallucinaties en verlaagde alertheid. Kenmerkend aan deze stoornis is dat de cognitieve afwijkingen fluctueren. Soms lijkt de patiënt volledig hersteld te zijn, terwijl het volgende moment weer sprake is van ernstige cognitieve dysfuncties (McKeith, 2002/Deelman 2005).

Een vierde oorzaak van dementie kunnen de subcorticale stoornissen zijn. Een aantal vormen van deze stoornissen zijn de ziekte van Parkinson en de ziekte van Huntington. De motoriek wordt bij deze ziektes ernstig verstoord. Ook een hersentrauma, virusinfecties zoals HIV, en bepaalde geneesmiddelen kunnen subcorticale dementie tot gevolg hebben. Bij deze ziekte raken de subcorticale delen, structuren die onder de cerebrale cortex liggen, beschadigd. Ziektes die eerst de cerebrale cortex beschadigen kunnen ook leiden tot subcorticale dementie. Eerst wordt de cerebrale cortex aangetast en vervolgens breidt het zich uit naar dieper gelegen gebieden, de subcorticale gebieden. In het laatste stadium van deze ziekte is vaak te zien dat de patiënt een afwijkende houding

heeft en nog maar moeilijk kan bewegen. Wanneer dit zich uit, kan men bijna met zekerheid vaststellen dat de subcorticale gebieden (met name de basale ganglia) in de hersenen zijn aangedaan. Deze ganglia, die zich rond de thalamus bevinden, zijn verantwoordelijk voor de controle van beweging, emotionele en cognitieve functies (figuur 2.4).

Dementie door subcorticale stoornissen wordt gekenmerkt door geheugenproblemen, problemen op het gebied van aandacht, visueel-ruimtelijke functies en problemen op het gebied van uitvoerende functies, hallucinaties, depressiviteit en prikkelbaarheid. Afasie en agnosie lijken geen onderdeel te zijn van het ziektebeeld. Wel wordt het sensomotorische leervermogen wordt aangetast, in tegenstelling tot de ziekte van Alzheimer (Deelman, 2005: 321).

Figuur 2.4 Basale ganglia

De laatste oorzaak die dementie tot gevolg heeft, kan geschaard worden onder de groep 'dementie bij frontale atrofie'. Deze vorm van dementie kenmerkt zich door ofwel apathie, ofwel overactiviteit en ontremming, ofwel dwangmatige symptomen. Het verschil met de ziekte van Alzheimer, waar ook atrofie kan optreden in de frontale delen van de hersenen, is dat er bij deze ziekte een afwijkende hoeveelheid lichaampjes van Pick, bepaalde antistoffen, aanwezig is. Deze groep dementiepatiënten hebben een redelijk intact geheugen voor recente gebeurtenissen, wat desondanks nog steeds sterk afwijkt van mensen zonder dementie. Zij beginnen niet meer uit zichzelf een gesprek. Ook ontstaan problemen bij sequentiele motorische acties en uitvoerende functies (Snowden et al. 1996, Grossman, 2002).

Er kan geconcludeerd worden dat dementie een complex syndroom is met verschillende oorzaken. In de rest van het rapport zal echter geen onderscheid meer gemaakt worden tussen de oorzaken. Dit omdat het onderzoeksrapport zal leiden tot aanbevelingen voor het ontwerpen van een omgeving voor dementerenden en bij de plaatsing in het verzorgings- of verpleeghuis geen onderscheid gemaakt wordt tussen de verschillende oorzaken. Daarom zal er vanaf nu alleen nog gesproken worden van het syndroom 'dementie'.

Hoe verloopt dementie?

Hoewel alle dementerenden een eigen individuele belevingswereld hebben, zijn een aantal gemeenschappelijke factoren te benoemen in het verloop en de beleving van dementie. Volgens Rien Verdult (2003) kan dementie worden opgedeeld in drie fases: het bedreigde ik (vroege stadium), het verdwaalde ik (intermediaire stadium) en het verzonken ik (late stadium).

Het bedreigde ik

Het vroege stadium kenmerkt zich met een globale aantasting van de cognitie. Dit proces begint geleidelijk en gaat gepaard met geheugenstoornissen en desoriëntatie. Voor familieleden kan het als een abrupte verrassing komen, maar de dementerende in kwestie heeft het vaak al door. Ook ontstaan er taalproblemen, stemmingswisselingen, persoonlijkheidsveranderingen en kan het abstract denken enigszins achteruitgaan. Hij of zij is zich dus bewust van zijn of haar toestand. Meestal ontkennen zij problemen wanneer het van buitenaf opgemerkt wordt. Deze fase gaat vaak gepaard met gevoelens van angst en onzekerheid. Vandaar dat Rien Verdult deze fase de bedreigde ik noemt. Ook treden in deze fase de al eerder genoemde afwijkingen agnosie, apraxie en afasie op. Tevens doen zich veranderingen voor op sociaal gebied. De patiënt kan vaak niet meer goed meedoen met groepsgesprekken. Eén op één gesprekken lijken ook moeilijker te gaan. Een reactie op dit eerste stadium is de rouwreactie: de patiënt wordt verdrietig, raakt opstandig en voelt zich schuldig. Het is in dit stadium belangrijk dat de patiënt zijn of haar gevoelens met anderen blijft delen. Hier moeten zorgverleners rekening mee houden (Verdult, 2003/ Comer, 2007: 459).

Het verdwaalde ik

In de intermediaire fase hebben dementerenden problemen met het onderscheid maken tussen het hier en nu en het verleden. Ze 'bevinden' zich vaak in het verleden en kunnen daarom geen betekenis geven aan hun omgeving, omdat deze voor hen iedere keer opnieuw totaal onbekend is. Vandaar de term 'verdwaalde' ik. Deze fase kenmerkt zich met desoriëntatie: de wereld om hen heen bevat geen structuur. Hierdoor ontstaat controleverlies, waardoor de patiënt zich minder veilig voelt. Dit controleverlies gaat vaak gepaard met paniek en ontredde. Deze angst wordt ook veroorzaakt doordat de patiënt

merkt dat hij zijn identiteit aan het verliezen is. Dementerenden uit deze fase worden steeds meer hulpbehoevend. Anderen moeten hen helpen met eten, aankleden, et cetera. Persoonlijkheidsveranderingen kunnen nog duidelijker naar voren komen. Depressie komt vaak voor in dit stadium, maar ook gevoelens van angst, prikkelbaarheid, inflexibiliteit en boosheid kunnen optreden. Ze zwerven vaak doelloos rond in de ruimte en kunnen ineens erg agressief worden. Een veelvoorkomend probleem in dit stadium is het verdwalen, omdat ze aanwijzingen van buitenaf niet meer effectief verwerken. Ook hallucinaties en slaapproblemen komen vaak voor in dit stadium. Het is belangrijk dat de zorgverlener er voor zorgt dat de dagelijkse situaties aansluiten bij de innerlijke ervaringswereld van de patiënt. Kortom: er moet gezorgd worden voor structuur (Verdult, 2003).

Het verzonken ik

Het late stadium, de verzonken ik, bereiken niet alle dementiepatiënten, doordat sommigen dan al overleden zijn. De doodsoorzaak kan zowel het natuurlijk leeftijdsverloop zijn als de dementie.

In dit laatste stadium is nauwelijks contact meer mogelijk met de patiënt. Niets en niemand in de omgeving wordt meer herkend en ze lijken totaal geïsoleerd van de omgeving om hen heen. Er is geen besef meer van tijd, ruimte en eigen lichaam. Er is sprake van compleet geheugenverlies. De patiënt is in dit stadium geheel afhankelijk van de omgeving. Zij kunnen niet meer zelf lopen en de communicatie is nihil: de patiënt brabbelt alleen iets onverstaanbaars bijvoorbeeld. Er wordt niet meer gereageerd op prikkels van buitenaf en het is onmogelijk om gevoelens van deze patiënten af te lezen. Toch blijft het belangrijk dat de zorgverlener contact maakt met de patiënt: enkel nabijheid is genoeg (Verdult, 2003 / Comer, 2007: 459).

Naast de problemen die zich in de besproken stadia voordoen, is slapeloosheid een veelvoorkomend probleem. De slaapproblemen die zich voordoen bij dementiepatiënten kunnen veroorzaakt worden door verschillende factoren. Naast het feit dat ongeveer een derde van de ouderenbevolking kampt met slaapproblemen, wordt dit versterkt door factoren als de hoeveelheid licht in de woning. Vooral in verpleeghuizen is deze vaak onder de maat, waardoor men problemen krijgt in het functioneren van de biologische klok en het slaap-waakritme. Daarnaast kunnen onvoldoende lichaamsbeweging en een tekort aan zintuiglijke prikkels voor een verstoring van het slaap-waakritme zorgen. Bovendien kan bepaalde slaapmedicatie, benzodiazepines, de slaapproblemen juist in stand houden (Hoogveen, 2005).

Dementie wordt ook wel eens vergeleken met het teruggaan naar de kindertijd. Reisberg noemt dit proces retrogenese: de cognitieve, motorische en emotionele vaardigheden nemen af in de omgekeerde volgorde van de kinderlijke ontwikkeling (Reisberg et al. 1999). Hoewel dementerenden dan steeds meer gaan functioneren op een 'kinderlijk' niveau, hebben zij wel een levensgeschiedenis achter de rug. Familieleden en patiënten vinden deze benaming daarom vaak ook moeilijk.

3| Faciliteren van de basale behoeften

Renske van Dieren

Zoals uit het voorgaande hoofdstuk bleek, zullen de cognitieve functies bij dementerenden gedurende het dementieproces steeds verder afnemen. Doordat alles wat is geleerd en eigen is gemaakt in de loop der tijd verdwijnt, raakt de persoon met dementie steeds meer in een eigen wereld verzeild; het ‘verzonken ik’ stadium.

Het is daarom van belang om het door Piet Vroon (2010) benoemde reptielenbrein, zoals beschreven in de inleiding, in acht te nemen en in te gaan op de basale behoeften van de mens. Deze behoeften staan namelijk vrijwel los van alle cognitieve functies. In dit hoofdstuk zal beschreven worden hoe de basale behoeften gefaciliteerd kunnen worden bij dementerenden. Hierbij is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek, een lezing van het Breincollectief en het interview met Kees Schriek en Selma te Boekhorst van Ideon (kennis- en innovatiecentrum voor dementieprofessionals), zie bijlage III.

Behoefte aan verandering

In de waarneming is habituatie of gewenning een belangrijk mechanisme. Echter, veranderingen zijn veel belangrijker dan dingen die hetzelfde blijven. Wanneer prikkels niet veranderen, worden ze niet meer opgemerkt na verloop van tijd. Een te homogene omgeving leidt ertoe dat een organisme veranderingen gaat of wil scheppen, of stoornissen gaat vertonen. (Vroon, 1990: 17). Deze verandering in prikkels wordt ook door de Kaplans gesteld: elke omgeving moet nieuwsgierigheid opwekken (Gifford, 2007: 82).

Veranderingen in prikkels kunnen teweeg worden gebracht door gebruik te

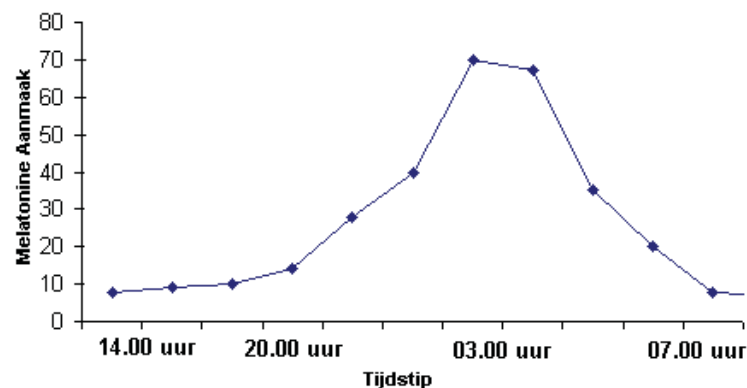
maken van verschillende ruimtes binnen de ruimtelijke organisatie (Passini, 2000). Doordat de functies gescheiden worden en elke ruimte zijn eigen functie heeft, wordt één prikkel centraal gesteld. Zo wordt de aandacht gericht op eten in de eetkamer, terwijl ontspanning centraal staat in het zitgedeelte. Wanneer een ruimte een dubbele functie heeft, is de herkenbaarheid van de ruimte weg en daarmee vermindert de leesbaarheid van het gebouw.

Bovendien zorgt deze scheiding van functies voor een verscheidenheid aan plekken binnen het gebouw. Op elke plek vinden gedurende de dag andere activiteiten plaats en daarmee verschillende sociale interactie. Door verschillende activiteiten plaats te laten vinden in verschillende ruimten, ontstaat er door de verandering in ruimten een “ruimtelijke routine” (Adriaans, 2009). Door de achteruitgang van tijdsbesef en de biologische klok bij dementerenden (Van Hoof & Kort, 2007), is deze ruimtelijke routine extra belangrijk. De ruimtelijke routine kan een verschil maken in een dag- nachtritme, waarbij slapen en wonen duidelijk gescheiden worden. Binnen het wonen kunnen ook aan de verschillende activiteiten, zoals eten, ontspanning en wassen, een duidelijke ruimtelijke structuur – en daarmee routine – gegeven worden. De ruimtelijke routine zorgt voor verandering van plaats binnen het gebouw gedurende de dag en daarmee in de beleving van een gebouw.

Een voorbeeld van een verandering waar bij dementerenden rekening mee gehouden kan worden, zijn de natuurlijke cycli. Hierbij is de verandering in licht gedurende de dag belangrijk. Melatonine wordt bij minder licht aangemaakt (figuur 3.1). Dit zorgt voor minder activiteit en meer moeheid/slaap. De

melatonine-productie is overdag laag, doordat het daglicht de aanmaak onderdrukt. Doordat dementerenden niet dagelijks buitenkomen, worden ze niet biologisch gestimuleerd. Bovendien komt licht bij ouderen minder binnen door oogproblemen en doordat ze vaak met het hoofd voorovergebogen zitten, waardoor minder licht het oog bereikt. Een hoger lichtniveau zal zorgen dat dementerenden actiever worden. Het aanwezige kunstlicht is vaak onvoldoende om het lichtniveau aan te vullen. Hierdoor kunnen veel senioren oogtaken, zoals lezen, breien en puzzelen, vaak niet goed uitvoeren. Door de oogproblemen van ouderen kan het verlichtingsniveau, dat in de ogen van een gezonde volwassene normaal is, duisternis betekenen. Het normale verlichtingsniveau moet met een factor drie vermenigvuldigd worden voor voldoende licht met een verouderd oog. Voor oogtaken als lezen geldt een eis van 1500 lux, voor fijne handwerkzaamheden 2400 lux (Stegeman, 2005).

Naast een hoger verlichtingsniveau kan ook gekeken worden naar het gebruik van materialen in de woonomgeving. Wanneer er gebruik wordt gemaakt van materialen die licht reflecteren, zullen oogtaken beter uitgevoerd kunnen worden, dan wanneer donkere meubels in de woning staan.

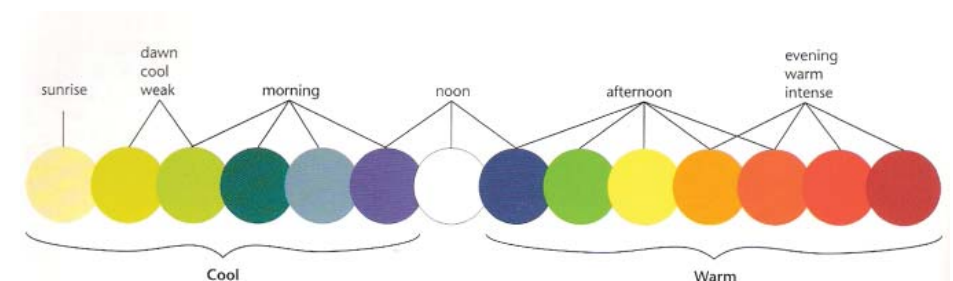
figuur 3.1 De 24-uurscyclus van de melatonineproductie

Naast de hoeveelheid licht die gedurende de dag zal moeten verschillen, vanwege de aanmaak van melatonine, kan ook gekeken worden naar de kleurtemperatuur. Gedurende de dag zijn er verschillende kleurtemperaturen. In de ochtend is er blauwgetint licht, wat verandert naar geel/wit licht gedurende de dag. Tegen de avond daalt de kleurtemperatuur naar rood (figuur 3.2).

In het onderzoek dat Philips (ActiViva, 2011) heeft gedaan wordt duidelijk dat men actiever wordt wanneer de kleurtemperatuur van het licht zich in het blauwe spectrum bevindt en dat bij een kleurtemperatuur van 3000 Kelvin de slaperigheid groter is dan bij 5000 Kelvin.

Philips heeft verschillende lampen ontwikkelt waarbij dit verschil in kleurtemperatuur ook in kunstlicht bereikt kan worden. Hierbij zijn verschillende standen in lichtsterkte en kleurtemperatuur mogelijk, die afhankelijk van de activiteit aangepast kunnen worden: een kleurtemperatuur in het blauwe spectrum zorgt voor activiteit, terwijl er rust en ontspanning zal heersen in de omgeving bij licht in het rode spectrum.

In het onderzoek van Stegeman (2005) is gekeken of een blauw- of roodgekleurde wand in de huiskamer het effect van respectievelijk activiteit en ontspanning

figuur 3.2 De kleurtemperatuur gedurende de dag

eveneens teweeg kan brengen bij mensen met dementie. Hiernaar zal nog verder onderzoek gedaan moeten worden.

Om deze vorm van verandering toe te passen in de woonomgeving van dementerenden, is het belangrijk om de woning zoveel mogelijk te koppelen aan de natuurlijke omgeving. Dit leidt, naast het effect van de lichtsterkte en kleurtemperatuur, ook tot zichtbare seizoenswisselingen. Dit verhoogt het tijdsbesef van mensen met dementie.

Behoeftte aan de natuurlijke omgeving

De natuur heeft een bijzondere aantrekkingskracht op de mens. Sommige onderzoekers geloven dat de natuur in vergelijking met vroeger steeds belangrijker is geworden voor mensen door de toenemende industriële, stedelijke omgevingen. Het contact met natuur heeft een herstellende waarde (Gifford, 2007: 427). Zowel Stephen Kaplan als Roger Ulrich geven aan dat de natuur zelf de oorzaak is van deze herstellende mogelijkheden. Kaplan legt dit uit aan de hand van de *attention restoration theory*, waarbij hij aangeeft dat de natuur van zichzelf al fascinerend is. In de alledaagse bezigheden zijn we gewend dat de aandacht actief gericht moet worden op de activiteit, wat psychologisch belastend is. De natuur vereist verder geen extra inspanning, waardoor men als vanzelf herstelt. Ulrich beschrijft de 'biofilie' van mensen doordat de mens twee miljoen jaar heeft geleefd in een natuurlijke omgeving en in een fractie van die periode in steden. Hierdoor is men meer aangepast aan natuurlijke omgevingen en voelt dat als thuiskomen. Dit "prehistorische brein" (Van den Berg & Joye, 2008) herkent in de moderne stedelijke omgeving weinig geruststellende prikkels, doordat de natuur steeds meer verdwijnt uit de stedelijke leefomgevingen, wat kan leiden tot onrust en stress.

Naast de stressreducerende effecten van groen in de omgeving, geeft een

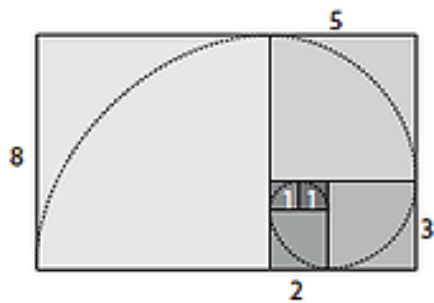
natuurlijke omgeving mogelijkheden tot bezinning en heeft het bovendien invloed op de lichaamsbeweging van mensen (Van den Berg & Van Winsum-Westra, 2006: 30/47). Door de aanwezigheid van (toegankelijk) groen wordt men gestimuleerd om te bewegen. Voor mensen met dementie is lichaamsbeweging erg belangrijk, omdat daarmee de kans op vallen wordt verminderd. Dit klinkt paradoxaal, maar wanneer iemand niet meer beweegt traint diegene de spieren niet meer, wat de kans op vallen vergroot.

Men kan de natuurlijke omgeving op verschillende manieren in de gebouwde omgeving implementeren. Er kan een tuin of park gemaakt worden waar men rond kan lopen. Op deze manier worden primaire prikkels gestimuleerd. Men voelt de wind, hoort de blaadjes ritselen, vogels fluiten, de geur van bloemen komt tegemoet. Als er ook nog gewerkt wordt met eetbare planten, zoals basilicum of andere kruiden, worden ook de smaakpupillen geprikkeld. In de natuurlijke omgeving bij dementerenden moet men wel opletten dat er geen giftige planten staan, omdat deze groep mensen soms van planten eten (Schriek & te Boekhorst, 2010). In de keuze van een locatie voor een gebouw voor dementerenden kan hier al rekening mee gehouden worden. Als het gebouw in een omgeving wordt gezet die van zichzelf al veel primaire prikkels heeft, zoals een bosgebied, is deze koppeling tussen de natuur en het gebouw makkelijker te maken.

Naast het letterlijke gebruik van de natuur, is er ook nog mogelijkheid om de natuur te imiteren in de architectuur (Van den Berg & Joye, 2008). Hierbij kan de natuur letterlijk worden gekopieerd of door een schematische imitatie worden weergegeven. De toepassing van bijvoorbeeld bloemen- en plantenmotieven in ornamenten valt onder de letterlijke kopieën en voorbeelden zoals de Gotische kathedralen, waarbij de pilaren en het gewelf symbool staan voor bomen en

hun bladerdak, zijn een voorbeeld van de tweede benadering.

De derde mogelijkheid is om primitieve vormkenmerken te gebruiken in de architectuur. Hierbij kan gedacht worden aan twee principes, waarbij het eerste gericht is op het gebruik van zachte, organische vormen die in de natuur veel voorkomen. Het tweede principe is meer abstract en gaat terug naar de geometrie, zoals de fractals. Een fractal is een geometrische vorm of patroon waarvan de details op kleinere schaal min of meer gelijk zijn aan het geheel. Veel natuurlijke elementen hebben een fractaal karakter, zoals een boom. Een zijtak van de boom lijkt op de boom zelf, en wanneer je een kleinere zijtak van de zijtak afhaalt, is er weer een vorm die min of meer gelijk is aan de grotere zijtak en de gehele boom. Ook de logaritmische spiraal is een veelvuldig voorkomende vorm in de natuur (Skinner, 2010: 66). Deze vorm van proportionele groei komen onder andere voor in de nautiluschelp (figuur 3.3), waarbij constant nieuwe en grotere schelpkamers om het weekdier heen worden gebouwd.

Figuur 3.3 De proportionele groei van de nautiluschelp

Binnen het contact met de natuurlijke omgeving hoort ook het contact met dieren. De aanwezigheid van dieren kan veel betekenen voor bewoners in instellingen. Ze bieden steun door hun gezelschap, leiden af van ongemakken en ziekte en zorgen ervoor dat mensen actiever worden en plezier hebben.

Wanneer dieren in de instelling zijn, voelt de oudere zich nuttig, geliefd en nodig, doordat ze nog voor een ander levend wezen kunnen, en moeten, zorgen.

Voor mensen met dementie kan de overgang van de thuissituatie naar een verpleeg- of verzorgingshuis vergemakkelijkt worden wanneer het eigen huisdier meegenomen mag worden. Dit zorgt voor een bron van vertrouwdeheid, veiligheid en gezelligheid en geeft een steunende en stabiele factor in de nieuwe situatie. Het bezig zijn met het huisdier geeft herinneringen aan vroeger, zorgt voor afleiding en geeft mogelijkheden tot nieuwe sociale contacten. Bovendien kan het betekenen dat er voor de bezoekende (klein)kinderen altijd iets is om over te praten of om mee te spelen (Enders-Slegers, 2008).

Zoals gezegd komen in de natuur al veel prikkels voor. Bij dementerenden is echter het probleem dat ze niet alle prikkels goed kunnen 'uitschakelen', daarom is het voor hen extra belangrijk dat er betekenis kan worden gegeven aan de prikkels.

Betekenis geven aan prikkels

Voor een dementerende wordt het steeds moeilijker om prikkels af te weren. Hoe verder het proces van de dementie gevorderd is, hoe minder prikkels iemand aankan. Hierbij is het wel belangrijk om onderscheid te maken in soorten mensen, omdat de behoefte aan prikkels individueel is (Schriek & te Boekhorst, 2010). Hierbij kan gedacht worden aan het eclectische model uit de inleiding, waarbij voor ieder persoon een individueel optimum is. Anneke van der Plaats (Verbraeck & Van der plaats, 2008: 42) maakt een onderscheid tussen drie soorten groepen dementerenden op grond van de behoefte van de prikkels: zen-dementerenden, de dolers en evenwichtzoekers.

Zen-dementerenden zijn mensen die vrijwel de gehele dag staren en bewegingsloos zijn. Voor hen zijn de gewone dagelijkse bezigheden al voldoende

aan prikkels, zoals wassen, aankleden, eten en koffiedrinken. Vaak zitten ze met hun ogen dicht, om bewegingsprikkels uit de omgeving af te weren. Hoewel de zen-dementerenden zo min mogelijk prikkels willen, is een omgeving met te weinig prikkels voor de dolers en evenwichtzoekers verschrikkelijk. Voor hen zijn prikkels juist belangrijk en wanneer het te prikkelarm is, worden ze onrustig. Deze personen gaan dan op zoek naar prikkels. Dolers kunnen nog lopen en gaan dan lopen om te zoeken naar prikkels. Evenwichtzoekers kunnen of mogen niet meer lopen en zij gaan dan vaak zelf prikkels maken, zoals roepen en op de tafel tikken en kloppen. Voor deze groepen is vaak de nacht moeilijk, omdat de slaapkamer te stil is. Het helpt dan soms om een lampje naast het bed te hebben of op het plafond dingen te projecteren (Schriek & te Boekhorst, 2010).

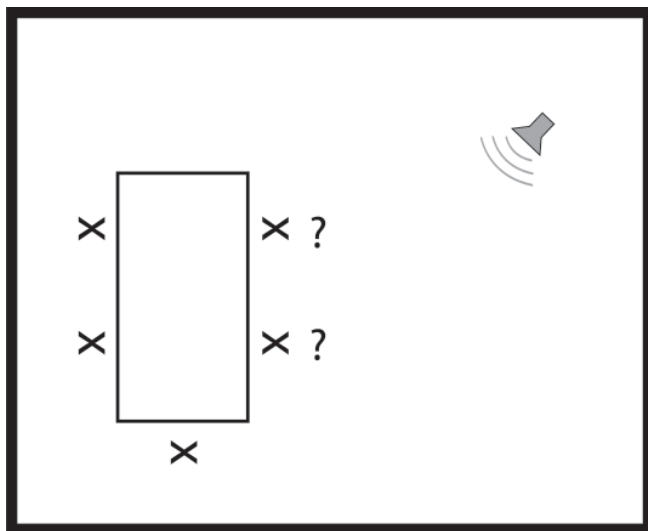
In het algemeen heeft een dementerende baat bij een omgeving waarin gerichte prikkels worden gegeven. Afleidende prikkels veroorzaken enkel onrust en chaos. Dit kan het Teletubbie-effect genoemd worden (Verbraeck & Van der Plaats, 2008: 47). Bij de Teletubbies beweegt de achtergrond meestal niet en op het beeld is maar één Teletubbie die beweegt en de aandacht trekt. Wanneer er meerdere Teletubbies zijn, maken ze vaak dezelfde bewegingen, waardoor er weinig afleidende prikkels zijn.

In tegenstelling tot de Teletubbies zijn in een huis juist vaak heel veel prikkels. Wanneer een dementerende niet de betekenis van de prikkels ziet, ontstaat onrust bij diegene.

Voor dementerenden zijn vaak geluidprikkels storend. Doordat het gehoor altijd actief is, wordt iemand onvrijwillig blootgesteld aan het geluid. Blesser en Salter (2009) spreken over de auditieve ruimte. Dit is de ruimte waar een geluid te horen is. Deze ruimte kan samenvallen met de visuele ruimte, maar het geluid

in een ruimte kan ook verschillen met de visuele voorstelling die een persoon heeft van de ruimte. Om dit te illustreren kan voorgesteld worden dat in een ruimte twee kooien staan. De ene kooi is van glas, de ander van zwart textiel. De glazen afscheiding creëert één visuele ruimte door het transparante materiaal. Echter, er zijn twee auditieve ruimtes, doordat het glas als afscheiding dient voor geluid. In het geval van de andere kooi, is het zwarte textiel wel een afscheiding voor het oog, maar niet voor het geluid. Hierbij is dus sprake van één auditieve ruimte, maar van twee visuele ruimtes. Hieruit kan geconcludeerd worden dat visuele grenzen niet sonisch doorlaatbaar hoeven te zijn en omgekeerd dat een auditieve grens onzichtbaar kan zijn.

Om betekenis te geven aan geluidprikkels voor dementerenden, is het van belang dat de visuele en auditieve ruimte samenvallen of dat de auditieve ruimte wordt afgescheiden door een scheiding die visueel wel doorlaatbaar is. Hierdoor ziet de persoon met dementie de bron waar het geluid vandaan komt en heeft deze prikkel dus betekenis gekregen. Dit is niet het geval wanneer de bron achter de persoon is of zich in een andere ruimte bevindt, maar waar wel geluid uit kan stromen. Dan wordt eenzelfde situatie gecreëerd als in het voorbeeld met de textiele kooi, wat leidt tot onrust bij mensen met dementie. In de omgeving van de dementerende is het daarom van belang dat voor rugdekking wordt gezorgd. In figuur 3.4 is een eettafel getekend met 6 personen. Twee daarvan zitten met hun rug naar de rest van de kamer. Wanneer iemand anders zich in de kamer bevindt, zullen deze twee personen niet zien waar het geluid vandaan komt en daar onrustig van worden. De personen die rugdekking hebben zien altijd waar het geluid vandaan komt en kunnen de geluidsprikkel plaatsen (Breincollectief, 2010).

Figuur 3.4 Rugdekking in een ruimte

Naast het terugbrengen van geluidsprikkels is het ook belangrijk om visuele prikkels te doseren (Schriek & te Boekhorst, 2010). Als iemand naar het toilet wil, moet de ruimte er uit zien als een toiletruimte. Als in die ruimte ook een douche is, is het belangrijk om die prikkel af te sluiten, door bijvoorbeeld een gordijn neer te hangen. Hierdoor wordt de aandacht gericht op het naar de toilet gaan.

Daarnaast is het belangrijk om rekening te houden met de visuele perceptie van de ouderen. Contrasterende kleuren op de vloer zorgen ervoor dat mensen bij de kleurovergang niet goed verder durven, omdat zij het ervaren als een gapend gat. Om voor de dementerenden duidelijk te maken waar de vloer ophoudt en de wand begint, is het goed om een kleurverschil in wand en vloer te maken. Met de perceptie van kleur bij ouderen is een spel te spelen, want wanneer deuren die niet voor dementerenden gelden in dezelfde kleur geschilderd worden als de wand, valt het voor de dementerenden niet op. De

slaapkamerdeuren moeten dan juist wel een contrast hebben met de wand, zodat ze die wel vinden (Schriek & te Boekhorst, 2010).

Naast het doseren van visuele prikkels is het ook belangrijk om herkenbare materialen, meubels en andere voorwerpen in de ruimte te gebruiken (Verbraeck & Van der Plaats, 2008: 17). Vanaf het moment dat de dementie begint, worden geen nieuwe plaatjes van de omgeving meer opgenomen in het geheugen en bestaande plaatjes vervagen en gaan verloren. Hierdoor worden de plaatjes van het verleden steeds belangrijker. Als op de afdeling gebruik wordt gemaakt van heel moderne stoelen, zal een dementerende dat niet meer herkennen als stoel; de betekenis is weg. Het is daarom van belang om rekening te houden met een inrichting die herkenbare vormen en voorwerpen heeft.

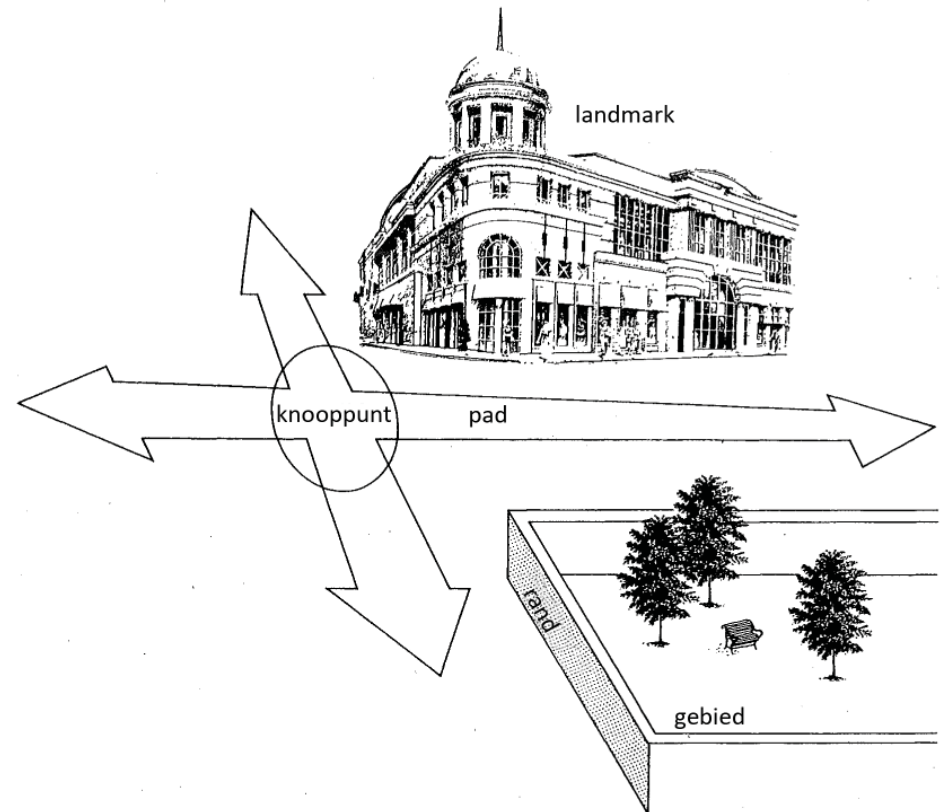
Om terug te komen op het individuele verschil in de behoefte in prikkels is het belangrijk ook prikkelarme ruimtes te maken. Hierbij is een prikkelarme ruimte volgens Schriek (2010) een ruimte of context waarbij gedoseerd prikkels aangeboden kunnen worden, waar mensen zich van gewaarworden dat ze onderdeel uitmaken van iets. Hierdoor krijgt iemand weer contact met de omgeving, iets wat erg belangrijk is volgens hem, omdat mensen met dementie het contact of relatie met de omgeving steeds meer verliezen. Zo'n ruimte moet de juiste lichtintensiteit hebben, gedoseerd geluid – dat kan zowel muziek zijn als zachtjes praten, waarbij vooral klanken, tonen en melodie belangrijk zijn – en aanrakingen. Door deze zintuigactivering, waarover in het hoofdstuk “Zintuiglijk ontwerpen” verder wordt gesproken, maakt men contact met de dementerende. Dit contact zorgt ervoor dat iemand niet meer het gevoel heeft dat je alleen in een omgeving bent die je niet begrijpt en waarvan je de hoeveelheid aan prikkels niet meer kan interpreteren tot iets samenhangends.

Controle

Het verlies van het contact met de omgeving is één van de problemen wat zich voordoet bij het controleverlies in het leven van iemand met dementie. Hierdoor zal de autonomie van de persoon afnemen (Verdult, 2003). Het controleverlies beïnvloedt enerzijds het oordelen en inschatten van situaties en gebeurtenissen en anderzijds de greep op het eigen functioneren. Dit geeft een onveilig gevoel in de omgeving. Bovendien kampt de dementerende met oriëntatieproblemen.

Om een persoon met dementie controle te geven in een gebouw, is de leesbaarheid van het gebouw erg belangrijk (Schriek & te Boekhorst, 2010). De leesbaarheid van een gebouw kan verhoogd worden wanneer de plek faciliteert in het verkrijgen en begrijpen van de omgevingsinformatie (Passini, 1992: 110). Hierbij hoort het begrip *wayfinding*, dat verwijst naar het vermogen van een persoon om informatie te verkrijgen en in het bijzonder om deze informatie van de fysieke omgeving te organiseren tot een cognitieve kaart.

Voor een dementerende wordt het steeds moeilijker om deze cognitieve kaart te kunnen maken en daardoor ontstaan oriëntatieproblemen. Het is van belang om de *wayfinding* te vergemakkelijken en Passini (1992: 111) gaat daarbij terug naar de 5 elementen die Kevin Lynch in 1960 in het stadsbeeld selecteerde: paden, landmarks, knooppunten, randen en gebieden (figuur 3.5). In deze onderverdeling zijn de paden gedeelde verkeerswegen. De randen limiteren of omheinen een onderdeel dat lineair is, maar niet functioneert als een pad. Dit kan bijvoorbeeld een muur of de wal bij een rivier zijn. Gebieden zijn grotere plekken in een cognitieve kaart, die eenzelfde functie bezitten, zoals een winkelcentrum of een industrieterrein. Het knooppunt is vaak verbonden met de kruising van de belangrijkste paden, zoals een rotonde of een plein in de binnenstad. Tenslotte is een landmark een referentiepunt dat zichtbaar is vanaf

figuur 3.5 Vijf elementen die Lynch onderscheidde voor de *wayfinding* in een stad

Hoewel Lynch deze 5 elementen beschreef aan de hand van de stad, kunnen deze elementen volgens Passini (1992: 112) ook in een gebouw teruggevonden worden, maar dan op een kleinere schaal. Hierbij kunnen de paden zowel in horizontale als verticale zin gezien worden. Horizontaal zijn het bijvoorbeeld gangen en galerijen, bij de verticale circulatie behoren (rol)trappen en liften. In een gebouw zijn heel veel landmarks. Dit kan verklaard worden doordat de belangrijkste landmarks niet altijd gezien kunnen worden binnen het gebouw.

Het is niet zo dat een landmark altijd een object is in een gebouw, ook de ruimte zelf kan dienen als referentiepunt. De knooppunten binnen een gebouw verschillen enkel in schaal ten opzichte van het knooppunt in de stad. Vaak zijn het belangrijke knooppunten in de circulatie van het gebouw, een binnenplein of een hal. De randen in de gebouwde omgeving zijn vaak barrières in het gebouw, zoals een muur. Op het punt waarop deze barrière wordt doorbroken, zoals bij een deur, komt het karakter van het pad of het landmark naar voren. Het laatste element zijn de gebieden. In een groot gebouw zou bijvoorbeeld een kantoorzone, entreehal en kantine aangewezen kunnen worden. Op een kleinere schaal gaat het over het verschil tussen slaapkamers, woonruimte en verkeersruimtes.

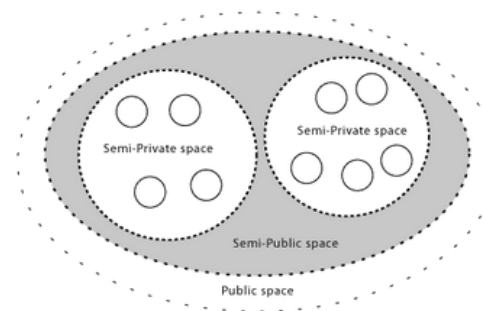
Naast deze 5 elementen in een gebouw, is het bij *wayfinding* voor een dementerende belangrijk om te werken met een rijke en gearticuleerde omgeving (Passini, 2000). Hierbij zijn drie aspecten van belang: vorm, functie en betekenis. Wanneer de vorm, functie en betekenis van de ruimte of het object een relatie met elkaar aangaan, wordt de omgeving voor een dementerende duidelijker. Vooral bij de landmarks moet goed op deze drie aspecten gelet worden. Dementerenden zoeken namelijk hun weg door van het ene referentiepunt naar het andere te gaan; een sequentiële manier van *wayfinding*.

Een dementerende verdwaalt vaak op de plaats waar een beslissing gemaakt moet worden: 'waar wil ik heen?'. Op deze plekken moeten daarom herkenbare en begrijpelijke elementen aanwezig zijn die het beslissingsproces voor de dementerende vergemakkelijkt. De karakteristieken van deze referentiepunten moet onderscheiden kunnen worden in vorm, functie en betekenis (Marquardt & Schmieg, 2009). Hierbij is het belangrijk dat elke ruimte een eenduidige functie heeft, met een eigen identiteit.

Naast het aanbrengen van identiteit in de algemene ruimtes, is het belangrijk dat de bewoner de mogelijkheid krijgt om de privéruimte identiteit te geven. Dit zal zorgen voor privacy, ook een vorm van controle. Wanneer iemand namelijk weinig controle heeft over de fysieke of sociale omgeving, geeft dat het gevoel van onafhankelijkheid en het beroven van de autonomie.

Altman beschreef privacy als de selectieve controle van toegang tot jezelf of een groep (Gifford, 2007: 230). Hierbij is het belangrijk dat met privacy niet enkel bedoeld wordt dat anderen uitgesloten worden, soms hoort daar wel sociale interactie bij. Daarom onderscheid Alan Westin (Gifford, 2007: 232) vier vormen van privacy. Hierbij is de eerste vorm de gelimiteerde notie van privacy: het echt alleen zijn. De tweede vorm is die van intimi, oftewel groepsprivacy. Dit is bijvoorbeeld wanneer twee geliefden bij elkaar willen zijn, maar deze vorm van privacy ziet men ook bij families en goede vrienden. Anonimiteit is de derde vorm van privacy. Hierbij wil iemand wel bij een groep horen, maar geen persoonlijke identiteit kenbaar maken of op een persoonlijk vlak communiceren met elkaar. De laatste vorm is het creëren van een psychologische barrière, waarbij de communicatie over jezelf gelimiteerd is.

Deze verschillende vormen van privacy zijn ook fysiek te ervaren, doordat een individu voor elke vorm van privacy een bepaalde afstand bewaard. Hierdoor ontstaan verschillende zones:

Figuur 3.6 Zones in privacy

In een omgeving waar dementerenden met meerdere bij elkaar wonen, is het van belang om de bovenstaande vormen van privacy in de gaten houden. Hierbij is het belangrijk om rekening te houden met het gewenste niveau van de sociale interactie van de individuen.

Door het geven van privacy krijgt iemand bovendien de kans om de informatie die dagelijks wordt uitgewisseld met anderen, te verwerken. Iemand moet hiervoor de tijd en plaats krijgen om te reflecteren, omdat dat niet gaat wanneer iemand continu met anderen samen is. Dit geeft iemand gelegenheid tot het bepalen van de eigen identiteit. Voor mensen met dementie gaat de identiteit steeds verder verloren, doordat het eigen gedrag niet begrepen wordt, emoties ervaren worden die niet begrepen worden en het heden en verleden steeds meer door elkaar lopen. Wanneer iemand een eigen kamer heeft, kan deze ingericht worden met herkenbare meubels en voorwerpen voor die persoon. Hier zal de identiteit van de persoon dan zichtbaar zijn, wat leidt tot herkenning.

Territorium

Hoewel de behoefte aan privacy universeel is, is deze behoefte afhankelijk van persoonskenmerken, sociale invloeden en cultuur. Bovendien kan de mate van sociale interactie variëren door de tijd heen. Bewoners zullen daardoor onderling verschillen in het wenselijk niveau van privacy. De woonomgeving zal moeten voorzien in verschillende privacy-niveaus, die zowel de fluctuaties per individu door de dag heen als de verschillen tussen personen ondersteunen. De regulatie van sociale interactie in de woonomgeving kan worden ondersteund door de fysieke omgeving (Van Dorst, 2005: 127).

Altman maakt een onderscheid in drie fysieke territoria (Gifford, 2007: 166): primair, secundair en publiek. Hierbij is het primaire territorium de ruimte die centraal staat in het dagelijks leven van een individu of groep. De ruimte is

psychologisch erg belangrijk en men heeft veel controle op deze ruimte. Voor het secundaire territorium geldt dat iemand dit territorium makkelijker deelt met iemand, of verandert. Dit kan bijvoorbeeld een kantoor zijn. Plekken die voor iedereen toegankelijk zijn, behoren tot het publieke territorium, zoals een café. Echter, soms zijn wel regels verbonden aan het toetreden tot een publiek territorium, zoals een leeftijdsgrens bij het café.

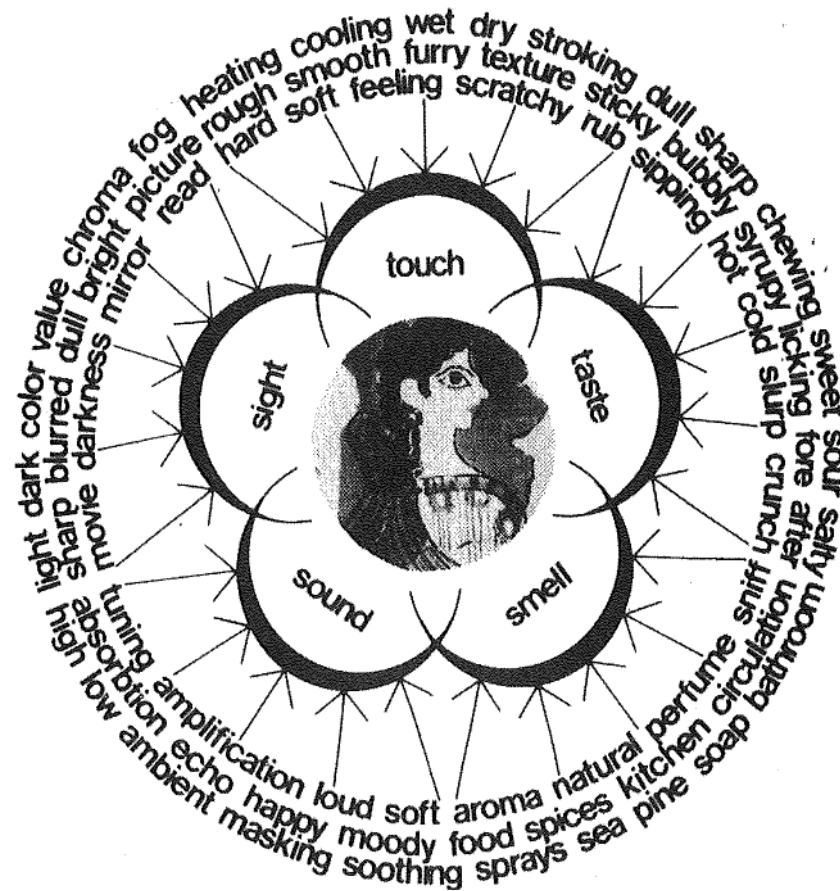
Hoewel het primaire territorium fysiek en juridisch makkelijk te onderkennen is, zijn de andere twee territoria niet altijd eenduidig te benoemen (Van Dorst, 2005: 130). De benaming hangt af van de manier waarop de ruimte gebruikt wordt. Een publieke openbare ruimte kan bijvoorbeeld (tijdelijk) in gebruik genomen worden voor een vergadering. Dan verandert de openbare ruimte in een semi-openbare ruimte; het secundaire territorium.

In de indeling van Altman van privé, semi-privé en publieke territoria wordt het individu gekoppeld aan het privé territorium, en groepen aan het semi-privé en publieke territorium. Deze indeling volgt echter niet uit de definitie van privacy van Altman (de selectieve controle van toegang tot jezelf of een groep), want ook groepen hebben de behoefte om sociale interactie te controleren. Zo is er ook voor een groep een privé territorium te herkennen in de gebouwde omgeving.

Hiermee wordt aangegeven dat een woonomgeving niet te vangen is in slechts drie territoria, maar dat er zones zijn met verschillende betekenissen, waarbij verschillende schaalniveaus te herkennen zijn. Een semi-openbare ruimte voor een individu kan een privéruimte zijn van een groep. En de semi-openbare ruimte van deze groep kan op zijn beurt een privé ruimte zijn van een grotere groep.

In een verzorgings- of verpleeghuis maakt elk individu ook deel uit van een groep, bijvoorbeeld de woongroep of afdeling. Maar deze groep maakt ook

weer deel uit van een grotere groep: het geheel aan woongroepen of afdelingen. In deze setting is het dan ook van belang om op verschillende schaalniveaus privé territoria te maken, bijvoorbeeld: de eigen slaapkamer is voor het individu belangrijk, voor de woongroep is de huiskamer het privé territorium en de gezamenlijke buitenruimte is privé terrein voor alle bewoners, want deze ligt afgesloten van de rest van de stad.

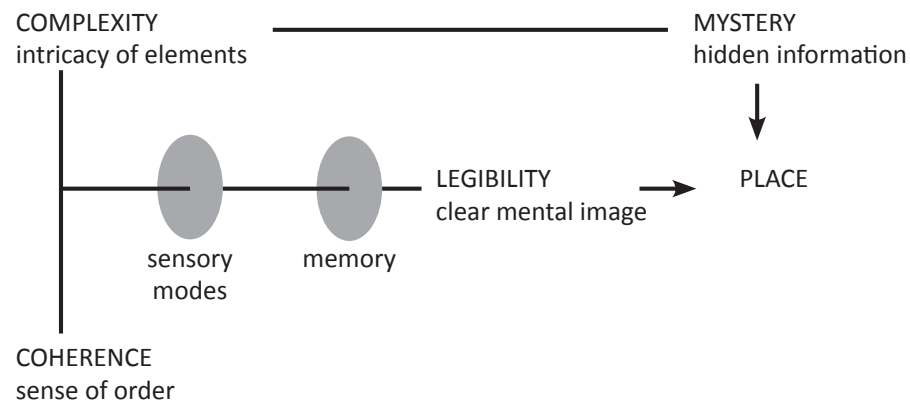

Figuur 4.1 Een volledige range aan zintuiglijke prikkels

4| Zintuiglijk ontwerpen

Renske van Dieren

Zoals in de inleiding beschreven is, hebben Rachel en Stephen Kaplan een model voor gedragsvoorkeuren opgesteld in de gebouwde omgeving. Hierbij waren naast de leesbaarheid en mysterie, de begrippen coherentie en complexiteit belangrijk. Hierbij refereert de complexiteit naar een meer specifieke locatie, terwijl de coherentie zich beroept op een groter gebied (Malnar&Vodvarka, 2004:234). De leesbaarheid van de omgeving, waardoor het mogelijk is om een duidelijk mentaal beeld te vormen, is gebaseerd op de correlatie tussen de complexiteit en coherentie van de plek. Om deze aspecten van de omgeving te begrijpen, gebruikt iedereen de zintuigen en het geheugen (figuur 4.2).

Figuur 4.2 Gedragsvoorkeuren Kaplans en de zintuigen geïntegreerd

Hoewel de fysieke en mentale vaardigheden bij mensen met dementie achteruitgaan, blijven zintuigen langer in stand. Nog lang zijn mensen met dementie gevoelig voor zintuiglijke prikkels (Van Hoof & Kort, 2007). In de

gebouwde omgeving is het dan ook belangrijk om met deze zintuiglijke prikkels te werken. In dit hoofdstuk zal ingegaan worden op de aspecten van zintuiglijk ontwerpen.

Basale zintuigen

Volgens Williams (Malnar&Vodvarka, 2004) zou op het gebied van zintuiglijke ervaringen vaker naar het theater gekeken moeten worden door architecten. In het theater gaat men veel flexibeler om met de volledige range aan zintuiglijke prikkels (figuur 4.1). In het dagelijkse leven wordt inderdaad voornamelijk het zicht geprikkeld, doordat de maatschappij erg visueel is ingesteld. De dominantie van het zicht bestond al in de Renaissance (Pallasmaa, 1996). Er heerste toen een hiërarchische indeling van de zintuigen, met in de hoogste rang het zicht en onderaan de tast. Deze scheiding in zintuigen is door de huidige technologie alleen maar groter gemaakt, waardoor iedereen tegenwoordig heel visueel is ingesteld.

Wanneer aan mensen gevraagd zal worden of iemand liever blind wordt of zijn tast- of reukvermogen verliest, zal bijna niemand antwoorden dat iemand zijn zicht wil verliezen. Toch zijn tast en reuk twee heel basale zintuigen.

Juhani Pallasmaa (1996: 27) stelt in *The eyes of the skin* dat het zicht onthult wat de tast al weet. De tast is volgens hem het onderbewuste van het zicht. Alle zintuigen, inclusief het zicht, zijn te beschouwen als specialisaties van de huid. Om te begrijpen wat men ziet, is het haptisch geheugen nodig. In dit geheugen ligt opgeslagen wat men ervaren heeft door middel van tast. Ieder kind probeert met behulp van tast de wereld om zich heen te ontdekken, pas

later ontwikkelen zich de visuele beelden.

Tast bestaat uit drie aspecten: actieve aanraking, kinesthesie (het voelen van de beweging van de spieren) en de ruimtelijke uitbreiding (het vermogen om onze tastzin uit te breiden buiten onze fysieke grenzen) (Malnar&Vodvarka, 2004: 146). Deze drie aspecten vertellen samen hoe een object voelt, hoe ver een object van je af staat en het geeft informatie over de samenstelling van de gebruikte materialen. Om dit te verduidelijken volgt een voorbeeld, waarbij u zich moet inbeelden dat u kijkt naar een tafel in de ruimte. Deze tafel is van hout, waardoor u weet dat het warm zal aanvoelen en niet zo koud als bijvoorbeeld een object van staal. Bovendien weet u dat er een structuur voelbaar zal zijn, door de nerven van het hout. Wanneer u met ogen dicht onder de tafel door zou kruipen, weet u hoe klein u zich moet maken. Al deze informatie heeft u van kinds af aan opgeslagen door gebruik te maken van tast. Dit ligt in het haptische geheugen opgeslagen waardoor het nu duidelijk is wat u ziet. Kortom: de mens heeft tast nodig om te begrijpen wat er te zien is.

Net als tast is ook geur een zintuig dat erg basaal is. Dit komt doordat de geurprikkel veel connecties heeft met de oudere breinstructuren, waar emotie en motivatie gereguleerd worden, en weinig connectie heeft met het deel van de hersenen waar de taalcentra liggen. Hierdoor zal men geur in eerste instantie niet rationaliseren en onder woorden kunnen brengen, maar heeft men een onmiddellijke reactie op de geur en handelt daar naar. Vaak heeft geur ook een associatief vermogen.

Hoewel het kortetermijngeheugen bij een geur soms niet optimaal is, is het langetermijngeheugen voor een geur juist heel goed. Hierbij geldt dat hoe vertrouwder en bekender de geur is, hoe efficiënter de geur wordt opgeslagen in het geheugen. Vroon (Malnar&Vodvarka, 2004: 134) zegt hierover dat een geurprikkel soms als een soort startmotor kan functioneren, waarbij schijnbaar

vergeten ervaringen en gebeurtenissen uit het verleden weer worden opgeroepen.

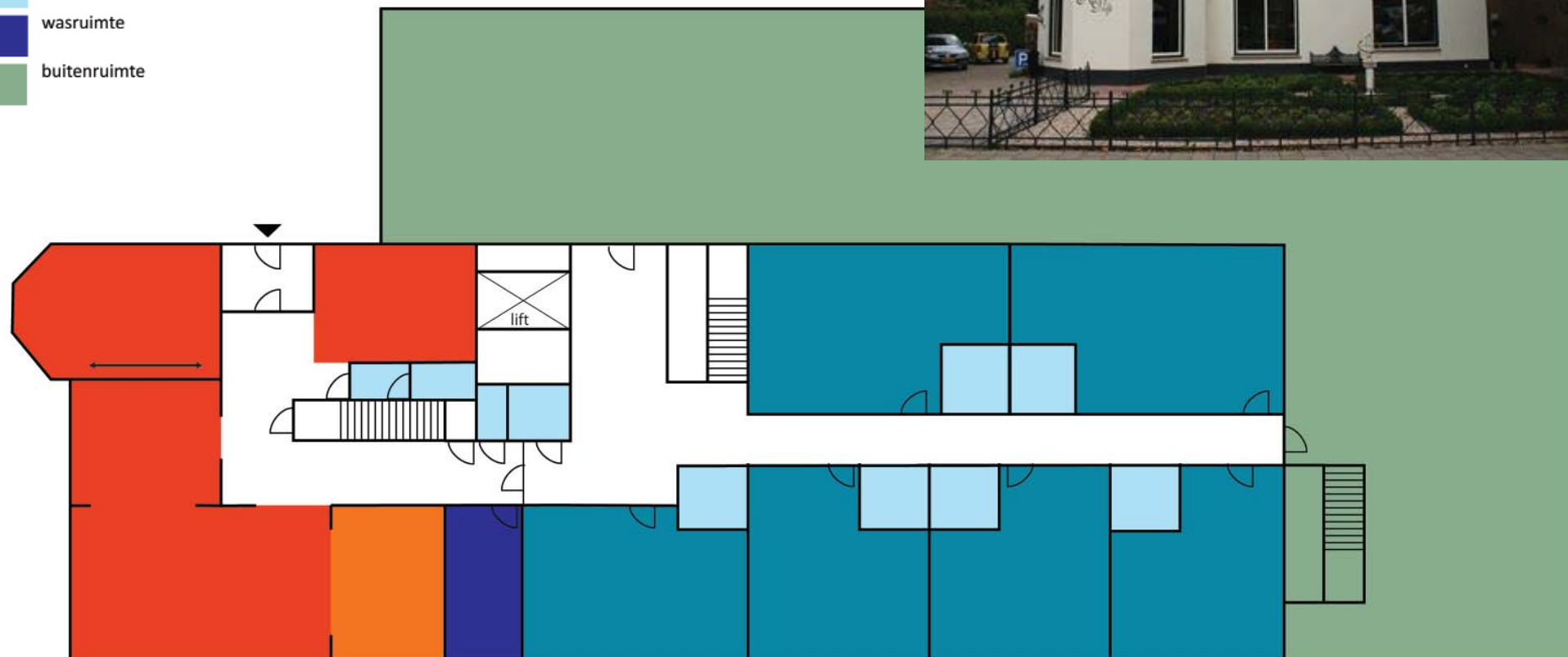
Volgens Pallasmaa (1996: 37) is geur dan ook het meest volhardende geheugen in een ruimte. Elke woning heeft een individuele geur, die iedereen direct herkent. Want hoewel u misschien niet meer herinnert hoe de voordeur van het huis van uw opa en oma eruit zag, kunt u waarschijnlijk wel de geur terughalen. Deze specifieke geur zorgt ervoor dat we opnieuw binnenkomen in een ruimte die (bijna) volledig gewist is uit het geheugen van ons netvlies; onze neus zorgt dat de ogen herinneren.

Om bewuster te werken met zintuiglijke ervaringen in de gebouwde omgeving, is het echter wel van belang dat gelet wordt op een aantal aspecten. Piaget (Malnar&Vodvarka, 2004: 244) heeft daarom een zintuiglijke typologie opgesteld. Deze typologie bestaat uit vijf factoren, dat als vocabulaire gebruikt kan worden:

- type stimulatie (locaal of omringend)
- duur (lengte van de stimulatie)
- orde (opeenvolging van de informatie)
- intensiteit
- helderheid (of articulatie)

Hoewel deze vijf aspecten voor iedereen noodzakelijk zijn, is het belangrijk om in een woonomgeving voor mensen met dementie hier extra aandacht aan te besteden. Hierdoor is de betekenis van de zintuiglijke prikkel voor hen duidelijk, waaraan in het voorgaande hoofdstuk “Faciliteren van de basale behoeften” aandacht is besteed.

- huiskamer
- keuken
- slaapkamer
- sanitair
- wasruimte
- buitenruimte

Figuur 5.1 Plattegrond begane grond van De Herbergier (naar eigen inzicht) en een foto vanaf de straat

5 | Casestudie 1: De Herbergier

Renske van Dieren

In de komende hoofdstukken worden de drie casestudies behandeld. Hierbij wordt eerst de woonvorm in het algemeen beschreven. Daarna worden de belangrijkste en opvallendste punten in de architectuur benoemd. Tenslotte worden belangrijke dagelijkse activiteiten, zoals slapen&verzorging, eten en ontspanning beschreven. Hierbij is tevens aandacht voor de buitenruimte. Ook wordt gekeken hoe zintuiglijke prikkels in de verschillende woonvormen teweeg gebracht worden. Nadat deze drie casestudies zijn behandeld, zal een vergelijking tussen de verschillende woonvormen plaatsvinden (hoofdstuk 8), waarin teruggegrepen wordt op de basale behoeften uit het voorgaande hoofdstuk.

In dit hoofdstuk zal De Herbergier in Velp (figuur 5.1) worden beschreven. De Herbergier is onderdeel van franchiseorganisatie De Drie Notenboomen. In deze organisatie is zelfstandig ondernemerschap, kleinschaligheid en een uitgesproken visie op zorg belangrijk. Hierbij is een uitgangspunt dat de kwaliteit van leven van de klanten voorop staat: warmte, aandacht en betrokkenheid. In De Herbergier zijn geen managers, er wordt nauwelijks vergaderd, en rapportages, evaluaties en doorverwijzingen worden beperkt tot een minimum. De Herbergier streeft naar 50 voorzieningen verspreid in Nederland, op dit moment zijn er 16 voorzieningen.

Eén van de vestigingen is De Herbergier in Velp, vlakbij Arnhem, opgericht door Wim en Nelleke van Bavel in december 2009. Zelf wonen zij ook in het huis. In de rest van het huis wonen 16 mensen, waaronder één echtpaar. De leeftijd van de mensen varieert tussen de 60 en 99. De geheugenproblemen

zijn bij iedereen anders en op een ander niveau; het verschilt van de normale ouderdomsvergeetachtigheid tot Alzheimer. Enkele bewoners zitten in een rolstoel, maar niemand ligt de hele dag op bed. Voor deze casestudie is veel contact geweest met een van de medewerkers, Suzan Kemperman.

Architectuur

De Herbergier wordt in deze paragraaf beschreven in de indeling en het materiaalgebruik. Hierbij is de huiselijke sfeer erg opvallend. Daarnaast wordt gekeken hoe de door Passini genoemde punten voor de *wayfinding* in het huis terugkomen.

Indeling

De Herbergier Velp is een gerenoveerde villa uit begin 1900. Het huis ligt aan de Hoofdstraat, vlakbij het centrum van Velp. In Velp wonen veel ouderen en daarom liggen er rondom de Herbergier nog een aantal verpleeg- en verzorgingshuizen. Soms wordt er door De Herbergier gebruik gemaakt van de voorzieningen van deze huizen.

Aan de gerenoveerde villa is aan de achterkant een nieuwbouw gedeelte gebouwd. In dit deel van huis bevinden zich de meeste appartementen van de bewoners. De oprichters van De Herbergier wonen zelf ook in het huis. Zij maken gebruik van de tweede verdieping van de villa.

Het wonen staat centraal in De Herbergier. Dit houdt ook in dat het een open huis is, zoals elk ander woonhuis. De voordeur gaat niet op slot, dus iemand kan weglopen als diegene dat wil, al gebeurt dit niet veel. Wanneer iemand naar

binnen wil, zal diegene net als in een normaal woonhuis, moeten aanbellen. In de oorspronkelijke villa is op de begane grond het wonen gerealiseerd. Hier zijn meerdere huiskamers, waarvan één grote L-vormige. Door deze vorm ontstaan er gelijk al twee aparte kamers voor je gevoel. Dit wordt versterkt door de toog bij de opening naar het korte deel van de L. In deze huiskamer staan 3 tafels van verschillende grootte en vorm. Aan het einde van de korte kant van de L is een aparte kamer; de tv-kamer (figuur 5.2). Deze ruimte is af te sluiten door middel van schuifdeuren. In de hal, naast de voordeur, is de derde zithoek gecreëerd. Ook hier kan men tv kijken.

Figuur 5.2 De tv-kamer

Bij de L-vormige huiskamer is de keuken gevestigd. Ook hier is de toogconstructie gebruikt om de ruimte af te scheiden in functie, maar wel een opening te behouden naar de huiskamer. Het personeel kookt zelf en eet ook mee met de bewoners. De bewoners komen niet vaak in de keuken, vertelde een verzorgende. Wanneer men meehelpt met koken, gebeurt dat aan de grote tafel in de huiskamer, omdat daar meer ruimte is.

Tussen de huiskamer en de straat ligt een kleine voortuin. Een grote tuin ligt achter het huis. De huiskamer kijkt hier echter niet op uit. Wel kan de bewoner zelfstandig de tuin in, door gebruik te maken van de achterdeur in het nieuwbouwgedeelte.

In het nieuwbouwgedeelte van het huis liggen de meeste appartementen. Een paar appartementen liggen op de eerste verdieping van de villa. De Herbergier heeft als uitgangspunt dat iedereen mag komen wonen, ongeacht inkomen. Daardoor is een klein verschil in de grootte van de verschillende appartementen. Een appartement voor een bewoner met een aanvullende pensioenregeling is groter en heeft een privé badkamer. Wanneer iemand alleen een AOW regeling heeft, is het appartement kleiner en deelt men de badkamer met drie anderen. Onafhankelijk van de grootte van het appartement is er ruimte voor zowel een slaap- als zitgedeelte. De gedeelde badkamer bevat een bad, waar alle mensen af en toe gebruik van kunnen maken. In het huis is een logeerkamer. Hier kunnen zowel familie- als personeelsleden gebruik van maken.

Het personeel heeft geen eigen ruimte. De overdracht van diensten wordt gedaan aan de tafel in de keuken. De ondernemers doen de administratie in de eigen woning. Aangezien de nadruk in het huis op wonen ligt, wordt er niet gewerkt met verpleegplannen zoals in een normaal verpleeghuis. Bijzonderheden worden opgeschreven in een map en gemaakte afspraken in

de agenda. Deze liggen in de keuken. Om iedereen op de hoogte te houden, worden elke maand twee nieuwsbrieven verspreid; één voor de werknemers en de ander voor familie van de bewoners. Hierin worden bijzonderheden, pluspunten en aandachtspunten vermeldt.

Eén kamer is alleen toegankelijk voor het personeel, hierin liggen de medicijnen voor de bewoners opgeborgen. Wel maakt het personeel gebruik van een eigen toilet. Om persoonlijke spullen van het personeel op te bergen wordt gebruik gemaakt van een kast in de huiskamer. Deze wordt steeds op slot gedaan.

In het huis wordt de was door het personeel gedaan. Hiervoor is een aparte wasruimte gemaakt, waar wasmachines en drogers staan. Voor elke bewoner is een vakje in de kast, waar de schone was gelegd kan worden.

Afval wordt niet binnen weggegooid. Onder de noodtrap aan de achterkant van het nieuwbouwdeel is een afvalplaats gecreëerd. Doordat het afval niet binnen staat, scheelt dit in de geur en bovendien is er een meer huiselijke sfeer.

Materiaal

De woning heeft een heel huiselijke sfeer. Dit komt onder andere door het materiaalgebruik. In de L-vormige huiskamer ligt een houten vloer en in de hal is gebruik gemaakt van tegels. In de gangen naar de slaapkamers is ook gebruik gemaakt van een houten vloer. Er zijn twee trappen in het huis; één in het nieuwbouwgedeelte en de ander in de oude villa. De trap in het nieuwbouwdeel heeft houten treden, de andere heeft een donkerrode vloerbedekking. De plafonds van de huis- en slaapkamers zijn gestuukt. Enkel de plafonds van de gangen naar de slaapkamer en de badkamer hebben systeemplafonds.

Figuur 5.3 De zithoek in een van de appartementen

De wanden zijn wit, evenals de deuren. Naast de slaapkamerdeuren hangen cijfers om het kamernummer aan te duiden. Deze cijfers zijn een beetje glimmend goud en hangen op onze ooghoogte. Bovendien hangen aan de wanden veel schilderijen en foto's van bijvoorbeeld de opening van De Herbergier, wat ook een huiselijke sfeer geeft.

In de huiskamer hangen lange donkerrode gordijnen voor de ramen. Verder staan door het hele huis planten en op tafel bloemen en kaarsen.

De meubels zijn veelal van donkere kleur. Aan tafel staan twee typen stoelen, stoelen met en zonder leuning. De stoelen met leuning kunnen rollen, de stoelen zonder leuning niet. Alle stoelen zijn zacht en hebben een leren bekleding. Er zijn drie kleuren: oranje, zwart en bruin.

Her en der staan in de gangen zitbankjes of stoelen. Ook hangen er schilderijen en lijstjes met foto's van bewoners en medewerkers.

De materialen in de appartementen mogen door de bewoner zelf worden gekozen (figuur 5.3). Hierdoor is elk appartement heel anders; het ene appartement heeft een houten vloer, de ander vloerbedekking. De wand is soms gestuukt, maar bij een ander appartement is gebruik gemaakt van behang. De keuze aan materialen levert ook een verschil in uitstraling van de appartementen op.

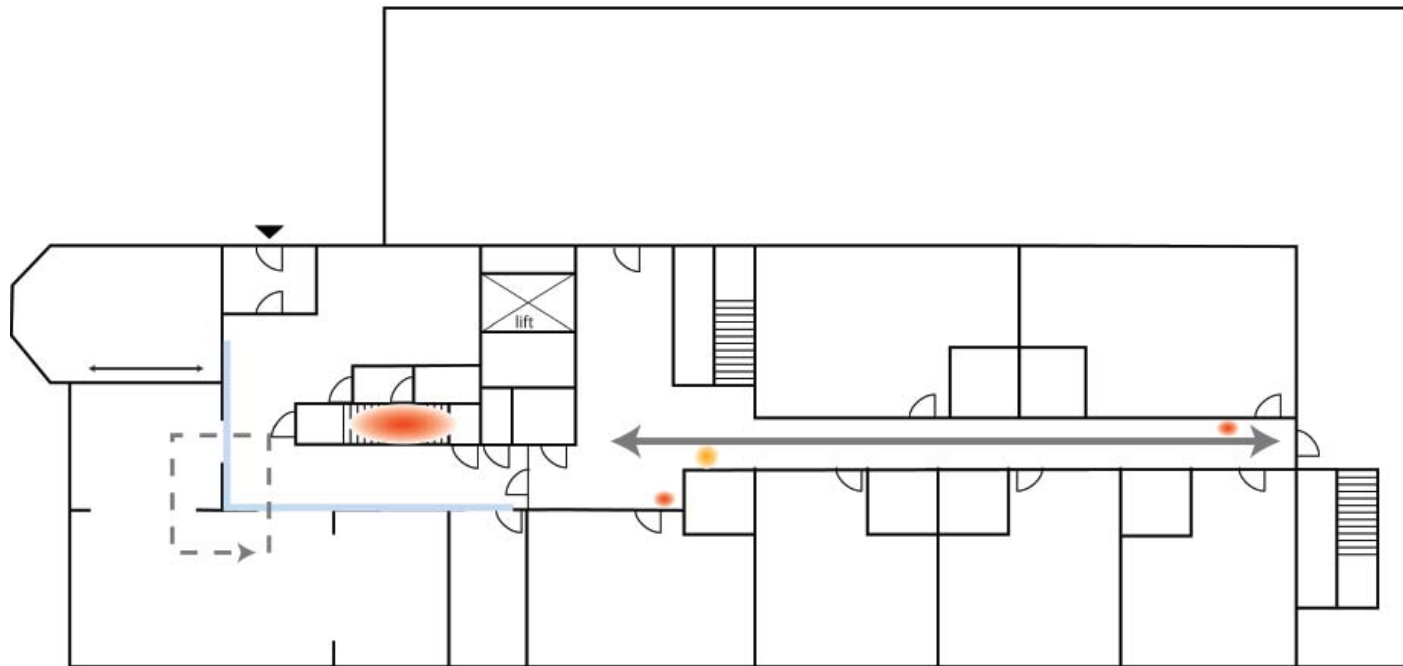
Wayfinding

De scheiding tussen collectieve ruimtes en de privéruimtes is in de Herbergier verduidelijkt door de collectieve woonfuncties op de begane grond te situeren en de appartementen van de bewoners in het nieuwbouwgedeelte achter de villa of boven. De leesbaarheid van het gebouw wordt bovendien verhoogt, doordat in de collectieve ruimtes geen deuren gebruikt zijn. Hierdoor is altijd een visuele relatie tussen de ruimtes aanwezig, waardoor de bewoner weet waar hij heen gaat.

Hoewel de scheiding tussen de collectieve ruimten en de appartementen duidelijk is, is het voor sommige bewoners verwarrend dat slaapkamers zich op de benedenverdieping bevinden. Een van de bewoners was thuis gewend om naar boven te moeten voor de slaapkamer, nu wil deze bewoonster dat nog steeds doen. Daarbij komt deze bewoonster dan in het verkeerde appartement terecht. Om dit te voorkomen is gebruik gemaakt van persoonlijke landmarks (figuur 5.6). Bij het appartement van de bewoonster hangt een schilderij met een portret van haar man naast de deur, zodat ze weet dat dat haar kamer is. Bij een andere bewoner hangt een lijst met allerlei foto's naast de deur van het appartement.

Een algemeen landmark in het huis is de trap naar boven (figuur 5.5), welke uitsteekt in de hal. Hoewel de trap achter een deur zit, is deze zichtbaar gemaakt door middel van een glaswand van vloer tot plafond aan de zijkant. Hierdoor is de trap vanuit de huiskamer zichtbaar. Op het glas is met behulp van plakplastic het logo van De Herbergier gemaakt. Hiermee wordt tevens voorkomen dat men niet tegen de ruit aanloopt, aangezien deze van vloer tot plafond loopt.

In De Herbergier zouden enkel de gangen naar de appartementen van de bewoners gezien kunnen worden als paden (figuur 5.4). Deze gangen zijn doodlopend. Op de observatiedag waren niet veel mensen door het huis aan het dwalen. De bewoner die wel dwaalde, maakte daarbij niet gebruik van de doodlopende gangen. Zij maakte een rondje via de L-vormige woonkamer naar de hal en weer terug naar de huiskamer. Hoewel dit niet echt paden zijn, wordt dit wel als zodanig gebruikt. Dit komt doordat de muren en de openingen daarin, de randen waarover Passini spreekt in de *wayfinding*, zodanig zijn geconstrueerd dat het een natuurlijke loop veroorzaakt. Op knooppunten in het huis is vaak een bankje, stoel of plant neergezet. Tijdens de observatiedag is echter niet opgemerkt dat bewoners van de zitjes gebruik maken.

Figuur 5.6 (rechtsonder) Een persoonlijk landmark: een schilderij van de man van de bewoonster naast de deur van haar appartement

Activiteiten

In deze paragraaf worden verschillende activiteiten gekoppeld aan de ruimte waarin ze plaatsvinden. De activiteiten die besproken worden zijn: slapen&verzorging, ontspanning en eten. Ook wordt de buitenruimte behandeld.

Slapen en verzorging

Zoals al eerder beschreven is, heeft iedere bewoner zijn eigen appartement. Ongeacht de pensioenregeling van de bewoners, zijn de kamers erg ruim. Naast een plaats waar een bed kan staan, is ruimte voor een zithoek en tafel. De appartementen zijn helemaal ingericht naar de wensen van de bewoner. Zo heeft het echtpaar dat in De Herbergier woont een muurtje laten bouwen bij het bed. Hierdoor is een fysieke afscheiding gemaakt tussen het slaap- en leefgedeelte in de kamer. Ook mag de bewoner meubels, behang en een vloer uitkiezen. Bij deze keuzes adviseert het personeel de familie. Zo kan bijvoorbeeld het advies gegeven worden gebruik te maken van een hooglaagbed, waardoor de verzorging van de persoon beter gaat.

Doordat de bewoner zelf de inrichting van het appartement mag bepalen, heeft de bewoner hierover controle en wordt het ook echt het territorium van de bewoner. Sommige bewoners gebruiken deze kamer ook overdag en komen weinig in de gezamenlijke huiskamers.

De badkamer bevindt zich in het appartement. Ook hier geldt dat het personeel adviseert in het sanitair. Zo heeft de ene bewoner wel steunen bij het toilet en de ander niet. Een aantal bewoners deelt de badkamer. In deze badkamer is naast een douche ook een ligbad. Het bad wordt ook door de andere bewoners gebruikt.

De drempel tussen de kamer en de badkamer levert voor sommige bewoners problemen op. De een kan moeilijk over de drempel heen met de rollator, de

ander heeft last van hallucinaties, waardoor de drempel een onoverbrugbaar gat lijkt.

Bewoners mogen zelf bepalen wanneer ze gaan slapen en opstaan. Wanneer bewoners hun dagritme omdraaien, probeert het personeel de bedtijden te sturen, waardoor de nachtelijke onrust wordt vermindert. Twee bewoners maken echter gebruik van slaapmedicatie en drie bewoners hebben een soort babyfoon. Ook door overdag zoveel mogelijk activiteiten te ondernemen wordt de nachtelijke onrust vermindert. Zo gaan sommige bewoners eens in de week zwemmen en bijna alle bewoners gaan één keer per week naar de fitness.

Ontspanning

Doordat het wonen centraal staat in De Herbergier, probeert het personeel de bewoners zoveel mogelijk bij de dagelijkse activiteiten te betrekken. Hierbij hoort bijvoorbeeld het opvouwen van de was of meehelpen met kokekn. Het personeel vraagt wie er mee wilt helpen. Sommigen helpen niet mee, anderen juist wel, omdat ze dit van thuis uit ook gewend waren. Voor hen geeft dit herkenning.

Naast deze dagelijkse activiteiten zijn een aantal terugkomende activiteiten door de week heen. In de huiskamer staat een piano. Eén keer in de week komt iemand daar op spelen, zodat de bewoners naar de muziek kunnen luisteren. Om bewegen bij ouderen te stimuleren gaat elke bewoner één keer in de week fitnessen onder begeleiding van een fysiotherapeut. Bovendien wordt elke week met een aantal bewoners gezwommen.

Veel ouderen worden functioneel aangeraakt, bijvoorbeeld met wassen en aankleden. Maar voor iemand is het ook fijn om niet-functioneel aangeraakt te worden, daarom komt er af en toe een kapster langs. Zij kan bijvoorbeeld

krullen zetten. Niet iedereen maakt hiervan gebruik, sommige bewoners gaan naar de kapsalon in het dorp.

Doordat in de huiskamer drie tafels staan, kunnen mensen verspreid in de kamer zitten. Op de observatiedag waren een aantal mensen aan de grote tafel aan het kleuren en sommigen hadden een tijdschrift voor zich. Aan andere tafels zaten mensen met elkaar of een personeelslid te praten, of ze zaten stil voor zich uit te staren.

Sommige mensen zitten op een vaste plaats aan een van de tafels. Hier wijken ze ook niet graag van af. Zo zit één bewoonster graag aan het hoofd van de kleine tafel bij het raam; het is haar territorium. Toen bezoek kwam op de observatiedag wilde ze daar graag blijven zitten, hoewel het bezoek aan de grote tafel wilde zitten. Uiteindelijk ging het bezoek ook aan de kleine tafel zitten, omdat de bewoonster niet van haar normale plek wilde afwijken.

In de tv-kamer hebben op de observatiedag een aantal mensen naar een klassiek concert gekeken. Op zo'n moment gaan de schuifdeuren dicht, zodat ze rustig kunnen zitten. Ook wordt de tv-kamer gebruikt om voor bewoners een prikkelarme omgeving te creëren. Zo heeft één bewoner af en toe woedeaanvallen. Wanneer zij in de tv-kamer gezet wordt, heeft zij geen prikkels van andere bewoners. Op de observatiedag had zij ook een woedeaanval, maar toen werd met haar buiten gewandeld om de zinnen even te verzetten.

Eten

In De Herbergier wordt door het personeel gekookt. De boodschappen worden gedaan door de ondernemers, maar soms gaat een van de medewerkers met een bewoner naar het dorp voor een vergeten boodschap.

Bewoners helpen mee met koken als ze dat kunnen en willen. Op de

observatiedag hielp een bewoonster mee met komkommer snijden. Hoewel het niet ging zoals de medewerkster zou doen, liet ze de bewoonster het wel op haar manier doen. Hierdoor heeft de bewoonster controle op de activiteit.

Het eten vindt plaats in de huiskamer. De twee kleine tafels werden al gedekt, maar de grote tafel werd pas net voor het opdienen gedekt, omdat daar veel mensen aan zaten. De bewoners worden anders erg onrustig; ze zien dat er gegeten gaat worden, maar het eten is er nog niet. Tijdens het eten mocht iedereen drinken wat hij/zij wilde. Bij de een was dat wijn, voor een ander betekent dat water. De personeelsleden gaan verdeeld over de tafels zitten en eten zelf mee met de bewoners. Sommige bewoners moeten geholpen worden met eten. Voor de een is dat enkel het opscheppen en snijden van het eten, een ander moet gevoed worden. Wanneer iemand nog in staat is om zelf de maaltijd op te scheppen, wordt dat gestimuleerd. Bovendien helpen bewoners elkaar onderling.

Tijdens het eten op de observatiedag zat een mevrouw aan de kleine tafel bij het raam, met haar rug naar de grote tafel. Op dat moment had zij geen rugdekking en dat gaf haar onrust, want ze vroeg een aantal keer tijdens de maaltijd hoe groot de ruimte achter haar was en hoeveel mensen daar zaten.

Natuurlijke omgeving

De tuin ligt niet rechtstreeks aan de huiskamer, maar de bewoner kan via de achterdeur daar zelfstandig heen. In de tuin is een combinatie gemaakt tussen terras en begroeiing. Er liggen verschillende terrassen, hiervan is er één overdekt. Hierdoor heeft de bewoner de keuze om in de schaduw of de zon te zitten. De muur naar de achterburen bij het overdekte terras is beschilderd met een muurschildering van een landschap.

Tussen de begroeiing door lopen paden. Deze paden zijn niet doodlopend en leiden tot verschillende plekken in de tuin: een bankje, een fontein, een vogelhuisje en twee volières (figuur 5.7). Hoewel de paadjes naar verschillende plekken in de tuin leiden en daardoor nieuwsgierigheid opwekken voor de bewoner, is er wel overzicht. Dit komt doordat veelal lage begroeiing gebruikt is.

De plekken waar de paadjes heen leiden, zorgen voor verschillende prikkels bij de bewoners. Volgens een van de medewerkers zitten de bewoners graag bij de volièrre om te kijken naar de vogels en te luisteren naar het gefluit. Ook het water van de fontein geeft auditieve prikkels.

Bovendien staat binnen in het huis nog een vogelkooi en lopen er twee honden rond. De bewoners haalde de hond niet echt aan op de observatiedag, maar ze reageerden wel op de hond als deze blafte, door een opmerking te maken of hem met een klopje gerust te stellen.

Zintuiglijke prikkels

Tactiel

Als de bewoners aan tafel zitten, terwijl ze voor zich uit staren, zijn ze vaak wel bezig met hun handen. Ze bewegen over de tafel heen, grijpen naar een tijdschrift of pakken de hand van een medewerker vast. Zo voelde een bewoonster steeds aan de stof van haar sjaal. Zij ging er bovendien mee langs haar wang. Ze vertelde dat het zo zacht en warm aanvoelde.

Drie andere bewoners maakte een opmerking over deukjes in de tafel. Deze deukjes waren erg klein en waren mij nog niet opgevallen, maar doordat de bewoners zo gericht zijn op het voelen van de tafel komen ze tot andere observaties.

De bewoners die in een rolstoel zitten, werden af en toe ook in een normale stoel gezet. Hierdoor zaten ze lekker zacht en hadden ze ook even een andere

ervaring in materiaal en vorm.

Visueel

De bewoners kiezen over het algemeen zelf waar ze overdag gaan zitten. Zo zit een van de bewoners graag op een plek bij het raam, “zodat ik lekker naar buiten kan kijken”. Doordat het huis aan een doorgaande weg ligt, komen daar verkeer en voetgangers langs.

Figuur 5.7 Een bankje in de tuin

De bewoners gaan ook graag naar de tuin om naar de vogels te kijken, dit doen ze zowel in de zomer als de winter. Verder staan op de tafels bloemen en kaarsen, waarvan door verschillende bewoners wordt opgemerkt dat het mooi is. In het huis zijn verder ook foto's en schilderijen opgehangen.

Hoewel de wanden in de huiskamers en overige ruimtes wit zijn, zijn meubels wel gekleurd. Dit zorgt voor visuele prikkels.

Auditief

De bewoners kunnen zelf muziek aanzetten in de gezamenlijke huiskamer. Meestal wordt de muziek na de lunch aangezet. Op de observatiedag zaten mensen in de tv-kamer ook naar een klassiek concert te luisteren op tv. Verder wordt er eenmaal in de week een pianist uitgenodigd. Naast deze muziek is er veel geluid van mensen. Niet iedereen vindt dat altijd fijn, een bewoner mompelde steeds "Iedereen praat maar en iedereen doet maar". Ook wanneer mensen het geluid niet kunnen plaatsen, kan dat onrust veroorzaken. Zo wist een bewoonster niet hoeveel mensen er achter haar zaten tijdens het avondeten, waardoor ze daar de hele tijd naar vroeg.

Een medewerker vertelde over een bewoonster die alles hoort en op alles ook wil reageren, wat heel vermoeiend is voor zichzelf. Als zij teveel prikkels krijgt gaat ze roepen en geluiden maken, omdat ze motorisch niet in staat is zelf weg te gaan. In een dergelijk geval wordt de mevrouw naar een rustigere woonkamer gebracht, waarbij de rolstoel in ligstand wordt gezet en er klassieke muziek wordt opgezet. Hoewel ze dan nog steeds een auditieve prikkel krijgt, is dit maar één prikkel, die voor haar fijn is.

Geur

Doordat in het huis wordt gekookt door het personeel, hangt er tijdens het koken en eten een etensgeur in huis. Verder rook een bewoner op de observatiedag

ook even aan de bloemen die op tafel stonden. Tevens wordt de was door het personeel gedaan. Het opvouwen van de was gebeurt in de huiskamer, waardoor de geur van de schone was de bewoners ook kan prikkelen (figuur 5.8).

Figuur 5.8 De was wordt opgevouwen in de huiskamer

Smaak

In De Herbergier is tijdens de observatiedag niet opgevallen dat er extra wordt gewerkt aan smaakprikkel.

Eén van de medewerkers gaf aan dat ze een snoezelruimte mist in De Herbergier. Deze ruimte, waarmee gestart is in de gehandicaptenzorg, is er op gericht om de zintuigen te stimuleren. Dat kan met zowel geur, kleur, klank en tast.

Figuur 6.1 Plattegrond van de PG-afdeling van De Vloet

6 | Casestudie 2: De Vloet

Lotte Mulder & Renske van Dieren

De Vloet (Oisterwijk) is onderdeel van zorg- en dienstverleningsorganisatie Thebe (figuur 6.2). Het gebouw bestaat uit drie vleugels, gekoppeld door middel van een binnenplein. In de eerste twee vleugels zijn één- en tweepersoonsappartementen en een dagvoorziening. Deze dagvoorziening is voor zowel mensen in De Vloet als voor thuiswonenden. De psychogeriatrische afdeling (PG afdeling) bevindt zich in de laatste vleugel.

Aan het binnenplein liggen verschillende functies, zoals de receptie, een kapsalon, winkel en bibliotheek. Daarnaast is er de Lindezaal, waar zowel personeelsleden, bezoekers en bewoners gebruik van kunnen maken. Hier kan men drinken en lunchen, en er vinden activiteiten plaats, zoals biljarten, die door de verschillende verenigingen georganiseerd worden. Op de derde verdieping van het gebouw zijn kantoren ingericht voor de teammanagers, maatschappelijk werkers, logopedist, huisarts, fysiotherapeut, pastor en het team voor de extramurale zorg.

In dit hoofdstuk zal de aandacht worden gericht op de laatste vleugel in het gebouw: de psychogeriatrische afdelingen. Hiervoor is gesproken met teammanager facilitair Jo Verstegen en de locale manager Erica van de Veerdonk.

Architectuur

In deze paragraaf zullen de belangrijkste en opvallendste onderdelen van de PG afdeling in De Vloet (figuur 6.1) beschreven worden. Hierin wordt eerst de opbouw van de PG afdeling beschreven, waarna wordt ingezoomd op de afdeling. De aandacht gaat hierbij uit naar de verschillende ruimtes, het loopcircuit, het materiaalgebruik en de *wayfinding* op de afdelingen.

Figuur 6.2 De hoofdingang van De Vloet

De opbouw

De PG bestaat uit twee verdiepingen, met op elke verdieping twee afdelingen. De bovenverdieping verschilt in de toegankelijkheid naar de buitenruimte en in afwerking van algemene ruimten ten opzichte van de benedenverdieping. Hierover volgt later in dit hoofdstuk meer.

De afdelingen op een verdieping zijn identiek, maar gespiegeld aan elkaar. De twee identieke afdelingen maken het voor de bezoeker en het personeel

een leesbaar geheel, maar voor de demente bewoner kan deze gelijkheid juist complexiteit betekenen. Om een verschil te maken in de afdeling is gebruik gemaakt van verschillende kleuren op de wand van de ingang naar de afdeling. Zo is afdeling A blauw en afdeling B geel. Echter, dit viel pas na 6 uur observeren op en toen aan de verzorgende werd gevraagd of het kleurverschil voor dementerenden zou helpen, bekende hij dat het kleurverschil hem nu, na 2,5 jaar daar werken, pas opviel.

Op de hele PG afdeling is rekening gehouden met rolstoelgebruikers en mensen die moeilijker ter been zijn: nergens zijn drempels en bovendien is aan de wanden van de gangen een barre gehangen, zodat men daar steun aan kan vinden tijdens het lopen.

Men kan de PG afdeling alleen verlaten met behulp van het intoetsen van een code; het is een gesloten afdeling. De verzorgende vertelde dat vooral in het begin van de opname in De Vloet mensen vaak bij de deur staan omdat ze eruit willen, soms wordt iemand dan ook agressief. Na verloop van tijd raakt de bewoner meer gewend aan de nieuwe woonomgeving en wordt daardoor kalmer.

De indeling

Elke afdeling is verdeeld in twee huiskamers, waar per huiskamer maximaal acht mensen gebruik van maken. Deze huiskamers zijn met een pantrykeuken aan elkaar gekoppeld. Veelal wordt de pantrykeuken gebruikt als ingang voor de huiskamer, maar vanuit de gang kan men ook de huiskamer ingaan. In de huiskamer staan naast een eettafel, ook nog leunstoelen. Deze vormen echter geen zithoek, maar staan aan de rand van de kamer en zijn daardoor gericht op de rest van de kamer. De tv, die in een hoek staat, kan vanuit deze stoelen dan ook niet bekeken worden.

De huiskamers liggen op de hoek van de twee gangen, waaraan de slaapkamers

liggen. Er zijn zowel één- als tweepersoons slaapkamers. Op de afdeling is geen extra slaapkamer die gebruikt kan worden voor de overnachting van familieleden. Wanneer een bewoner in het terminale stadium is, kan een matras op de grond in diens kamer bijgelegd worden, zodat er wel een mogelijkheid tot waken is. Op elke slaapkamer is een wastafel, maar het overige sanitair wordt door alle bewoners gedeeld. Vooral doordat het toilet gedeeld wordt, kampt men met hygiëneproblemen en ziektes als blaasontstekingen.

Figuur 6.3 De activiteitenruimte

Tussen de twee afdelingen in liggen twee activiteitenruimtes (figuur 6.3). Eén van deze ruimtes is ingericht als rookruimte. De ruimtes kijken uit op een patio, waar het loopcircuit omheen loopt. Op de bovenverdieping staan in het loopcircuit allerlei materialen, zoals ouderwetse blikken en een koffiemolen, die

men kan pakken. De activiteitenbegeleidster gaf aan dat het voor veel personen met dementie herkenning geeft en bovendien geeft het de mogelijkheid tot een gesprek over vroeger. Eén van de wanden op de bovenste verdieping is voorzien van een muurschildering. In het landschap van deze schildering is de toegangsdeur naar de PG opgenomen, waardoor deze niet meer zo opvalt voor de dementerende bewoner.

Naast de patio, waar het loopcircuit omheen loopt, zijn nog andere buitenruimtes op de afdeling. De huiskamers op de benedenverdiepingen grenzen aan een tuin. Wanneer de bewoner fysiek daartoe in staat is, kan diegene zelfstandig vanuit de huiskamer de tuin in gaan. Tussen de twee afdelingen in ligt ook een tuin. Deze tuin is te bereiken vanuit het loopcircuit, evenals de patio. Op de bovenverdieping maakt men gebruik van twee balkons. Eén daarvan ligt bij de patio, de ander bij de buitenruimte tussen de twee afdelingen in. Doordat het grote balkons zijn, worden de ruimtes en gangen op de benedenverdieping erg donker. Personeelsleden geven aan dat ze dit als negatief ervaren.

Het personeel heeft een aantal ruimtes waar alleen zij kunnen komen. Hier hebben zij kluisjes voor persoonlijke spullen en in een andere ruimte worden bijvoorbeeld medicijnen en dossiers opgeslagen. In één ruimte bevinden zich de medicijnen die al gegroepeerd zijn naar bewoner. Hier bevinden zich tevens handdoeken, incontinentiemateriaal en kleding waar de bewoner in speciale gevallen gebruik van kan maken, bijvoorbeeld ondergoed of pyjama's. In een andere ruimte bevinden zich alle medicijnen. Ook staat in deze kamer een koelcel waarin alle medicijnen bewaard worden die gekoeld moeten blijven. Deze ruimten zijn echter te klein voor een teamoverleg, dus daarvoor maken ze gebruik van een van de kantoren op de derde verdieping. Ook de pauze van het personeel vindt buiten de PG afdeling plaats, namelijk door gebruik te maken

van de Lindezaal. Er is geen aparte ruimte waar de medewerkers familieleden apart kunnen spreken. Dit wordt daarom gedaan in activiteitenruimtes die op dat moment leeg zijn.

Figuur 6.4 De PG-afdeling komt institutioneel over

Materiaal

De uitstraling van de PG komt institutioneel over door het materiaalgebruik (figuur 6.4). In de ruimtes, zowel in gangen als verblijfruimtes, is gebruik gemaakt van linoleum op vloeren. Het linoleum in het loopcircuit en de verblijfruimtes is oranjekeurig, in de overige gangen is gebruik gemaakt van grijs linoleum.

Deze overgang in kleur geeft voor sommige bewoners problemen, vertelt de activiteitenbegeleidster. Het plafond in het loopcircuit van de begane grond is gestuukt, op de eerste verdieping is gebruik gemaakt van een systeemplafond. Systeemplafonds zijn ook in de andere ruimtes toegepast.

Doordat de kozijnen grijs van kleur zijn en de deuren en muren vaak een lichte kleur hebben, is er een goed contrast tussen zowel de deur en het kozijn als de muur en het kozijn. Hierdoor zal de deur voor een dementerende bewoner goed gevonden worden. Bovendien zijn deuren die niet bedoeld zijn voor bewoners, zoals de berging of het sanitair voor het personeel, in dezelfde kleur geschilderd als de wand. Hierdoor ontbreekt het contrast en zal een persoon met dementie de deur niet snel opmerken.

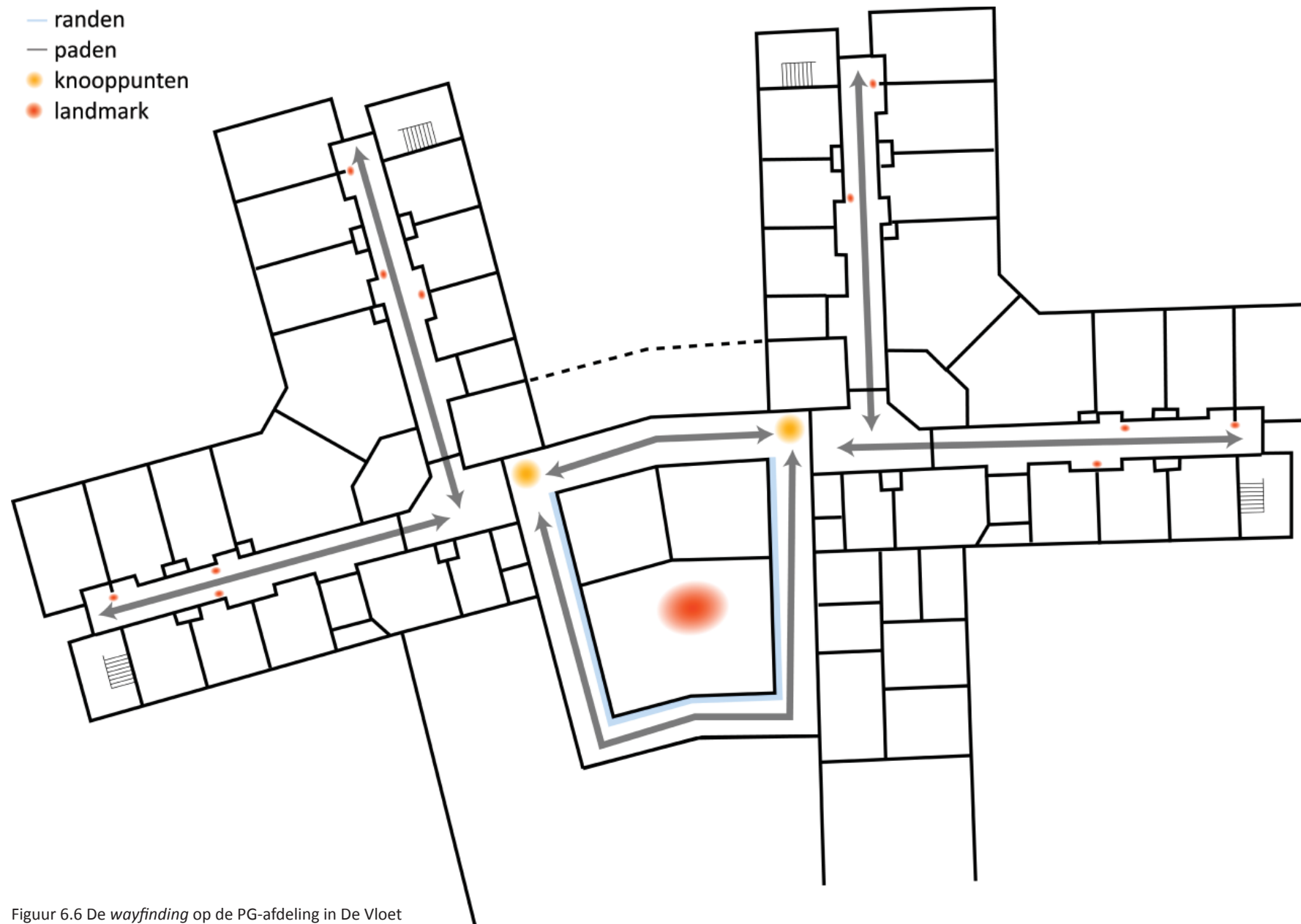
Wayfinding

Wanneer men kijkt naar de wayfinding op de PG afdeling, kan gesteld worden dat de scheiding tussen wonen en slapen duidelijker aangegeven kan worden. De huiskamer en slaapkamers bevinden zich namelijk aan dezelfde gang. Hierdoor kan er geen duidelijk gebied aangewezen worden waar het wonen plaatsvindt, mede doordat de activiteitenruimte, overdag ook gebruikt als eetkamer, op een andere plek ligt. Doordat de huiskamer veelal wordt betreden via de pantrykeuken, is het gebied van de huiskamer ook niet direct zichtbaar. De *wayfinding* wordt hierdoor bemoeilijkt. Naast de gangen waar de slaapkamers aan liggen, is het loopcircuit een belangrijk pad op de afdeling. Sommige mensen maken hier ook veelvuldig gebruik van. Doordat een deel van het circuit uitkijkt op de patio en een ander deel op een andere buitenruimte, ontstaat er een vorm van mysterie voor de bewoner. Op het knooppunt tussen de gang richting de slaapkamers en het loopcircuit staan twee stoelen. Vooral de mensen die van het loopcircuit gebruik maken, benutten deze zitmogelijkheid. Zij rusten even uit en gaan dan weer verder lopen. Op de afdeling is gebruik gemaakt

van algemene en persoonlijke landmarks. Bij elke slaapkamerdeur hangt een fotobordje van degene die daar slaapt. Deze hangen echter op ooghoogte, waardoor personen in een rolstoel dit niet kunnen zien. Andere personen hadden ook nog een object, zoals een Mariabeeld, bij de slaapkamerdeur staan. De bank in de patio kan gezien worden als algemeen landmark. Deze bank lijkt op de banken van Gaudi in Barcelona (figuur 6.5), door het gebruik van vele kleuren mozaïektegeltjes. De randen van het loopcircuit op de bovenverdieping zijn benut door het neerzetten van materialen, waardoor de vensterbank betekenis krijgt.

Figuur 6.5 De Gaudi bank in de patio dient als landmark

Figuur 6.6 De *wayfinding* op de PG-afdeling in De Vloet

Activiteiten

Er vinden een aantal activiteiten plaats op een dag, waarvan eten, slapen, ontspanning en contact met de natuurlijke omgeving de meest voorkomende activiteiten zijn. Veel bewoners op de PG-afdeling zijn het beginstadium van dementie al gepasseerd, waardoor maar weinig bewoners zelf het initiatief nemen om een bepaalde activiteit te ondernemen. Het gedrag wordt daarom vaak vanuit de begeleiding geïnitieerd.

Slapen & verzorging

Zowel 's nachts als overdag wordt veel geslapen. Vaak sukkelen de bewoners in slaap tijdens het eten of op de plek waar ze neergezet worden. Een enkele bewoner ligt de hele dag in bed. Dit bed kan verplaatst worden naar de eetkamer. Er zijn zoals eerder vermeld één- en tweepersoonsslaapkamers aanwezig op de PG-afdeling. Op een tweepersoonsslaapkamer liggen uitsluitend twee vrouwen, dan wel twee mannen. Het verschilt per bewoner hoe laat er naar bed gegaan wordt. De slaapkamers zijn overdag niet toegankelijk voor de bewoners, tenzij het personeel het idee heeft dat iemand hier regelmatig gebruik van wilt maken. Degenen die een tweepersoonsslaapkamer (figuur 6.7) delen, hebben vrijwel geen mogelijkheid om eigen meubilair in de kamer te plaatsen, omdat de kamer daar te klein voor is. Doordat de kamer gedeeld wordt is er geen sprake van een primair territorium. De kamer kan wel gescheiden worden door een gordijn. Dit betekent dat de bewoner die een tweepersoonsslaapkamer toegewezen heeft, zich niet kan terugtrekken en daardoor geen controle kan uitoefenen op de mate van sociale interactie. Dit kunnen de bewoners met een eenpersoonsslaapkamer wel.

Wanneer een bewoner in De Vloet komt wonen, wordt een contract ondertekend waarin staat dat het niet uitgesloten is dat de bewoner van

kamer moet wisselen. Het gebeurt dus wel eens dat een bewoner met een eenpersoonsslaapkamer moet verhuizen naar een gedeelde slaapkamer. Sommige bewoners vinden het echter fijn om met iemand een kamer te delen omdat dit hen een bepaalde mate van veiligheid biedt. Er wordt rekening gehouden welke bewoners bij elkaar geplaatst worden. Zo wordt een bewoner die veel schreeuwt bijvoorbeeld geplaatst bij een bewoner die slechthorend is, zodat ze niet veel last van elkaar ondervinden.

Figuur 6.7 Een tweepersons slaapkamer

Er zijn verschillende manieren waarop omgegaan wordt met nachtelijke onrust bij de bewoners. Naast slaapmedicatie worden ook andere methoden toegepast. Soms wordt muziek of een praatprogramma op de radio opgezet,

waardoor de bewoner stemmen hoort en het idee heeft niet alleen te zijn. Er zijn bedrekken, waardoor bewoners niet uit bed kunnen vallen. Echter, dit heeft bij sommigen het effect dat ze daar overheen willen klimmen, met alleen maar meer gevaar tot vallen. Bij deze mensen is een sensor geplaatst. Het personeel wordt gealarmeerd wanneer iemand valt. Anderen gaan soms lopen, dit wordt door het personeel geaccepteerd en deze mensen krijgen daarom pantoffels en een kamerjas aan. Er wordt dus veel controle gegeven aan de bewoner zelf wanneer hij of zij niet kan slapen. Wel wordt nachtelijke onrust altijd opgeschreven in dossiers, zodat bijgehouden kan worden hoe het slaapritme is. Wanneer een persoon overdag heel veel slaapt, wordt geprobeerd het slaap-waakritme weer aan te passen aan dag en nacht.

Eten

Tussen de middag wordt om half 1 warm gegeten, dit gebeurt in de twee huiskamers en in één van de activiteitenruimtes. Hierdoor zitten in elke ruimte ongeveer 6 mensen. Er wordt gekeken naar de indeling van de tafels op gebied van hulpbehoefvendheid, roepgedrag, mogelijkheid tot sociale conflicten en de behoefte aan een prikkelarme omgeving. Er wordt gezorgd voor rugdekking, doordat iedereen aan dezelfde ronde tafel zit. Iedereen kan elkaar zien en weet dus waar een prikkel vandaan komt. Doordat ook de deur wordt gesloten, komt er bijna geen ander geluid binnen. Het enige moment wanneer een bewoner zonder rugdekking zit, is wanneer een personeelslid opstaat van tafel om in de pantrykeuken iets te halen. Verder is de hele maaltijd overzichtelijk.

Het eten wordt centraal klaargemaakt en op karren naar de pantrykeuken gebracht. Vanuit daar wordt het eten op tafel gezet en opgeschept. Wanneer een bewoner dit zelf nog kan, wordt dat gestimuleerd: “Schep maar op mevrouw”. De muziek, die voor het eten aanstond, werd afgezet, hoewel bewoners hadden aangegeven dat het aan kon blijven. Net voor het eten wordt gebeden, daarna

beginnen ze met eten. Hierbij worden sommige mensen geholpen, bij de een is dit door het eten te snijden, anderen worden gevoed. Omdat hulpbehoevende bewoners en relatief zelfstandige bewoners bij elkaar geplaatst worden in de eetkamers, verloopt ontbijt, lunch en diner soepel. Tussen deze maaltijden door wordt niet gegeten.

Tijdens het eten is het heel erg stil. Een van de bewoners, nog niet zo zwaar dementerend vergeleken met de anderen, maakt af en toe een opmerking, maar verder gebeurt er niets. Mensen reageren ook niet op het personeel dat iets vertelt. Soms moeten mensen weer wakker gemaakt worden, omdat ze tijdens de maaltijd in slaap lijken te sukkelen.

Na het eten maakt een van de bewoners op eigen initiatief de tafel schoon en even later veegt ze de vloer. Op het moment dat een van de personeelsleden vraagt of iemand kan helpen met de afwas, komt zij helpen. Volgens een medewerker betekent dit dat de bewoner gestimuleerd wil worden.

Een van de verzorgende vertelt later dat in een ander huis waar hij had gewerkt zelf gekookt werd. In dat huis aten de mensen veel beter dan bij De Vloet, omdat ze door de geuren al voorbereid worden op het eten en ze honger krijgen.

Ontspanning

Er zijn een aantal manieren waarop geprobeerd wordt de demente bewoners te vermaken. Aan de één wordt een pop gegeven, de ander vermaakt zich met een boek of tijdschrift en weer een ander kijkt televisie of luistert naar de radio. Deze staat helaas vaak boven ooghoogte waardoor het voor de bewoner die zich nog redelijk kan voortbewegen moeilijk te bedienen is. In de wandelgangen staat een orgel, een kerststal en een hometrainer die gebruikt kunnen worden en de eerdergenoemde blikken waarmee gerommeld kan worden. Ook is er op beide afdelingen een aquarium aanwezig waar de bewoners naar de vissen kunnen kijken. In de rookruimte kan de bewoner een sigaret opsteken. Ter

ontspanning worden bewoners soms in een warm bad gestopt. Ook worden er dagactiviteiten georganiseerd door de activiteitenbegeleiders. Op de dag van de observatie werd in de middag een beauty-activiteit gehouden. De activiteitenbegeleidster verzorgde bijvoorbeeld de nagels van een mevrouw. Verder gingen verschillende mensen naar de kapsalon in De Vloet.

In de avond werd door de activiteitenbegeleidster een jeu-de-boule spel georganiseerd. Normaal gesproken vindt dit plaats in De Lindezaal, dit keer was het in de activiteitenruimte. Men zat in een grote kring om het spel heen en iedereen was veel actiever dan tijdens de gehele dag. Mensen maakten contact met elkaar, er ontstonden gesprekjes of er werden opmerkingen gemaakt naar anderen. Een dag- of avondactiviteit lijkt dus een belangrijke interventie te zijn. Vele bewoners beleefden hier veel plezier aan.

Een aantal andere voorbeelden van andere activiteiten zijn gerelateerd aan bakken, koken en bloemen en groen. Bovendien zijn er motorische spelletjes en geheugenspelletjes. Zo moeten oude gezegdes van vroeger opgenoemd worden en wordt er gebruik gemaakt van herinneringsboeken. Ook vinden dikwijls themagesprekken plaats. Bewoners zitten in een dergelijke situatie rond de tafel en er worden verschillende materialen op tafel uitgesteld. Het gesprek begint vanzelf, aan de hand van de materialen. Deze gesprekken gaan onder anderen over school, kinderen en de vier seizoenen. Ook worden er uitwisselingen verzorgd met de kinderopvang een aantal kilometer verderop. Eén keer in de week komen de kinderen naar De Vloet, de andere keer gaan de ouders naar de peuterspeelzaal.

Tevens is er ter ontspanning een snoezelbad en een snoezelruimte aanwezig op de PG-afdeling. Het bad kan bewegen en er is gedimd licht opgehangen wat een fijne sfeer geeft. Ook zijn er vrolijke tierelantijntjes en vlinders opgehangen. In de snoezelruimte wordt de bewoner op een zeer comfortable leren stoel geplaatst (figuur 6.8). De bewoner kan kijken naar een bewegende voorstelling

Figuur 6.8 De snoezelruimte

van beelden van bijvoorbeeld baby's, natuurlijke en kerkelijke elementen. Er is tevens een manicure-set aanwezig en ook het licht is hier opnieuw gekleurd en gedimd in tegenstelling tot alle andere ruimtes op de afdeling. In deze ruimte is eens in de zoveel tijd een masseur aanwezig die de bewoner kan masseren. Deze ruimte is dus zeer prikkelrijk. Het ruikt er lekker, er zijn interessante dingen te zien, en men wordt aangeraakt. Helaas komen er maar weinig bewoners in deze ruimte door het tekort aan personeel. Ook het schoonmaken van deze ruimte vergt extra tijd en energie.

Men gaat wel eens met een bewoner naar het dorp om bijvoorbeeld een kopje koffie te drinken bij de HEMA. Helaas komt dit niet vaak voor, doordat de bezetting van het personeel dat niet toelaat. Hier kan opgemerkt worden dat de PG-afdeling echt een afgesloten afdeling is. Hierbij kan opgemerkt worden dat de PG-afdeling een letterlijk afgesloten afdeling is. Omdat de bewoner zich dag en nacht op de afdeling bevindt, kan hij het gevoel krijgen opgesloten te zitten. Wanneer familieleden zich ontfermen over de bewoner wordt dit gevoel verminderd. Hier komt het gebrek aan controle en grote afhankelijkheid duidelijk naar voren.

Er is ook een activiteitenruimte aanwezig in de PG afdeling, die zich kenmerkt met een tv, comfortabele stoelen en tijdschriften. Sommige mensen worden daar gezet, zodat ze in een zo'n rustig mogelijke omgeving zitten. Tussen de afdeling A en B in ligt een loopcircuit. Verschillende mensen die nog goed ter been zijn maken hier gebruik van, door de hele tijd het rondje te lopen. Soms rusten ze even uit op een van de zitjes. Deze bestaat uit een tafel met daarop een plant, en een stoel. De medewerkers laten de bewoners vaak hun gang gaan. Controle geven aan bewoners die nog goed ter been zijn kan nadelige consequenties hebben. Zo kampt de PG-afdeling met name op de begane grond met wildplassers, omdat er niet altijd een oogje in het zijl gehouden wordt. Hier is helaas niks tegen te doen.

Natuurlijke omgeving

Zoals eerder vermeld is er een tuin, een binnenplaats en twee balkons aanwezig op de PG-afdeling. De tuin zelf doet ietwat saai aan (figuur 6.9). Er bevinden zich weggemoffelde paden die nergens naar toe leiden. Het ontwerp van de tuin daagt de bewoner niet uit er gebruik van te maken. Er zijn wel vogelhuisjes geplaatst, waar de bewoner naar de vogels kan kijken, maar dit is nog enigszins dicht bij het terras. Verderop in de tuin is er geen zitje, vogelhuisje of fonteintje aanwezig. Het terras bevindt zich onder de balkons van de eerste verdieping. Hierdoor kunnen de bewoners er voor kiezen in de schaduw te zitten, wat leidt tot waarborging van de eigen controle. Op de eerste verdieping hebben ze deze controle niet, omdat de balkons pal op het zuiden staan. Hierdoor kan het er in de zomer erg warm en onprettig worden waardoor de bewoner genoodzaakt is binnen te zitten. Helaas zijn er geen faciliteiten aanwezig die het zonlicht kunnen tegenhouden. Op het balkon zijn zitjes geplaatst en er is een bak met verschillende eetbare plantjes aanwezig, zoals basilicum.

Figuur 6.9 De tuin

Op de binnenplaats bevinden zich struiken, een betegelde grond en een mozaïeken bank met een fonteintje bovenop dat geluid geeft. Deze bank doet qua kleur en vorm denken aan de Gaudi banken in Barcelona. Waarschijnlijk zit deze bank, mede door zijn bijzondere vorm en het materiaal, niet comfortabel. Aan de buitenwanden van de patio zijn gekleurde stroken bevestigd om de wat deprimerende binnenplaats op te vrolijken. Deze ruimte kan goed gebruikt worden door een bewoner wanneer hij of zij zich even wil terugtrekken.

Zintuiglijke prikkels

Tactiel

Uit het gedrag van een aantal bewoners werd duidelijk dat sommigen interesse hadden voor bepaalde texturen. Eén bewoner wreef voortdurend over de pop die ze in haar handen had. Een ander aaide een lampenkap en weer een ander zat te friemelen aan haar blouse en aan de tafelpoot. Deze laatste bewoner leek ook haar servet niet los te willen laten tijdens de maaltijd. Ze aaide met haar hand over de badstoffen textuur en probeerde het menigmaal op te vouwen, wat niet lukte. Een andere vrouw draaide een aantal keer aan een krukje. Het lijkt er dus op dat de bewoners plezier halen uit het aanraken van fijne texturen. Dit bleek ook uit de dagactiviteit. De nagels van een bewoner werden gelakt. Deze vorm van aanraking leek de bewoner op prijs te stellen: ze liet het toe en glimlachte. De massages die gegeven worden in de snoezelruimtes worden ook door de bewoners op prijs gesteld. Ook de warmte in de snoezelruimte voelt fijn aan. Kortom: tactiele stimulatie lijkt voor een aantal bewoners plezierig te zijn.

Visueel

Bewoners werden vaak voor het raam gezet, zodat ze naar buiten konden kijken. De kamers keken veelal uit op de tuin of op de patio. In de snoezelruimte

werd, zoals eerder vermeld, gebruik gemaakt van een projectieschermbewoners naar bewegende beelden konden kijken. Tijdens het eten sloot een medewerkster de gordijnen omdat het zonlicht te veel naar binnen scheen. Hierdoor konden de bewoners niet meer naar buiten kijken. Andere visuele elementen op de afdelingen zijn: een getekende boom op de deur, het gaudi-bankje, het vogelhuisje, het aquarium, de kerststal en spiegels in de gangen. Deze spiegels hangen echter niet op ooghoogte voor de dementerenden in een rolstoel.

Er is geen gebruik gemaakt van vrolijke uitdagende kleuren of interessante vormen. Hierdoor wordt de omgeving overzichtelijk en vertrouwd, maar ook erg prikkelarm.

Auditief

Op de PG afdeling is veel geluid. Uit elke kamer komt een ander geluid. Soms is dat muziek/televisie of geroezemoes, maar vaak ook geluid van personen die praten, brabbelen, schreeuwen of zingen. Er wordt daarom niet veel auditieve stimulatie toegereikt door het personeel. De auditieve prikkels worden juist door hen verminderd, bijvoorbeeld door de muziek uit te zetten. Het is daarom niet duidelijk of de bewoners het geluid van de radio wel of niet waarderen. Op auditieve prikkels wordt door medebewoners sterk gereageerd. Wanneer iemand geluid maakt, geeft een ander reactie door middel van een eigen geluid.

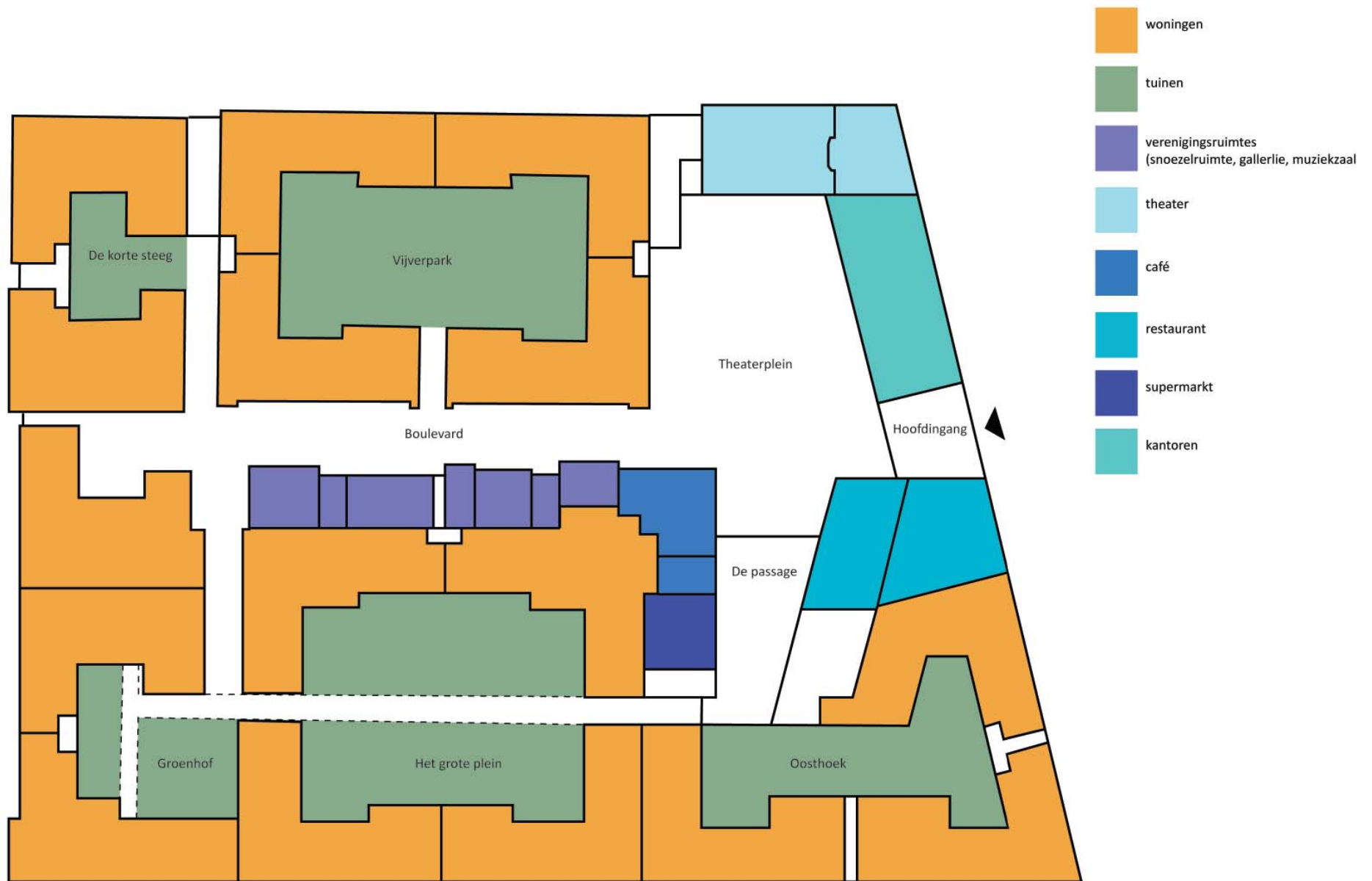
Geur

Op de dag van de observatie rook het op de PG-afdeling niet fris. Dit komt mede doordat veel bewoners incontinent zijn en er een aantal wildplassen op de gang. Er is wel een systeem aanwezig dat dit probeert te maskeren met parfum, maar de penetrante lucht overheerst. Hier kan echter niet veel aan gedaan worden, omdat de incontinentie een symptoom is van de ziekte.

In de afgesloten snoezelruimte hangt een fijne geur, maar over het algemeen is aan olfactorische prikkeling weinig aandacht besteed op de afdeling.

Smaak

In De Vloet is niet extra veel aandacht besteedt aan prikkeling van de smaakprikkelers. De bewoners krijgen de maaltijden en tussendoortjes, maar verder is er niet veel extra mogelijkheid tot smaakprikkeling. Echter, op het balkon staan enkele eetbare plantjes, zoals basilicum. Hier kunnen de bewoners van eten, waardoor de smaak geprikkeld wordt.

Figuur 7.1 De Hogeweyk (begane grond)

7 | Casestudie 3: De Hogeweyk

Lotte Mulder & Renske van Dieren

De Hogeweyk (Weesp) is onderdeel van de Vivium Zorggroep. Hoewel het een verpleeghuis is, kan beter gesproken worden over een wijk (figuur 7.1). In totaal zijn in de wijk namelijk 23 woningen aanwezig, met elk 6 à 7 bewoners, en daarnaast zijn er andere voorzieningen. Op de observatiedag is naast de medewerkers in de woningen tevens met facility manager Eloy van Hal en wijkmanager Carla de Leeuw gesproken.

De visie van De Hogeweyk is dat het wonen in De Hogeweyk 'net als thuis' moet zijn. Daarom wordt gewerkt met verschillende leefstijlen en kleinschalig wonen. In totaal zijn in De Hogeweyk zeven verschillende leefstijlen (Vivium Zorggroep, 2010):

1. Ambachtelijk: voor mensen die hun trots en hun identiteit haalden uit het uitoefenen van een ambachtelijk vak of het voeren van een eenmansbedrijf
2. Stads: voor mensen die midden in het stadsleven stonden
3. Goois: voor mensen die belang hechten aan correcte omgangsvormen, etiquette en uiterlijke verzorging
4. Cultureel: voor mensen met belangstelling voor kunst en cultuur
5. Christelijk: het beleven van de eigen godsdienst is een belangrijk onderdeel van het dagelijks leven
6. Indisch: het leven in Indië is een gezamenlijke herinnering en bepaalt in hoge mate de dagelijkse gewoontes
7. Huiselijk: de zorg voor het gezin en het huishouden zijn belangrijk, net als een traditionele manier van leven.

Deze leefstijlen zijn verdeeld over de verschillende woningen. Niet elke leefstijl komt evenveel voor, dit heeft te maken met de wensen. Wanneer een nieuwe bewoner in De Hogeweyk wil wonen, zal een digitale leefstijlenvragenlijst door de familie moeten worden ingevuld en een rondleiding en uitgebreid gesprek plaatsvinden. De bewoner wordt dan op de wachtlijst geplaatst voor de woningen met de best passende leefstijl. Vroeger was een opnamehuis aanwezig in De Hogeweyk. De nieuwe bewoner kwam eerst in dit huisje te wonen en hier werd bepaald welke leefstijl het beste paste bij de bewoner. Wanneer in het huis met die leefstijl een plek vrij was, kon de bewoner doorstromen. Deze manier van doorstroming bleek echter niet te werken, omdat het opnamehuis te onrustig werd door de veelvuldige verhuizingen binnen de wijk. Bovendien was het voor de bewoner zelf ook onrustig omdat binnen een korte periode soms twee keer verhuisd moest worden. Ook kwam het wel eens voor dat een bewoner al een half jaar woonde in het opnamehuis en daar gewend was geraakt en vervolgens toch ineens naar een ander huis moest verhuizen.

De indeling op leefstijl heeft tot gevolg dat er bewoners met andere dementiestadia in dezelfde woning wonen. Iedere bewoner moet individueel geprikkeld worden door persoonlijke aandacht van de medewerker, of door deelname aan activiteiten in het huishouden, dagbesteding en verenigingen.

In een normale woonwijk zijn voorzieningen aanwezig. Daarom zijn ook in De Hogeweyk verschillende voorzieningen: een fysiotherapeut, restaurant, café, theater, supermarkt, verenigingsruimte, expositieruimte en een huisartsenpost. Deze voorzieningen zijn aan het begin van De Hogeweyk geplaatst, zodat niet

alleen de bewoners ervan gebruik maken, maar ook andere bezoekers (Vivium Zorggroep, 2010). Zo wordt het restaurant ook regelmatig gebruikt door andere mensen uit Weesp.

De visie van De Hogeweyk heeft een nominatie voor de De Hedy d'Anconaprijs 2010 gekregen. Dit is een nieuwe prijs in de Nederlandse architectuur- en zorgwereld. De prijs richt zich specifiek op gebouwen in de zorgsector waarbij stedenbouw, tuin- en landschapsarchitectuur, architectuur en/of interieurarchitectuur het zorgconcept ondersteunen.

Architectuur

De Hogeweyk wordt in deze paragraaf beschreven op wijkniveau en op het niveau van één huis. Tijdens de observatiedag is gekeken in twee woningen: een woning met de huiselijke leefstijl en een woning met de Christelijke leefstijl. De aandacht in deze paragraaf gaat naar het verschil in de architectuur per leefstijl. Verder zal ook gekeken worden naar de *wayfinding* in de wijk.

De wijk

De 23 woningen liggen verdeeld over verschillende hoven in de wijk. De woningen zijn niet geclusterd per leefstijl, maar juist verspreid door de wijk. Hierbij is rekening gehouden met de combinatie van leefstijlen tussen burens. Zo gaan een stadse en Gooise leefstijl niet goed samen vertelt Eloy van Hal. De leefstijlen zijn aan de buitenkant van de woningen niet te herkennen. Hooguit door versieringen is het verschil zichtbaar, maar de architectuur zelf speelt er niet op in. Hier wordt in het onderdeel 'materiaal' meer over gesproken. In de wijk zijn twee belangrijke onderdelen: De Boulevard en De Passage (figuur 7.2/7.3). De Boulevard is een kleine winkelstraat, waar zich de kapsalon, fysiotherapeut, de Mozartzaal (muziekruimte) en een snoezelruimte bevinden.

Figuur 7.2 (boven) De Boulevard, met oa de kapperzaak, figuur 7.3 De Passage met links de supermarkt en het café

De Passage is het overdekte binnenplein waar de voorzieningen liggen die ook door andere bewoners van Weesp gebruikt kunnen worden, zoals het restaurant en café.

De straten, steegjes en pleinen in De Hogeweyk hebben allemaal een naam en zijn aangeduid met een straatnaambordje. Bovendien zijn deze geen van allen overdekt. Hierbij is consequent gehouden aan de visie 'net als thuis'. Om naar de supermarkt te gaan, moet de bewoner net als thuis een jas aantrekken en bij sneeuw kan je er voor kiezen om binnen te blijven vanwege de gladheid. Bovendien zijn er nog andere voordelen aan het buiten zijn, vertelt Eloy van Hal. De gemiddelde verpleeghuisbewoner komt maar 96 seconde buiten op één dag. In De Hogeweyk is dat nu veel meer omdat men echt via buiten naar de verschillende voorzieningen loopt. Hierdoor heeft de bewoner ook veel daglicht, wat het dagnachtritme verbetert.

Een deel van de wijk heeft twee bouwlagen (figuur 7.4). Met een loopbrug zijn deze vanaf De Passage te bereiken. In De Passage is een lift die automatisch opengaat wanneer iemand er aan komt lopen. Ook gaat deze lift automatisch omhoog en omlaag. Hierdoor is het voor de dementerende bewoners makkelijk in het gebruik.

Hoewel de woningen allemaal apart functioneren, is wel een koppeling tussen de woningen gemaakt. Dit was nodig in verband met de bouwais.

De receptie van De Hogeweyk is het punt waar de bewoners eventueel naar de 'echte' buitenwereld kunnen gaan. De receptionist opent echter de buitendeur, die bovendien werkt met behulp van een sluissysteem. Daarnaast wordt bij de opname van alle bewoners een foto gemaakt, zodat de receptionisten precies weten wie in De Hogeweyk wonen en ze dus niet zomaar een bewoner naar

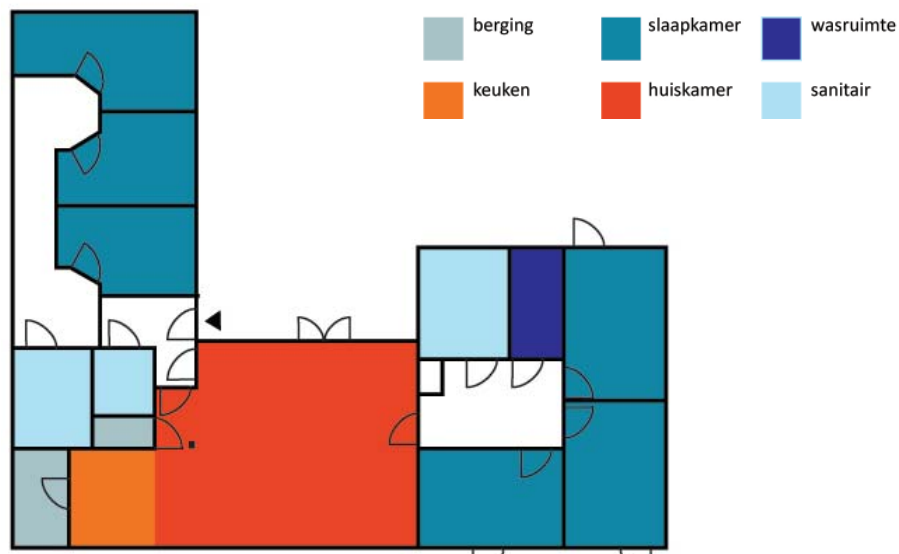

Figuur 7.4 Een deel van de wijk heeft twee bouwlagen, te bereiken met een loopbrug

buiten laten gaan. Vlak na de opname gaat een enkele bewoner nog naar de receptie toe, omdat diegene naar huis wil. Later vermindert dit, doordat ze steeds meer gewend raken aan de nieuwe omgeving.

De woning

In de visie van het kleinschalig wonen is het belangrijk dat de woning eruit ziet als een normale woning (figuur 7.5). Dat betekent dat elke woning een voordeur heeft met een deurbel. De regel in De Hogeweyk is dat een bezoeker aanbelt en wacht tot een medewerker of bewoner open doet. Als dat niet gebeurt kan de bezoeker voorzichtig binnentreden en kijken of je welkom bent. De voordeur komt uit in de hal, waar ook een toilet is, en vanuit daar is de woonkamer (figuur 7.6) bereikbaar. De twee gangen met slaapkamers zijn gescheiden van de woonkamer door middel van een deur. Deze deur staat echter ook vaak open, waardoor de slaapkamers alsnog zichtbaar zijn vanuit de huiskamer.

Figuur 7.5 Een van de woningen aan De Oosthoek, figuur 7.6 (rechts) De huiskamer van de woning

Aan elke gang liggen drie slaapkamers en één badkamer. In het geval van zeven bewoners is één slaapkamer een tweepersoonskamer, verder zijn het allemaal eenpersoonskamers. De badkamer wordt door drie, hooguit vier bewoners gebruikt. De keuze voor een gezamenlijke badkamer is gemaakt omdat de doelgroep van De Hogeweyk niet meer in staat is om zelfstandig gebruik te maken van de badkamer. Door maar één badkamer te maken in plaats van privé badkamers is de woonkamer een stuk groter, waardoor de leefruimte vergroot wordt. Er is ruimte voor meerdere zithoeken en een grote eettafel.

De relatie tussen de keuken en de woonkamer is afhankelijk van de leefstijl. In de Gooise woningen bevindt de keuken zich buiten het zicht van de bewoners in de woonkamer. Zij helpen dan ook niet graag mee in de keuken. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Indische woningen, waar de bewoners veel meer gericht zijn op het eten. Hier is de keuken groter en kan elke bewoner om

de tafel zitten om zo mee te helpen met het bereiden van het Indische eten.

In sommige woningen is een rookruimte aanwezig. Deze ligt naast de woonkamer, maar maakt nog wel onderdeel hiervan uit, doordat veel met glas gewerkt is.

Alle woningen hebben een terras. Voor de woningen op de eerste verdieping is dit een dakterras, welke in de meeste gevallen wordt gedeeld met de burens. De woningen op de begane grond hebben een terras in het hof waar de woning aan ligt. Het (dak)terras kan via de tuindeuren in de huiskamer bereikt worden.

Het personeel werkt normaal gesproken alleen op de groep. Er is altijd een vliegende keep die ingezet kan worden als dat nodig is. De verzorgende heeft geen ruimte waar administratieve dingen gedaan kunnen worden, maar in beide observatiehuizen was een computer aanwezig in een kast in de woonkamer. Wanneer de computer niet gebruikt werd, was de kast dicht en was de huiselijke sfeer weer aanwezig. In het huis zijn één of meerdere bergruimten aanwezig, afhankelijk van de grootte van de woning. Hier wordt incontinentiemateriaal opgeslagen, medicatie bewaard, een kleine etensvoorraad aangelegd en de was gedaan. In deze ruimten worden ook de persoonlijke spullen van het personeel gelegd.

Materiaal

De leefstijlen komen voornamelijk tot uiting aan de binnenzijde van de woning. Aan de buitenkant van de woningen is geen diversiteit aangebracht in de gevels. De woningen zijn allemaal opgebouwd uit metselwerk, hierbij is wel gebruik gemaakt van verschillende kleuren steen. Verder zijn in een aantal gevallen houten delen gebruikt. In de wijk zijn verschillende bestratingen, waarbij

gebruik gemaakt is van klinkers, tegels in verschillende maten en houten vlonders. Daarnaast is binnen één materiaalsoort gewerkt met verschillende legpatronen, waarmee accenten aangegeven worden.

De leefstijlen in de woningen komen vooral tot uiting in het gebruik van materiaal en accessoires. De keuze tot de materialen en accessoires is bepaald met behulp van de medewerkers. Zij hebben voor elke leefstijl zaken aangedragen die zij vonden passen bij de leefstijl. Drie managers hebben dit verzameld en daar een inspiratiebord van gemaakt. Een professioneel bureau heeft met behulp van deze ideeën moodboards gemaakt (figuur 7.7).

Wanden in de huiskamers hebben een behang met een patroon. De wanden van de gangen naar de slaapkamers zijn wit of hebben een kleur. Bij de kleurkeuzes is rekening gehouden met de contrastwerking tussen de vloer en wand en tussen de wand en deur.

De vloeren zijn van linoleum waardoor het goed schoon te maken is. De kleur van het linoleum verschilt; de kleur in de gang is anders dan de slaapkamers en in de huiskamer heeft het linoleum een houten planken patroon. Dit kleurverschil tussen de verschillende ruimtes, leverde op de observatiedag voor een van de bewoners zichtbaar moeite op. Zij tastte met haar voet de vloer van de gang af. De plafonds zijn in de huiskamer met stucwerk afgewerkt, terwijl in de gangen naar de slaapkamers en in de slaapkamers gebruik gemaakt is van een systeemplafond. In de huiskamer hangen gordijnen en vitrage. Deze vitrage mag volgens Eloy van Hal meer geopend worden, zodat bewoners beter het daglicht ervaren als ze binnen zitten.

Figuur 7.7 De moodboards die gemaakt zijn voor de woningen met verschillende leefstijlen

Wayfinding

De *wayfinding* in De Hogeweyk kan verdeeld worden in de *wayfinding* van het huis en van de wijk.

In het huis is een duidelijke scheiding gemaakt tussen de woonfuncties en de slaapfuncties en daarmee tussen collectieve en private ruimtes. Wanneer de bewoner het woongedeelte verlaat komt hij automatisch in één van de twee gangen terecht waar de slaapkamers zich bevinden. Deze gangen zijn kort en doodlopend. Omdat de huisjes niet heel groot zijn, en alle ruimtes zich op dezelfde verdieping bevinden, verdwalen de bewoners niet vaak. Wanneer dit wel gebeurt is hij of zij binnen enkele momenten weer op de juiste plek. Er hangen op enkele slaapkamerdeuren foto's van de bewoners om de *wayfinding* te versimpelen. In het woongedeelte zijn een aantal afzonderlijke gebieden af te lezen: een 'woonzitje' met een bank, stoelen en een tafeltje die naar de TV en de radio gericht zijn; een eetgedeelte waar de grote eettafel staat; een knus zitje, waar twee stoelen dicht bij een kachel staan, en er is een keuken.

Doordat de bewoners vrij zijn om te gaan en staan waar ze willen, is de *wayfinding* in de wijk ook heel belangrijk. Ze kunnen hun woning te alle tijden verlaten en rond dwalen in de tuinen, op de paden en de boulevard van de Hogewijk. Hierdoor gebeurt het wel eens dat bewoners verdwalen. Al het personeel in de Hogewijk is verantwoordelijk voor elke bewoner die door de Hogewijk dwaalt. Wanneer een medewerker een bewoner ietwat verward door de wijk ziet lopen en bijvoorbeeld geen jas aan heeft, dient de medewerker die dit opmerkt de bewoner veilig naar huis te brengen. Iedereen houdt dus een oogje in het zeil.

Hoewel de huisjes vanaf de buitenkant erg op elkaar lijken (de leefstijlen zijn niet van de buitenkant af te lezen) is de leesbaarheid in de omgeving vrij duidelijk voor de bewoners. Eloy van Hal gaf aan dat hij aannam dat de diversiteit in de

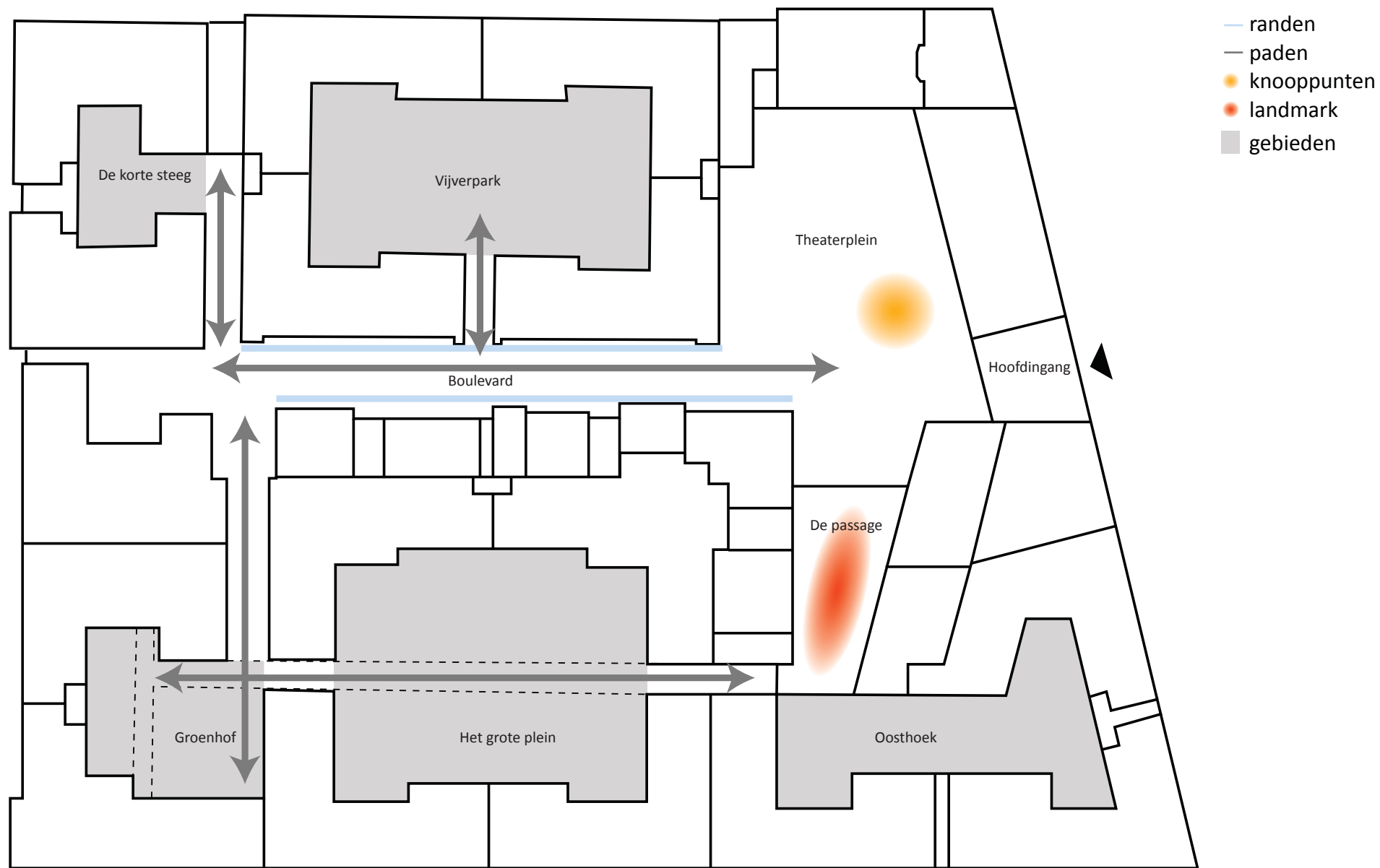
wijk ervoor zorgt dat de bewoner toch vrij gemakkelijk de weg weet te vinden. Deze diversiteit in de wijk wordt onder andere veroorzaakt door de opbouw in de hoven in de wijk. Elk hof heeft een andere invulling en daarmee een eigen identiteit. In de verschillende hoven zijn namelijk een vijver, jeu de boules baan, schaakpleintje en een fontein gevestigd. Deze hoven kunnen gezien worden als de door Passini genoemde gebieden in de wijk.

Veel bewoners zien de Passage als landmark. Vanuit daar vinden de bewoners vaak hun eigen woning terug. Hoewel de gehele wijk bestaat uit verschillende straten en steegjes, allemaal aangeduid met een straatnaambordje, is het belangrijkste pad in de wijk De Boulevard. Hier liggen de eerder genoemde voorzieningen als de fysiotherapeut, kapsalon en muziekzaal. De Boulevard is als een echte winkelstraat ingericht, doordat er met etalages en advertenties is gewerkt. Deze etalages zijn een belangrijke rand in het gebied. Bij de deur van de muziekvereniging is gewerkt met een muzieksleutel als deurklink (figuur 7.9), dit is direct herkenbaar voor de bewoners.

Op het Theaterplein is een vijver met een fontein en verschillende kleuren licht. Hier staan gekleurde stoelen omheen waar bewoners kunnen zitten. Deze vijver dient als knooppunt in de wijk.

Sommige bewoners dwalen regelmatig door de wijk. Medewerkers en de omgeving proberen deze vorm van gedrag functioneel te maken: dementerenden dwalen buiten, maar doordat ze al vrij gauw op bijvoorbeeld De Boulevard terecht komen en bij de videotheek naar binnen gaan, wordt het gedrag direct functioneel.

In De Hogeweyk is veel apparatuur geautomatiseerd: wanneer iemand voor de deur naar de Passage staat, gaat deze vanzelf open. Ook hoeven de bewoners niet op een knopje te drukken om de lift naar beneden te krijgen. De lift gaat

Figuur 7.8 De wayfinding in De Hogeweyk (begane grond)

vanzelf open en automatisch naar de eerste verdieping of begane grond. In de woningen is ook een automatisch lichtstelsel aanwezig. Dit betekent dat het licht aangaat op de plekken waar een bewoner aanwezig is. Wanneer de bewoner een bepaalde ruimte verlaat, gaat het licht automatisch uit. Deze regelingen zorgen ervoor dat de *wayfinding* vergemakkelijkt wordt.

Figuur 7.9 De klink voor de ruimte van de muziekvereniging

Activiteiten

In dit hoofdstuk worden de activiteiten beschreven die plaatsvonden in De Hogeweyk. De activiteiten waarover gesproken wordt, vinden soms binnen de woning plaats, andere keren zal dat meer op wijkniveau zijn. De beschreven activiteiten zijn: slapen en verzorging, eten, contact met de natuur en ontspanning.

Slapen en Verzorging

Naast de nachtrust wordt door sommigen bewoners na het middageten een middagdutje gedaan. Dit wordt gedaan op de bank, in een stoel of de bewoners gaan zelf naar hun eigen slaapkamer. Ze beslissen hier zelf over.

De meeste bewoners hebben een eigen slaapkamer. Wanneer zeven bewoners in een huis wonen, betekent dit dat twee van de zeven bewoners een slaapkamer delen. De laatste die in het huis komt wonen, komt in een tweepersoonsslaapkamer terecht. Sommige bewoners vinden dit fijn omdat dit hun een veilig gevoel geeft. Een bewoner sliep slecht op een eenpersoonskamer, maar toen zij samen met een andere bewoner op de tweepersoonskamer sliep, werd haar slaapritme veel beter. Anderen prefereren echter een eigen slaapkamer waar ze niks hoeven te delen en zich af kunnen zonderen.

Doordat de meeste bewoners een eigen slaapkamer bezitten, is er de mogelijkheid om de slaapkamers in te richten naar eigen smaak. In de slaapkamer is standaard een wastafel, een kledingkast en een bed aanwezig. De bedden zijn aangepast aan de bewoner. Zo was er een bewoonster die erg klein was waardoor de normale bedden te hoog voor haar waren. Nu heeft ze een verstelbaar bed, dat laag bij de grond staat. Ook zijn er beddekken aanwezig die verstelbaar en verwijderbaar zijn. Deze rekken zijn er om veiligheid te bieden

tijdens de nacht. De bewoners vallen op deze manier bijna nooit uit bed.

Naast deze standaardmeubels, kunnen de bewoners zelf hun kamer inrichten. De persoonlijke spullen bestaan uit eigen meubels, foto's van vroeger, borduurwerkjes, beeldjes en schilderijen. Hiermee krijgt de kamer een eigen identiteit.

Onderdeel van het ziektebeeld kan zijn dat sommige bewoners de eigendommen van een ander niet accpeteren. Zo is er een bewoner die de tv van een andere bewoner verplaatste en spulletjes kapot maakte. Sommige dementerenden kunnen zich door dit soort incidenten onveilig gaan voelen. Men heeft namelijk niet altijd door dat er sprake is van dementie bij de medebewoners. Wanneer dit soort incidenten veelvuldig voorkomen, wordt een specifieke maatregel genomen. Een van de middelen die wordt ingezet is het bevestigen van een ronde deurknop. Deze knop maakt het voor de bewoners moeilijker om de slaapkamer van een ander te betreden. Binnenin zit een normale klink, waardoor de bewoner wel altijd makkelijk naar buiten kan.

In de nacht is geen verzorger in de woning aanwezig. Er wordt gewerkt met een akoestisch uitluistersysteem. Het systeem registreert elk hoorbaar geluid van de bewoners. Zo wordt een melding gemaakt wanneer iemand uit bed gaat. Degene die achter het systeem zit, stuurt vervolgens een van de vier verzorgers naar de betreffende woning om een kijkje te nemen. Op deze manier hoeft in de nacht niet in elke woning een verzorger aanwezig te zijn.

Bezoekers hebben geen mogelijkheid tot slapen bij de bewoners. Uiteraard is deze mogelijkheid er wel wanneer de bewoner zich in het terminale stadium bevindt. Wel kan familie op ieder gewenst moment op bezoek komen. Zo komen sommige familieleden al in de ochtend, zodat ze de vader of moeder mee kunnen helpen met de ochtendverzorging zoals ze thuis gewend waren.

Voor de verzorging van de bewoners zijn per huis twee badkamers aanwezig, die rolstoelvriendelijk zijn ingericht. In de badkamers bevinden zich kasten met mandjes met eigen persoonlijke verzorgingsmiddelen. In de badkamers bevindt zich ook een wc. Deze witte wc is geplaatst tegen een witte muur, waardoor het voor sommige bewoners moeilijk is de wc daadwerkelijk te vinden. Ze vinden de wc op tast in plaats van op visuele perceptie.

Elke dag wordt gedoucht en iedere bewoner heeft daarbij hulp nodig. Dit is ook een reden waarom niet elke bewoner over een eigen badkamer beschikt: er is zo veel behoefte aan hulp dat niet iedereen op hetzelfde moment kan douchen. Vooral voor de familieleden van de bewoners zorgt dit voor problemen: zij willen dat hun vader of moeder zo veel mogelijk privacy heeft, net als thuis. De bewoners lijken echter niet veel problemen te ondervinden met het delen van de badkamer.

In sommige woningen proberen de medewerkers de bewoners te stimuleren om zo veel mogelijk gebruik te maken van de wc die in de badkamer staat. Op deze badkamers staat dan ook een bordje met 'WC'. De andere wc, die in de hal ligt, willen de personeelsleden namelijk graag voor henzelf en het bezoek houden.

Eten

De medewerkers bepalen aan de hand van het gedrag van de bewoners wanneer zij gaan eten. Hier gelden dus geen vaste regels voor. Hierdoor krijgen zowel de bewoners als de medewerkers meer vrijheid. Tussen de middag krijgen de bewoners een broodmaaltijd, maar er worden soms ook extra's gegeten zoals poffertjes of haring. 's Avonds eten ze warm. Er wordt gekookt in de keuken. Sommige bewoners die nog mobiel zijn helpen hierbij. Ze helpen met het schillen van de aardappelen of het doppen van de boontjes, het dekken van de tafel en het afruimen. Dit geeft een invulling van hun dag. Doordat er gekookt

wordt in een open keuken, zorgen de kookgeuren ervoor dat de bewoners zich voorbereiden op het eten. Tijdens het eten hebben enkele bewoners hulp nodig. Anderen kunnen het zelf wanneer het hen eerst wordt voor gedaan. Tijdens het eten valt een enkele bewoner in slaap, maar over het algemeen zijn de meesten actief. De medewerkers en een dochter van een bewoner zorgden tijdens de observatiedag voor gezellige praatjes tijdens het eten.

Doordat het woongedeelte en het eetgedeelte in dezelfde ruimte zit, is er geen rugdekking voor de bewoners die aan tafel zitten. Eén kant is gericht naar het woongedeelte, de andere kant is gericht naar de gang waar de slaapkamers zich bevinden. In een ander huisje was er ook geen rugdekking. Hier waren twee kanten gericht naar woongedeeltes, en de andere kant was gericht naar de open keuken. Dit kan er voor zorgen dat de bewoners het overzicht verliezen en onrustig worden wanneer zij geluid horen dat zich niet afspeelt in het visuele veld. Echter, tijdens het eten zitten de bewoners en de medewerkers allemaal tegelijk aan tafel. Het komt dus weinig voor dat men geluid hoort dat niet vanuit het eetgedeelte komt.

Ontspanning

Bewoners gaan, wanneer zij mobiel genoeg zijn, vaak met medewerkers mee naar het supermarktje dat zich in de Passage bevindt. Elke dag, met uitzondering van zondag, is deze supermarkt geopend. Dit zijn dagelijkse bezigheden die overeenkomen met het 'normale' leven. De Hogeweyk probeert het leven voor de dementerenden zoveel mogelijk overeen te laten komen met het leven van vroeger. Zo is er bijvoorbeeld ook een Grand Café aanwezig dat zich ook in de Passage bevindt. 's Avonds is daar gelegenheid tot samenkomen en het drinken van een drankje met elkaar. Ook de eerder genoemde voorzieningen zoals het restaurant, een kunstgalerie, kapper, fysiotherapeut, schoonheidsspecialist,

een technische dienst, videotheek met cd's en dvd's zorgen voor het normale leven in de wijk. Bovendien is een dokterspost aanwezig waar bewoners op spreekuren terecht kunnen. Wanneer een patiënt niet in staat is om naar de dokterspost toe te gaan, doet de arts een huisbezoek bij de bewoner. In de wijk is ook een theater aanwezig waar de bewoners naartoe kunnen voor concerten, of voor de bingo-avond op vrijdag. Er zijn soms live-bandjes die 's zomers in de buitentuinen optreden, en op een buitenpleintje is mogelijkheid tot het spelen van jeu de boules.

Veel activiteiten worden georganiseerd door verenigingen. Het is mogelijk voor de bewoners om zich in te schrijven bij een gymnastiekvereniging, zwemvereniging, wandelclub, bakken & braden-vereniging, Bach & Beethoven vereniging, bingo-vereniging, leestafel-vereniging, high society club-vereniging, Rembrandt-vereniging en men kan zich inschrijven voor kerkdiensten. Wanneer men geen behoefte heeft aan de activiteiten die zijn georganiseerd door de vereniging waar de persoon in kwestie lid van is, kan hij of zij zich uitschrijven voor de activiteiten. Men is dus nergens toe verplicht.

Naast de bovenstaande activiteiten zijn er ook activiteiten in de woning. Dit zijn activiteiten die in een normaal huishouden plaatsvinden, zoals tv kijken, krant lezen of een spelletje doen. Ook stimuleren de verzorgers de bewoners te helpen in het huishouden: zo wordt er geholpen met de was opvouwen, de boontjes doppen en het afruimen van de tafel. Dit houdt de bewoners bezig. 's Middags wordt er thee gedronken. Wanneer een bewoner een dutje wil doen overdag, mag de bewoner zelf naar zijn eigen slaapkamer gaan. Ook gaat de bewoner soms naar de eigen kamer om daar bijvoorbeeld naar de radio te luisteren. De bewoners worden dus vrijgelaten gedurende de dag. Na het eten komt het voor dat er een spelletje gespeeld wordt, zoals sjoelen of kaarten.

In De Hogeweyk is ook een snoezelvereniging aanwezig. De leden van deze vereniging mogen maximaal twee keer per week gebruik maken van de

snoezelruimte. In deze ruimte bevindt zich een vloestof projector, een cassette-recorder en comfortabele stoelen. Bovendien is een mobiele snoezelkar aanwezig, waardoor binnen de woning in de eigen slaapkamer gesnoezeld kan worden.

Gedurende de observatiedag werd duidelijk dat sommige bewoners erg gehecht zijn aan hun territorium in het huis. Zo wordt een van de bewoonsters boos wanneer iemand anders op haar plek gaat zitten. Ze gaat dan met haar stoel naast de ander zitten en duwt net zo lang opzij totdat de ander weggaat. Een andere bewoner doet altijd een middagdutje op de bank na het eten en eist deze plek elke dag een half uur op. Deze bewoner wil ook altijd graag naast een andere bewoonster aan tafel zitten, omdat zij sinds enkele weken een stel zijn. Tenslotte een voorbeeld van een bewoner die boos wordt wanneer een medebewoner naar de wc gaat. Zij is bang dat hij aan haar spullen komt.

Natuurlijke omgeving

De woningen van De Hogeweyk liggen allemaal om hoven heen. Doordat deze hoven niet overdekt zijn, heeft de bewoner veel contact met de natuurlijke omgeving. De tuinen van De Hogeweyk zijn ontworpen door Niek Roozen Landschapsarchitectuur (lezing Roorda). In het ontwerp was het belangrijk dat de verschillende tuinen aansluiten op een buitenomgeving die vertrouwd is voor de bewoners, waarbij de zintuiglijke prikkeling erg belangrijk is.

Met deze zintuiglijke prikkeling is vooral gelet op kleuren en geuren in de tuinen. Zo zijn er verschillende tuinen aangelegd waarbij rekening is gehouden met de seizoenen. De kleuraccenten zijn afgestemd op de seizoenen en er is gebruik gemaakt van wintergroene planten. De seizoenen zijn tevens zichtbaar door het planten van fruitbomen (peren en appels), waardoor de oogsttijd zichtbaar wordt. Daarnaast wordt de geur geprikkeld door het gebruik van planten als

vlinderstruiken, lavendel en rozen, waardoor de tuinen lekker ruiken. Daarnaast is ook een kruidentuin aanwezig, dit levert naast specifieke geuren ook bruikbare plantjes voor het eten op.

De planten trekken ook dieren aan, zoals bijen, vlinders en vogels. Daarnaast zijn in de tuinen verschillende mezenballetjes opgehangen, waar ook vogels op af komen.

De tuinen hebben allemaal een andere sfeer, waarmee met de beplantingskeuze rekening gehouden is. De Groenhof (figuur 7.10) is klassiek ingericht, met buxushagen, fruitbomen en ouderwetse vaste planten zoals pioenen. De Indische tuin (Oosthoek) heeft daarentegen een exotische sfeer, waar bamboe, een boommagnolia en andere bijzondere planten associaties oproepen met het oude Indië. Het Vijverpark heeft de sfeer van een Engelse landschapstuin met een gazon en solitaire bomen. Het Grote Plein geeft de mogelijkheid tot het spelen van jeu-de-boules of het spelen van schaak (figuur 7.11).

In alle tuinen zijn terrassen gemaakt voor de bewoners. Deze zijn toegankelijk via tuindeuren in de huiskamers van de woningen. Naast deze terrassen zijn ook andere zitjes in de wijk aanwezig. Deze zitjes verschillen allemaal in hun verschijning. Zo is op de Boulevard is een kleurige mozaïeken bank geplaatst en staan bij de vijver op het Theaterplein gekleurde stoelen her en der verspreid.

Naast het contact met de natuurlijke omgeving in de wijk, zijn ook natuurlijke elementen in de woning zelf terug te vinden. In de woningen staan planten en in veel woningen zijn huisdieren aanwezig. Deze dieren geven ontspanning, omdat bewoners de dieren kunnen aaien en tegen ze kunnen praten. Daarnaast geeft het gespreksstof voor de bewoners onderling. Bovendien heeft het eetritme van de dieren een positieve uitwerking op het dagritme van de bewoners.

Doordat De Hogeweyk zo groot is, hebben de bewoners heel veel mogelijkheden

om te genieten van de buitenzitjes en de natuurlijke elementen. Sommige personeelsleden ervaren de omvangrijkheid negatief, omdat ze hierdoor veel op en neer moeten lopen. Daarentegen ervaren de bewoners de omvangrijkheid positief, vanwege het contact met de omgeving dat zorgt voor ontspanning en prikkeling van de zintuigen.

Zintuiglijke prikkels

Tactiel

In een van de observatiewoningen waren twee honden aanwezig. Daarnaast werd verteld dat in anderen huisjes katten en konijnen aanwezig zijn. In de buitentuinen hingen veel mezenballetjes waar de vogels op afkwamen. De bewoners aidden de honden graag. Ook in De Hogeweyk kon opgemerkt worden dat de bewoners een voorkeur hebben voor texturen. Zo was in één van de woningen een bewoner die over de tafel veegde en met zijn vinger langs

Figuur 7.10 Groenhof (links), figuur 7.11 Het Grote Plein

zijn warme theekopje wreef. Anderen zaten aan hun kleding te wriemelen of zaten aan hun eigen haar. Wanneer iemand over de tafel wrijft, wordt aan hem of haar een poetsdoek gegeven: dit wordt gedaan om het gedrag functioneel te maken.

Visueel

Er hangen schilderijtjes in de woningen en herkenbare bordjes met oude reclames van Zwitsal, KLM, Douwe Egberts, enzovoort (figuur 7.12). Ook stonden er oude koektrommels en kruideniersblikken in de keuken. Bovendien is een tv aanwezig, waar ook regelmatig naar gekeken wordt. In de vensterbanken staan beeldjes van dieren. Er zijn tijdschriften aanwezig waar men door kan bladeren. Ook zijn er plantjes aanwezig wat een huiselijke sfeer kan creëren. Buiten worden de bewoners visueel geprikkeld: er zijn veel plantsoentjes, sloten, vijvers met kleurgebruik, struiken en bomen aanwezig. Ook kunnen de

bewoners kijken naar schilderijen die in de galerie hangen en in de etalages naar oude typemachines en telefoons die hun terugbrengen naar vroeger.

In een van de observatiewoningen waren twee ramen in de hoek, van waaruit je de gehele straat inkeek. Een van de bewoners gaat altijd precies in dat hoekje met haar rolstoel zitten, vertelde de verzorgende, om zo de levendigheid van de straat mee te krijgen.

Auditief

De radio staat vaak aan. De bewoners hebben zelf de mogelijkheid een cd op te zetten. Er is ook een telefoon aanwezig in de woningen. De honden in de observatiewoning blaften soms, wat aanleiding gaf tot nieuwe gesprekjes tussen de bewoners. Eens in de zoveel weken komt er iemand piano spelen in één van de observatiewoningen. Naast deze prikkels geven de bewoners zelf ook auditieve prikkels, ze praten of schreeuwen. Doordat bewoners naar buiten kunnen, is daar op natuurlijke wijze veel auditieve prikkeling van bijvoorbeeld vogels. Op het Theaterplein, bij de receptie, is bovendien een vijver met een fontein aanwezig. Het geluid van het stromende water geeft ook een auditieve prikkeling aan de bewoners (figuur 7.13).

Geur

Er wordt gekookt in de huisjes zelf. Dit zorgt ervoor dat de geursensoren geprikkeld worden, en men zich op deze manier kan voorbereiden op het eten. Ook hangt er in bepaalde delen van De Hogeweyk een wasgeur die als aangenaam ervaren kan worden. In een aantal woningen is een rookruimte ingericht. Dit kan geuroverlast voor de niet-rokers veroorzaken, omdat de deur niet altijd gesloten is. Men is echter verplicht een rookruimte in te richten wanneer een bewoner standaard rookt. Wanneer er geen rokers in de woning wonen, wordt deze ruimte soms ingericht als snoezelruimte. Daarnaast zijn in

de woningen plantjes en bloemen aanwezig, waar bewoners aan kunnen ruiken.

Smaak

Er zijn fruitschaaltjes aanwezig die op de vensterbank of in een kast liggen waar de bewoners zelf van kunnen pakken. Ook is er een pot met Engelse drop aanwezig en een oude traditionele koektrommel waar men koekjes uit kan pakken. Rond een uur of drie werd op de observatiedag een schaal met cakejes en bonbons op tafel gezet.

(linksboven) Figuur 7.12 Aan de wand hangen bordjes met herkenbare merken
(rechtsonder) Figuur 7.13 Visuele en auditieve prikkeling door kleuren en geluid van de fontein

8 | Vergelijking casestudies

Lotte Mulder & Renske van Dieren

In de afgelopen drie hoofdstukken zijn De Herbergier, De Vloet en De Hogeweyk afzonderlijk beschreven. In dit hoofdstuk wordt een vergelijking tussen de drie casestudies gemaakt. Hierbij ligt de aandacht op een vergelijking in architectonisch opzicht en het faciliteren van de basale behoeften, waarover in hoofdstuk drie is geschreven.

Architectuur

Voordat een vergelijking wordt getrokken in de architectuur, waarbij gekeken wordt naar de activiteiten in de verschillende ruimten en opmerkelijke elementen in de woningen met betrekking tot dementie, wordt allereerst de voor ons geldende algemene impressie van de verschillende casestudies besproken.

De algemene impressie

De eerste indruk van De Herbergier en De Hogeweyk ligt dicht bij elkaar, doordat bij beide woonvormen het woord 'thuis' als eerste in je opkomt. Dit heeft veel te maken met het gebruik van materialen, kleuren en de manier van indeling. De materialen die gebruikt zijn, worden ook gebruikt in normale woonhuizen: hout, tegelvloeren, gestuukte plafonds, behang aan de wanden. Echter, in De Hogeweyk is wel gebruik gemaakt van linoleum, maar doordat dit een houtpatroon heeft, wordt het wel als huiselijk ervaren. Ook de indeling van de ruimtes is huiselijk: een duidelijke onderverdeling in slapen en wonen, waarbij in het woongedeelte duidelijke plekken zijn gecreëerd voor een zithoek en een eetgedeelte. De gehele aankleding (planten, bloemen, schilderijen, lampen en

gordijnen) maakt dat het echt een (t)huis is.

Het thuisgevoel mist bij De Vloet. Hier is de sfeer veel meer institutioneel. Dit heeft ten eerste te maken met het gebruik van materialen en kleur: linoleum, systeemplafonds, veel sombere kleuren. Ten tweede staat in de indeling van de afdelingen niet direct het wonen centraal. Een bezoeker komt binnen in het loopcircuit en wordt van daaruit geleid naar de afdeling. De afdeling bestaat uit twee gangen en een woonkamer die vanuit binnenkomst niet direct zichtbaar is. Bovengenoemde elementen geven de bewoners - en ook bezoekers en medewerkers - het gevoel zich in een verpleeg- en verzorgingshuis te bevinden.

Naast de huiselijke sfeer van De Hogeweyk is de wijkfunctie een ander belangrijk element dat direct zichtbaar is. Doordat de bewoners vrij en zelfstandig buiten kunnen rondlopen, geeft dat een fijne sfeer. In De Vloet liepen een aantal mensen in het loopcircuit, maar dit kwam niet over als aangename bezigheid, doordat het rondje steeds opnieuw wordt afgelegd en het perspectief niet veranderd wordt: continu loopt degene om dezelfde patio heen. In De Hogeweyk heeft het lopen buiten meer betekenis. De bewoner begeeft zich in de gezonde buitenlucht en het wandelpad leidt via verschillende soorten tuinen, winkels en andere voorzieningen. Het wandelen voelt op deze manier 'normaler' aan en heeft een prettiger karakter.

Activiteiten

De Herbergier en De Hogeweyk hebben dezelfde ruimtes als in een normale woning, zoals woonkamer, keuken, slaapkamer en badkamer. In De Vloet

worden de maaltijden daarentegen in een aparte, centrale keuken bereid. Daarnaast wordt de kleding van de bewoners ook op een centrale plaats gewassen. Dit heeft verschillende consequenties. Ten eerste zal het centraal koken ervoor zorgen dat er op de afdeling geen etensgeuren verspreid worden, waardoor de eetlust weinig gestimuleerd wordt. De andere consequentie is dat de huishoudelijke taken als koken en wassen niet door de mensen zelf gedaan kan worden, terwijl ze daar misschien nog wel toe in staat zijn en het herkenbaarheid aan activiteiten van vroeger oplevert. In De Hogeweyk en De Herbergier waren juist deze dagelijkse activiteiten erg belangrijke elementen van de dagbesteding.

Activiteiten die zowel in De Herbergier, De Vloet als De Hogeweyk plaatsvonden, waren gericht op uiterlijke verzorging. Zo kwam een kapster in De Herbergier langs, waar een aparte ruimte voor was ingericht. In De Vloet en De Hogeweyk is een kapsalon aanwezig. Ook werd er door verzorgers aandacht gegeven aan het opmaken van bewoners, bijvoorbeeld het haar mooi kammen en opsteken of het lakken van nagels.

Opmerkelijk was dat uitsluitend in De Hogeweyk geen (collectieve) ruimte bestond waar bewoners de mogelijkheid hebben zich af te zonderen. Daarvoor moest de bewoner naar zijn of haar eigen slaapkamer. In De Vloet en De Herbergier waren er meerdere huiskamers/activiteitenruimtes, waardoor de mogelijkheid gecreëerd werd een van deze ruimtes prikkelarm in te richten, wanneer dat nodig was voor de bewoner.

Het in contact treden met de natuur is een andere belangrijke activiteit. Doordat de woningen in De Hogeweyk in een wijkopstelling liggen, is de relatie met de natuur groot. Het maken van tuindeuren in de woonkamer versterkt de relatie met de tuin. Hoewel de tuin bij De Vloet wel gekoppeld ligt aan de woonkamer, nodigde dit niet uit om naar buiten te gaan. Wellicht wordt dit wel bereikt wanneer er, ter vervanging van de normale deuren, tuindeuren in de

hoek van de kamer geplaatst worden. De tuin bij De Herbergier lag helemaal niet gekoppeld aan de woonkamer, maar toch gingen bewoners regelmatig even naar buiten toe.

Opmerkelijke elementen

Bij alle drie de casestudies kwam een opmerkelijk punt naar voren: in de kleurkeuze van vloeren was geen rekening gehouden met de visuele perceptie van dementerenden ouderen. Tijdens de observatiedagen was verschillende malen te zien dat bewoners in het geval van de overgang naar een andere vloerkleur, bang zijn om verder te lopen. Bewoners tastten in een dergelijk geval met de voeten de grond af en probeerden daarmee te ontdekken of er niet een gapend gat voor hun lag.

Het sterkste kleurcontrast bij De Herbergier werd opgemerkt bij de overgang van appartement naar badkamer, waar gebruik gemaakt is van een zwarte drempel. Hoewel dit voor sommige bewoners tot angst leidde, was het voor anderen een obstakel voor lopen met rollator.

Het faciliteren van de basale behoeften

Onderstaand wordt voor elke basale wet aangegeven op welke manier deze is de casestudies terug te vinden is. Hierbij wordt gerelateerd naar de besproken elementen uit hoofdstuk drie (*Faciliteren van de basale behoeften*).

De Herbergier

De Vloet

De Hogeweyk

Basale wet 1: Mens en dier hebben behoefte aan verandering

Functionele organisatie

* Functies van ruimtes zijn duidelijk, de L-vormige woonkamer zorgt ervoor dat er niet altijd overzicht is.* Duidelijke scheiding tussen secundaire (woon- en kookgedeelte) en primaire territoria (slaapkamer, wc, badkamer).* Er is een aparte tv-kamer, met afsluitbare deuren, en de meubels zijn gericht op de tv.* Van de ruime individuele appartementen maken veel mensen overdag gebruik.* Doordat het slapen deels beneden is (een verandering ten opzichte van thuis), is dat verwarrend voor sommige bewoners.	* Functies van de ruimtes zijn duidelijk, hoewel de activiteitenruimte in eerste instantie juist een prikkelarme ruimte lijkt.* Er is een duidelijke scheiding tussen wonen en slapen. Echter, er zijn veel tweepersoonskamers waardoor er niet altijd sprake is van een primair territorium.* De tv-hoek is niet functioneel: meubels zijn niet gericht op de tv.* De slaapkamers zijn overdag niet toegankelijk; het wonen vindt over het algemeen plaats in de collectieve ruimtes.* De overgang van thuis naar De Vloet is groot, doordat het een klassiek verpleeghuis is. Dit geeft (te) veel verandering voor sommige bewoners.	* Functies van de ruimtes zijn duidelijk, maar het eet- en woongedeelte bevindt zich in dezelfde ruimte.* Duidelijke scheiding tussen secundaire (woon- en kookgedeelte) en primaire territoria (slaapkamer, wc, badkamer).* Meubels zijn gericht naar TV en radio: de tv-hoek is functioneel.* De slaapkamers zijn overdag toegankelijk, maar veel mensen zitten overdag in de collectieve ruimten. Soms zonderen ze zich af.* Men probeert mensen met dezelfde leefstijl bij elkaar te plaatsen en woningen hebben een indeling zoals een normaal woonhuis, hierdoor is de verandering in stijl van wonen/leven minimaal.

Licht & kleurtemperatuur

* De vele donkere meubels geven de ruimtes een vrij donkere indruk. Er zijn veel ramen, maar het kunstlicht is niet adequaat genoeg.* Het licht moet door personen zelf aan en uit gedaan worden.* Voor de ramen hangt geen vitrage, licht valt goed naar binnen.* De kleurtemperatuur in de gangen is anders dan in de woonkamer (helderder licht in gang, warmer licht in woonkamer).	* Er is onvoldoende licht op de PG-afdeling; vooral op de begane grond is het kunstlicht niet sterk genoeg.* Het licht moet door personen zelf aan en uit gedaan worden.* Er hangt geen vitrage voor de ramen, licht valt goed naar binnen (wel werden de gordijnen gesloten toen de zon vervelend naar binnen scheen).* De kleurtemperatuur is overal hetzelfde.	* Er is voldoende licht door genoeg ramen en adequaat kunstlicht.* Het licht gaat automatisch aan en uit door middel van een lichtsensor.* Het huis met de christelijke leefstijl kreeg minder licht door de vitrage voor de ramen en door de schaduw van de (tweelaagse) bebouwing ernaast.* De kleurtemperatuur is overal hetzelfde.

De Herbergier

De Vloet

De Hogeweyk

Basale wet 2: De mens heeft behoefte aan contact met de natuurlijke omgeving

Letterlijk groen

* Er is een kleine voortuin en een grote tuin achter het huis aanwezig.* De woonkamer heeft enkel een relatie met de voortuin, niet met de achtertuin.* De tuin bezit verschillende elementen ter bezichtiging tijdens een wandeling: een terrasjes, fonteintje en twee volièrès.* Het huis ligt aan een doorgaande weg, hierdoor is er niet veel natuur om het huis heen.	* Er is een grote tuin aanwezig en een patio op de benedenverdieping. Op de bovenverdieping zijn twee grote balkons.* De woonkamers op de begane grond bezitten een deur naar de tuin toe. De balkons op de bovenverdieping zijn vanuit het loopcircuit te bereiken.* Een weinig uitdagende tuin; het terras ligt tegen de woonkamers aan met her en der een vogelhuisje. In de patio staat een bank met kleurige mozaïektegeltjes.* Rondom De Vloet is er de mogelijkheid om te wandelen langs een klein riviértje.	* In de wijk zijn verschillende hoven, met verschillende inrichtingen, allen zijn vrij toegankelijk voor de bewoners.* De hoven bezitten voor iedere woning een terras, dat vanuit de tuindeuren bereikbaar is.* De hoven hebben allemaal een eigen identiteit, hierdoor is de omgeving uitdagend.* Er is weinig groen in de omgeving van De Hogeweyk, maar de bewoners zullen hier ook niet komen.

Natuur in architectuur

* Een muurschildering van een landschap op de tuinmuur.* Geen natuurlijke vormen gebruikt.* Veelvuldig planten en bloemen aanwezig in de woning.	* Een muurschildering van een landschap en een boomkunstwerk op de bovenste verdieping van de PG.* Geen natuurlijke vormen gebruikt.* Af en toe een plant in de gang en woonkamers.	* Geen muurschilderingen.* Geen natuurlijke vormen gebruikt.* Veel planten aanwezig in de woningen.

Dieren

* Er zijn twee honden en volièrès aanwezig.	* Er staat een aquarium in de gang.	* Verschillende huizen hebben dieren: honden, katten of konijnen.

De Herbergier

De Vloet

De Hogeweyk

Basale wet 3: Aan prikkels moet een betekenis kunnen worden gegeven

Rugdekking

* Tijdens het eten zitten veel mensen in één ruimte. Daardoor is er niet voor iedereen rugdekking.* De deur van de TV-kamer kan gesloten worden, hierdoor kan men ongestoord kijken.	* Door het gebruik van één tafel per ruimte, ziet iedereen elkaar.* Deur naar pantrykeuken/gang gaat dicht tijdens het eten; men kan ongestoord eten.	* Doordat iedereen tegelijkertijd eet aan dezelfde tafel is sprake van rugdekking.* Er zijn geen deuren naar de keuken en tv kamer. Hierdoor kan het geluid overal komen.

Herkenbaarheid

* Degenen die van klassieke muziek houden, gingen gezamenlijk naar een concert op tv luisteren.* Er is geen gebruik gemaakt van ouderwetse objecten in de gemeenschappelijke ruimten.	* Er is muziek van vroeger op de radio.* Blikjes van vroeger (Douwe Egberts etc) staan in de vensterbank.	* De muziek was in de twee huizen verschillend; leefstijlgerichte muziek.* Er staan herkenbare aluminium reclamebordjes van Van Nelle, Douwe Egberts etc, en oude koektrommels, typemachines en kruideniersblikken.
* De oude gewoonten worden doorgezet: de een drinkt water bij het eten, een ander wijn of port.	* De oude gewoonten worden doorgezet: het lakken van de nagels.	* De oude gewoonten en gebruiken worden doorgezet door leefstijlen bij elkaar te groeperen.
* De appartementen mogen helemaal naar eigen inzicht ingericht worden; meubels, wanden en vloer.	* Er is weinig mogelijkheid tot het inrichten van de eigen slaapkamer.	* De eigen slaapkamer mag in meubilering naar eigen smaak ingericht worden.

Mate van prikkels

* Er is geen snoezelruimte aanwezig.	* Een snoezelruimte- en bad is aanwezig, maar wordt niet veel gebruikt.	* In de wijk is een snoezelruimte opgenomen, bewoner moet daarvoor wel lid zijn.
* Er is een afsluitbare ruimte om een prikkelbare omgeving te creëren.	* De activiteitenruimte wordt soms gebruikt als prikkelarme ruimte.	* Er is geen ruimte aanwezig die afsluitbaar is, waardoor er geen mogelijkheid is om een prikkelarme ruimte te creëren.
* Er is een geur van schone was, koken, bloemen.	* Er is soms een urinegeur (gematigd met systeem). Door het centraal koken, wordt geen etensgeur verspreidt.	* Er zijn kookgeuren, planten en bloemen in huis en een kruidentuin buitenshuis.

De Herbergier

- * Bewoners hebben behoefte aan tactiele stimulatie, wat blijkt uit de interesse voor verschillende texturen.
- * Er zijn auditieve prikkels van radiomuziek (bedienbaar door bewoners), er wordt eens in de week piano gespeeld, in de tuin is een fontein en er zijn dierengeluiden.
- * Visueel worden de bewoners geprikkeld door naar de vogels te gaan kijken, sommigen bewoners zitten graag bij het raam (levendigheid van de straat zien) en er zijn gekleurde meubels.
- * Er wordt niet extra met smaakprikkelers gewerkt.

De Vloet

- * Bewoners hebben behoefte aan tactiele stimulatie, wat blijkt uit de interesse voor verschillende texturen.
- * Er zijn auditieve prikkels van de tv en radio, maar deze apparatuur is niet te bedienen door bewoners zelf.
- * Bewoners worden vaak voor het raam gezet om naar buiten te kijken, maar de rest van de ruimtes zijn niet visueel prikkelend.
- * Er staan wat kruidenplantjes op het balkon, wat de smaakprikkelers stimuleert.

De Hogeweyk

- * Bewoners hebben behoefte aan tactiele stimulatie, wat blijkt uit de interesse voor verschillende texturen.
- * Bewoners kunnen zelf muziek en tv aanzetten, een van huizen had een piano waarop wekelijks gespeeld werd en het blaffen van de honden zorgt voor auditieve prikkels.
- * Er is kleurgebruik in het huis op wanden en meubels. Ook in de hoven is veel gebruik gemaakt van planten en bomen die verkleuren door het jaar heen, waardoor de seizoenen zichtbaar zijn.
- * In een van de hoven is een kruidentuin aanwezig, dit stimuleert de smaakprikkelers.

Basale wet 4: De mens wil voortdurend in zijn omgeving kunnen ingrijpen (controle)

Wayfinding

* De omgeving is leesbaar door duidelijke scheiding van de collectieve ruimte en de appartementen; de woonkamer heeft geen deuren en is daardoor goed zichtbaar.* Sommige bewoners raken in verwarring door de appartementen die op de begane grond liggen: slapen is boven zijn ze van huis uit gewend* Landmarks: twee verschillende trappen en persoonlijke landmarks (foto's bewoners, schilderijen die ze zelf meenemen).* Knooppunten: bankje, stoel of plant.* Paden zijn niet duidelijk leesbaar in de collectieve ruimte en de gang is doodlopend.	* Vanaf het loopcircuit is niet duidelijk waar het woon- en eetgedeelte zich bevindt.* Afdeling A en B zijn gespiegeld aan elkaar, waardoor het erg op elkaar lijkt. Het verschil in afdeling is met kleur aangegeven, maar dit is niet voldoende.* Landmarks: patio met mozaïek bank, persoonlijke landmarks zijn foto's bij deur of kleine objecten, zoals een mariabeeldje.* Knooppunten: een zitje met twee stoelen en een tafeltje om even uit te rusten van het loopcircuit.* Het belangrijkste pad is het loopcircuit, andere gangen zijn doodlopend.	* Een duidelijke indeling in het huis, met twee gangen waaraan de slaapkamers liggen.* Doordat er weinig bewoners per huis zijn, is het huis niet groot in oppervlak, waardoor de bewoner niet snel verdwaalt. In de wijk verdwalen sommige bewoners wel.* Landmarks: straatnaambordjes en huisnummers in de wijk, foto's van bewoners op slaapkamerdeur als persoonlijk landmark.* Knooppunten in de wijk: vijver, plantsoen, theaterplein, schaakpleintje.* Door de aanleg van voorzieningen hebben de paden in de wijk een functie gekregen.

De Herbergier

Privacy

- * Bewoners kunnen het huis zelfstandig verlaten (geen gesloten voordeur).
- * Men kan zelfstandig de tuin in.
- * Bewoners hebben eenpersoons appartementen.
- * Overdag kunnen de bewoners zich terugtrekken in de eigen kamer, daardoor is er veel controle over de eigen privacy.
- * Het dagnachtritme wordt (met mate) zelf bepaald, bij nachtelijke onrust biedt een verzorgende hulp.

Basale wet 5: De mens streeft naar een eigen territorium

- * Bewoners hebben allemaal eigen slaapkamer, gepersonifieerd door middel van eigen meubels, behang, vloerbedekking en persoonlijke bezittingen.
- * Bijna alle bewoners hebben een privé badkamer met toilet, behalve de bewoners die niet een aanvullende pensioenrekening hebben.
- * Alle ruimten buiten de eigen appartementen zijn collectief en daarmee semi-openbaar.
- * Er is geen sprake van een openbaar territorium.

De Vloet

- * De PG is een gesloten afdeling en alleen te verlaten met het intoetsen van een code.
- * Men kan zelfstandig de tuin in.
- * Er zijn zowel een- als tweepersoons slaapkamers.
- * Over het algemeen zijn de slaapkamers overdag gesloten, de bewoner bevindt zich dan in één van de collectieve ruimten.
- * Het dagnachtritme wordt aan bewoner zelf overgelaten (met mate), bij nachtelijke onrust wordt de bewoner redelijk vrij gelaten.

- * Niet alle bewoners hebben een primair territorium, doordat slaapkamers gedeeld worden. Eenpersoons slaapkamers zijn ingericht met persoonlijke spullen, op tweepersoons slaapkamers is daar nauwelijks ruimte voor.
- * De badkamer en het toilet wordt gedeeld, waardoor het primaire territorium ontbreekt.
- * Het loopcircuit, het woongedeelte, de activiteitenruimtes en de buitenruimtes zijn semi-openbaar.
- * Er is geen sprake van een (toegankelijk) openbaar territorium.

De Hogeweyk

- * Iedereen kan de wijk inlopen, alleen de deur naar de 'echte' buitenwereld kan niet voor de bewoners open.
- * Men kan zelfstandig door de wijk lopen.
- * Bijna alle bewoners hebben een eenpersoons slaapkamer.
- * Overdag kunnen de bewoners zich terugtrekken in de eigen kamer, daardoor is er veel controle over de eigen privacy.
- * Het dagnachtritme wordt bepaald door de bewoner (met mate), bij nachtelijke onrust biedt een verzorgende hulp.

- * Bijna alle bewoners hebben een primair territorium, gepersonifieerd door middel van meubels en persoonlijke bezittingen. Personen op tweepersoons kamers hebben geen primair territorium en kunnen de kamer niet optimaal personifiëren.
- * Drie tot vier bewoners delen een badkamer en toilet, waardoor het primaire territorium ontbreekt.
- * Vanuit bewoners gezien zijn de collectieve ruimten binnen de woning semi-openbaar, maar tegelijkertijd is vanuit de wijk gezien de woning een primair territorium.
- * De wijk is voor buitenstaanders toegankelijk en openbaar voor met name functies als restaurant, café etc. De hoven zijn meer semi-openbaar en de woningen zijn privé.

9| Conclusie onderzoek

Lotte Mulder & Renske van Dieren

Het onderzoek wordt afgesloten met het beantwoorden van de aan het begin van dit rapport gestelde onderzoeksvraag: *Welke architectonische middelen kunnen worden ingezet om de basale behoeften te faciliteren in de woonomgeving van mensen met dementie?*

Om deze hoofdvraag te beantwoorden is gebruik gemaakt van drie deelvragen:

- Wat is dementie?
- Hoe verhouden de basale wetten zich tot dementie?
- Aan welke eisen moet een woonomgeving voor mensen met dementie voldoen?

Allereerst zullen deze vragen beantwoord worden, om daarna met behulp van een lijst van aanbevelingen voor architectonische middelen de hoofdvraag te beantwoorden. Tot slot vindt een reflectie op het onderzoek plaats.

Samenvatting

Om de hoofdvraag te beantwoorden is allereerst onderzocht wat dementie inhoudt en wat voor problemen zich daarbij voordoen. Met het literatuuronderzoek dat hiervoor gedaan is, werd bekend dat dementie een syndroom is dat gekenmerkt wordt door meervoudige cognitieve functiestoornissen. Wil men van dementie spreken, moet de geheugenstoornis moet gepaard gaan met afasie, apraxie, agnosie of uitvoerende functiestoornissen. Er zijn verschillende vormen van dementie, waarbij de ziekte van Alzheimer het meest voorkomend is. Andere vormen zijn onder andere vasculaire dementie en de ziekte van Parkinson. Dementie kan volgens Rien Verdult worden opgedeeld in drie fasen: het

bedreigde ik, het verdwaalde ik en het verzonken ik. In het bedreigde ik stadium is de patiënt zich nog bewust van de problemen die zich voordoen, wat angst en onzekerheid veroorzaakt. In de fase van het verdwaalde ik kan de patiënt het onderscheid tussen het nu en het verleden niet meer goed maken en lijkt de omgeving steeds nieuw te zijn. Patiënten worden steeds meer hulpbehoevend. In de laatste fase, het verzonken ik, wordt niets en niemand in de omgeving meer herkend en is de patiënt totaal afhankelijk van zijn/haar omgeving.

Dementie wordt wel eens vergeleken met het teruggaan naar de kindertijd. De cognitieve, motorische en emotionele vaardigheden nemen namelijk steeds meer af: er is sprake van een omgekeerde volgorde van de kinderlijke ontwikkeling. Reisberg noemt dit proces retrogenese.

Tot slot is het belangrijk om te benadrukken dat (de beleving van) dementie erg persoonlijk is. In dit onderzoek is gekeken naar hoe een gemiddelde dementiepatiënt de omgeving ervaart, maar daarbij moet altijd rekening gehouden worden met de individuele situatie.

In de inleiding zijn de vijf basale wetten van Piet Vroon genoemd. De structuur van de hersenstam heeft een minimaal vermogen tot leren, waardoor het waarschijnlijk functioneert op basis van vrij eenvoudige regelkringen. De basale behoeften worden waarschijnlijk ook door dergelijke regelkringen beheerst. Deze processen zijn door hogere centra in de hersenen vaak moeilijk te veranderen. Hierdoor zijn deze behoeften voor dementerenden heel belangrijk, omdat ze vrijwel los staan van alle cognitieve functies. In het onderzoek is door middel van literatuurstudie en interviews gekeken hoe deze behoeften in een

woonomgeving voor dementerenden gefaciliteerd kunnen worden.

Basale wet 1: Mens en dier hebben behoefte aan verandering

Aangezien onveranderende prikkels niet meer worden opgemerkt na verloop van tijd, is het belangrijk om binnen de ruimtelijke organisatie verschillende ruimtes te maken, elk met een eigen functie. Hierdoor ontstaat een ruimtelijke routine binnen het gebouw, met verschillende activiteiten en de daarmee gepaarde sociale interactie.

Doordat het dagnachtritme van een dementerende achteruitgaat, is het belangrijk om te zorgen voor voldoende licht. Dit zorgt voor onderdrukking van de aanmaak van het “slaaphormoon” melatonine. Bovendien is in daglicht ook een verandering in kleurtemperatuur aanwezig. Het verschil in kleurtemperatuur zorgt voor activiteit (blauw ochtendlicht) en ontspanning (rood avondlicht).

Basale wet 2: De mens heeft behoefte aan contact met de natuurlijke omgeving

De koppeling van de woonomgeving met de natuurlijke omgeving heeft, naast de voorziening in voldoende daglicht, stressreducerende effecten en geeft mogelijkheden tot bezinning. Bovendien stimuleert het tot bewegen.

De natuurlijke omgeving is op verschillende manieren te implementeren in de woonomgeving. Dit kan letterlijk groen zijn, waar men kan wandelen, maar ook door het imiteren van de natuur, bijvoorbeeld door het toepassen van bloemen- en plantenmotieven in ornamenten. De derde mogelijkheid is het gebruik van primitieve vormkenmerken, zoals zachte, organische vormen of geometrische vormen als fractals.

Bij het contact met de natuurlijke omgeving behoren ook dieren. Dementerenden zijn gebaat bij dieren, vanwege steun, gezelschap, afleiding van ongemakken, activatie en plezier. Bovendien kan het herkenbaarheid geven voor de dementerenden, wanneer ze zelf altijd dieren hebben gehad.

Basale wet 3: Aan prikkels moet een betekenis kunnen worden gegeven

Voor een dementerende wordt het steeds lastiger om prikkels af te weren. Sommige personen hebben meer behoefte aan prikkels dan anderen, maar in het algemeen geldt dat een dementerende baat heeft bij een omgeving waar gericht prikkels gegeven worden.

Auditieve en visuele prikkels zijn de prikkels die vaak het moeilijkst zijn af te weren. Daarom is het belangrijk dat de bron bij auditieve prikkels zichtbaar is, oftewel: er moet gezorgd worden voor rugdekking. Om visuele prikkels te doseren is het belangrijk de aandacht te richten op één herkenbare visuele prikkel. Daarnaast zijn kleurcontrasten tussen wanden en vloer of object en vloer belangrijk. Echter, kleurcontrast op een vloer zorgt voor verwarring bij een dementerende. Ten slotte is het belangrijk om herkenbare materialen, meubels en andere voorwerpen te gebruiken.

Basale wet 4: De mens wil voortdurend in zijn omgeving kunnen ingrijpen (controle)

De leesbaarheid in een gebouw is erg belangrijk voor een dementerende, zodat de persoon controle houdt over de omgeving. Om deze leesbaarheid te verhogen, kan men gebruik maken van de vijf elementen die Kevin Lynch in het stadsbeeld selecteerde, maar dan toegepast op een kleinere schaal. Het gaat hierbij om: paden, landmarks, knooppunten, randen en gebieden. Een dementerende verdwaalt vaak op de plaats waar een beslissing genomen moet worden. Op deze plek moeten elementen aanwezig zijn, waarbij de karakteristieken onderscheiden kunnen worden in vorm, functie en betekenis. Hierdoor krijgt elke ruimte een eigen identiteit. Een eigen identiteit is ook belangrijk voor de slaapkamer. Wanneer eigen meubels en persoonlijke voorwerpen neergezet kunnen worden, zal dat herkenning oproepen bij de dementerende.

Basale wet 5: De mens streeft naar een eigen territorium

In een omgeving waar meerdere mensen bij elkaar wonen, is het belangrijk om rekening te houden met verschillende territoria. Altman beschreef privacy als de selectieve controle van toegang tot jezelf of een groep. Er zijn privé, semi-openbare en openbare territoria te onderscheiden, maar deze zijn niet afhankelijk van een individu of groep. Zowel een individu als een groep heeft behoefte aan een privé territorium. Van belang zijn de verschillende schaalniveaus waar rekening mee gehouden moet worden binnen deze territoria, wat betekent dat er met verschillende zones gewerkt moet worden.

De eerste en vierde basale wet kunnen met elkaar in verband gebracht worden, waarbij gekeken wordt naar de gedragsvoorkeuren van Kaplan (coherentie, complexiteit, leesbaarheid en mysterie). De in de *wayfinding* onderscheidde elementen zorgen voor leesbaarheid in een omgeving. Binnen deze elementen is het belangrijk om verandering aan te brengen, waardoor een diversiteit ontstaat in verschillende plekken met een eigen identiteit. Hierdoor wordt een ruimtelijke routine aangebracht en nieuwsgierigheid opgewekt.

Naast het faciliteren van de basale behoeften is met behulp van literatuur gekeken naar zintuiglijk ontwerpen. De zintuigen zijn bij dementerenden belangrijk, omdat deze langer in stand blijven dan de fysieke en mentale vaardigheden. Hoewel de maatschappij erg visueel is ingesteld, zijn geur en tast belangrijke basale zintuigen. In een woonomgeving voor dementerenden moet de nadruk veel meer liggen op deze zintuigen. In de lijst met aanbevelingen van architectonische middelen zijn aanbevelingen voor zintuiglijk ontwerpen opgenomen.

De laatste deelvraag – aan welke eisen moet een woonomgeving voor mensen met dementie voldoen? – is deels vanuit literatuur, maar voornamelijk door middel van casestudies onderzocht. Hiervan zijn de resultaten verwerkt in de lijst met aanbevelingen, maar enkele punten worden eerst nog benoemd.

In de inleiding zijn de vier gedragsvoorkeuren van de Kaplans genoemd: coherentie, leesbaarheid, mysterie en complexiteit. Ieder persoon zoekt naar een balans in deze vier elementen. Voor een dementerende zal de mate van coherentie en leesbaarheid hoger liggen dan voor bezoekers en medewerkers, omdat voor hen de omgeving elke keer weer nieuw is: hoe bekender de omgeving, hoe meer behoefte aan mysterie en complexiteit. Om toch een interessante omgeving te maken voor bezoekers en medewerkers is het belangrijk om in te zetten op de verschillende zintuigen. Doordat de maatschappij zo visueel ingesteld is, zal bij het prikkelen van andere zintuigen dan het zicht, de omgeving ook voor bezoekers en medewerkers interessant worden.

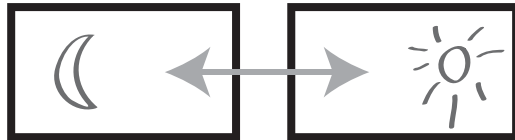
Echter, doordat dementerenden prikkels moeilijk kunnen afweren, is het van belang dat rekening gehouden wordt met prikkelarme en prikkelrijke ruimten. Een extra ruimte waarin gedoseerd prikkels gegeven kunnen worden (prikkelarme ruimte) is daarom in de woonomgeving voor dementerenden belangrijk.

In het algemeen hebben dementerenden baat bij structuur en herkenbaarheid. Dit kan gevonden worden in dagelijkse bezigheden als wassen, koken, eten, ontspannen (bewegen, natuur, spelletjes) en slapen. De woonomgeving moet deze functies faciliteren. Hierbij is het belangrijk dat de identiteit van de ruimte de functie ondersteunt. Oftewel: vorm, functie en betekenis moeten overeenstemming tonen.

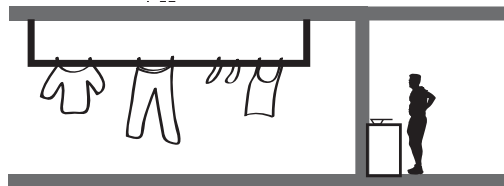
Uit het voorgaande blijkt dat een aantal architectonische middelen ingezet dienen te worden om de basale behoeften te faciliteren in de woonomgeving van dementerenden. Deze zijn opgenomen in de volgende lijst met aanbevelingen.

Aanbevelingen

Algemeen

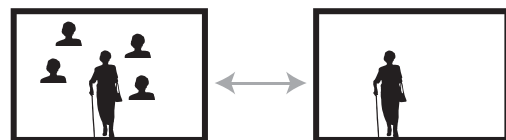
Ruimtelijke routine: duidelijke scheiding wonen en slapen.

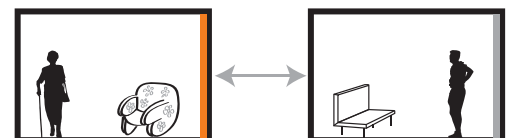
Creëer een keuken en wasruimte; herkenbare activiteiten. Geef deze ruimtes een duidelijke identiteit, gekoppeld aan de functie.

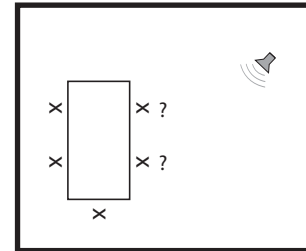
Creëren van prikkelarme ruimten; gedoseerd prikkels geven.

Creëren van verschillende schaalniveaus in territoria zowel privé territoria voor een groep als individu; zonering.

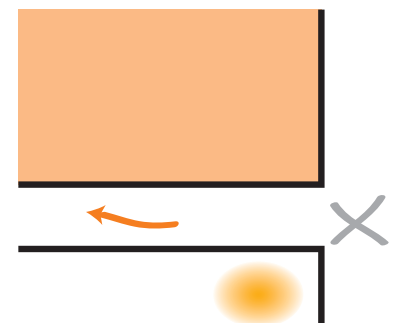

Mogelijkheden geven tot het personifiëren van de privéruimtes van de bewoner.

Ruimten zo maken dat personen rugdekking hebben.

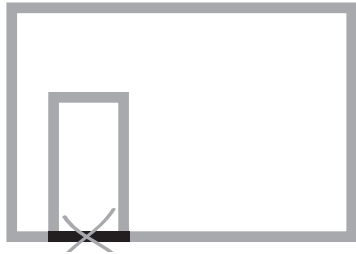
Zorg voor voldoende (dag)licht: voor oogtaken (lezen) >1500 lux, fijne handwerkzaamheden >2400 lux.

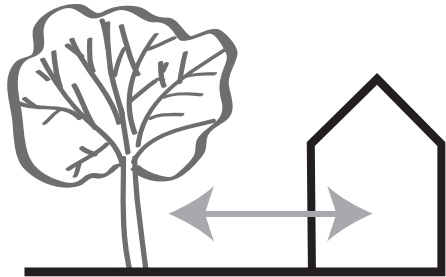
Creëren van paden, knooppunten, landmarks, gebieden en randen. Duidelijke elementen creëren (vorm, functie en betekenis), met name op plekken waar een beslissing genomen moet worden.

Herkenbaarheid toevoegen aan de deur van de bewoner: persoonlijk landmark.

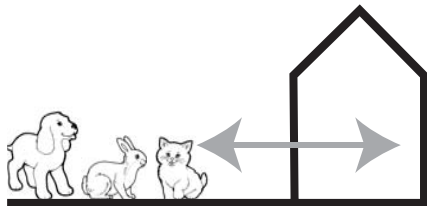
Geen drempels toepassen, vanwege rolstoelen/rollators.

De natuurlijke omgeving moet vanuit de woning goed te bereiken zijn.

Contact met natuurlijke omgeving ook door imitatie: ornamenten of organische vormen.

Zorg voor contact met dieren.

Tactiele prikkels

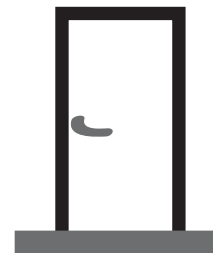
Maak gebruik van verschillende texturen in het gebouw, zorg hierbij dat materialen herkenbaar zijn.

Laat mensen (met mate) de wind voelen.

Ronde vormen laten zich beter voelen dan een hoekige vorm. Voorkom hierbij dat grote ronde vormen alsnog hoekig worden door het gebruik van segmenten.

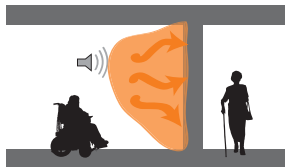

De eerste aanraking met het gebouw is de deurknop.

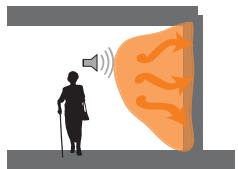
Auditieve prikkels

Laat de auditieve ruimte en het visuele veld samenvallen.

Zorg dat geluid niet van de ene ruimte naar de andere ruimte gaat.

Gebruik binnen absorberende materialen, zodat er geen weerskaatsing van geluid is.

Gebruik geluidsreflecterende materialen aan de buitenzijde van het gebouw.

Zorg voor dikke muren, die het geluid van buiten tegenhouden.

Neerslag produceert bij platte daken veel geluid, dit kan zowel storend als prettig zijn; maak hierin afwisseling per ruimte.

Smaak prikkels

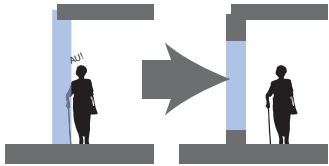

Eetbare plantjes kunnen smaakprikkelers bevorderen.

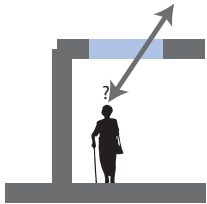

Een kas biedt de mogelijkheid eigen voedsel te verbouwen.

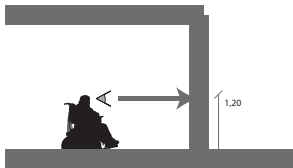
Visuele prikkels

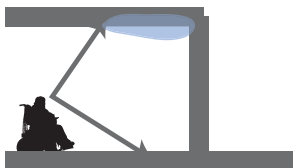
Gebruik geen glas van vloer tot plafond, maar maak een duidelijk raam.

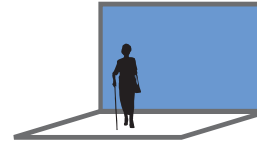
Vermijd bovenlichten, het kan lijken alsof e echt buiten staat.

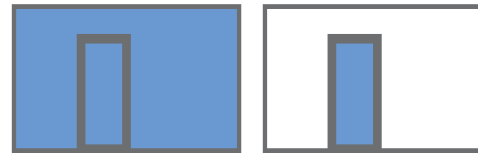
Houdt rekening met de ooghoogte van iemand in een rolstoel.

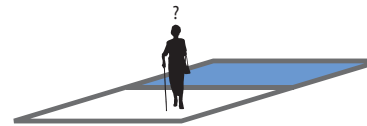
Voor een persoon in een rolstoel is het plafond veel meer zichtbaar dan voor een lopend persoon, maak het plafond interessant.

Zorg voor een contrast tussen wand en vloer.

Een deur bestemd voor een dementerende laten contrasteren met de wand; een deur voor het personeel juist in overeenstemming brengen met de wandkleur.

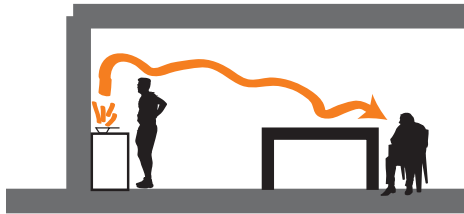

Een contrast in een vloer kan leiden tot angst. Hiermee kunnen gebieden afgebakend worden, waar dementerenden geen toegang tot hebben.

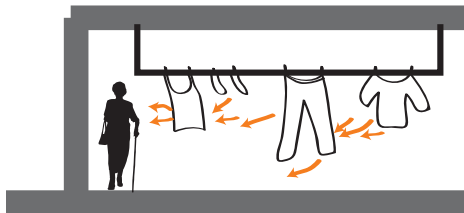

Laat de seizoenen zien.

Geur prikkels

Koken zorgt voor een etensgeur in huis, hiervan krijgt men honger.

Schone was zorgt voor een frisse geur in huis.

Probeer de geur van de natuur (bomen, planten, bloemen) binnen te halen.

Reflectie onderzoek

Terugkijkend op het onderzoek heb ik herhaelderlijk benadrukt dat de beleving van de patiënt met dementie erg belangrijk is. Echter, in de casestudies is dit aspect onderbelicht gebleven.

De opgestelde enquête was gericht aan de contcpersonen van de bewoners van de verschillende locaties, met als doel het achterhalen van diens mening over de woonvorm. Bovendien hoopte ik indirect informatie te verkrijgen over de wensen en behoeften van de bewoners zelf. Helaas heeft de enquête weinig respons opgeleverd. Dit kan verschillende oorzaken hebben, zoals de tijdsinvestering voor het beantwoorden van de open vragen of de nadruk op architectuur. Desondanks blijf ik voorstander voor het gebruik van open vragen, aangezien ik de respondenten de ruimte wil bieden voor het verkondigen van eigen ideeën en geen antwoorden wil suggereren. Een andere oorzaak van het lage responspercentage kan zijn dat de keuze voor de wijze van enquêteren niet ideaal was.

Wellicht had het afnemen van enquêtes op locatie meer respons opgeleverd dan het enquêteren per mail/post. Het ter plekke laten invullen van enquêtes vergroot het plichtsgevoel van de respondent deel te nemen. Bovendien ben ik aanwezig voor het verhelderen van het onderzoek en het beantwoorden van vragen.

Naar aanleiding van de genoemde tekortkoming in het onderzoek, is mijn aanbeveling voor verder onderzoek gericht op het inventariseren van de wensen en behoeften van bewoners en familieleden ten aanzien van de onderwerpen beleving en architectuur.

Verder wil ik graag de prettige samenwerking met Lotte Mulder vermelden. Door te werken vanuit twee verschillende disciplines (architectuur en psychologie), krijgt het onderzoek een extra dimensie en kunnen meerdere elementen aan

elkaar gekoppeld worden. Dit was niet -of in mindere mate- gebeurd wanneer ik individueel onderzoek gedaan had. Beiden hebben we kennis en nieuwe ervaringen opgedaan met betrekking tot de wijze van onderzoeken en elkaars vakgebied. Ik ben blij dat ik van deze extra mogelijkheid gebruik mocht maken tijdens mijn afstudeeropdracht.

Figuur 10.1 Stedenbouwkundige situatie

10 | Relatie onderzoek & ontwerp

Renske van Dieren

In de voorgaande delen van het rapport is ingegaan op de vraag *“Welke architectonische middelen kunnen worden ingezet om de basale behoeften te faciliteren in de woonomgeving van mensen met dementie?”*.

Uit het onderzoek bleek dat een persoon met dementie te maken heeft met controleverlies. Dit veroorzaakt het verlies van contact met zowel de sociale als fysieke omgeving en geeft oriëntatieproblemen. Bovendien wordt het beoordelen en inschatten van situaties en gebeurtenissen, en de greep op het eigen functioneren beïnvloedt.

Vanuit het onderzoek zijn een viertal middelen te noemen die ingezet kunnen worden om dit controleverlies te verminderen, namelijk:

- herkenbaarheid: zorgen voor een overeenstemming in vorm, functie en betekenis van ruimtes;
- *wayfinding*: het vergroten van de leesbaarheid van de omgeving;
- zonering: creëren van privacy en territoria op verschillende schaal niveaus;
- zintuiglijke beleving: zintuigen blijven langer in stand dan fysieke en mentale functies, waardoor hier in de omgeving op ingespeeld moet worden.

Daarnaast is het belangrijk om rekening te houden met de door Kaplan&Kaplan (Gifford, 2007) benoemde gedragsvoorkeuren. Eenzelfde omgeving zal voor een dementerende eerder als te complex ervaren worden ervaren dan voor een bezoeker of medewerker het geval is.

In dit deel van het rapport wordt de relatie gelegd tussen de resultaten van het onderzoek en het ontwerp, die aan de hand van de hierboven genoemde middelen beschreven wordt. Daarnaast volgt een reflectie op het gehele afstudeerproject.

Om te beginnen is het voor een dementerende belangrijk dat een ruimte of object herkenbaar is. De herkenbaarheid wordt vergroot wanneer de vorm, functie en betekenis van de ruimte of het object in overeenstemming zijn met elkaar. Om de woonomgeving van dementerenden herkenbaar te maken, is als architectonisch middel het archetype ingezet. Een archetype wordt gedefinieerd als een gemeenschappelijk beeld dat iedereen heeft. Zo zal iedereen bij het archetype ‘huis’ het volgende beeld in zijn hoofd hebben:

Figuur 10.2 Archetype huis

Echter, wanneer vijf van deze huizen naast elkaar staan, is het voor de bewoner niet meer herkenbaar welk huis van hem/haar is. Daarom is gebruik gemaakt van verschillende archetypes om een duidelijk karakter aan de verschillende gebouwen te geven, wat de herkenbaarheid vergroot bij de bewoners. In het ontwerp is gewerkt met de volgende archetypes: het landgoed, de boomhut, het nest, de kas en de heuvel. Hierbij is het landgoed als archetype gebruikt op stedenbouwkundige schaal en de laatste vier op de schaal van de woonunits, waarbij alleen voor de boomhut en het nest een volledige uitwerking heeft plaatsgevonden. In dit hoofdstuk wordt daarom uitsluitend ingegaan op die twee woongebouwen, maar eerst wordt het archetype 'landgoed' besproken.

Veel landgoederen zijn in de 16e en 17e eeuw in de kuststrook van Nederland ontstaan. Eén van deze landgoederen is Landgoed Belvédère, gelegen in Overveen, ten westen van Haarlem.

Dit landgoed ligt in een bosrijk gebied, tegen de duinen aan. Hierdoor is er veel contact met de natuurlijke omgeving; één van de basale behoeften van de mens. Bovendien ligt het landgoed in het centrum van Overveen, waardoor de dementerenden niet worden afgesloten van de rest van de wereld en ook een bepaalde levendigheid ervaren. Door deze ligging is het landgoed zowel per auto als met het openbaar vervoer goed te bereiken (figuur 10.1).

Kijkend naar de archetypische eigenschappen van het landgoed, is te zien dat een landgoed bestaat uit het landhuis, bijgebouwen en veel natuur.

Het oude landhuis ligt centraal op het landgoed. Dit dient in de nieuwe functie als hoofdgebouw. De begane grond bezit ruimtes die bedoeld zijn voor de bewoners: kapper, fysiotherapeut, gemeenschappelijke activiteitenruimtes. Daarnaast is er een theehuis uitkijkend over de bloementuin, waar bewoners en bezoek gebruik van kunnen maken. Op de eerste verdieping zijn, naast de

kantoren voor de medewerkers, spreekkamers aanwezig, waar bewoners en hun partner en/of familie kan spreken met de medewerkers. De zolderverdieping is ingericht met flex-werkplekken voor het personeel (figuur 10.3).

De bijgebouwen op het landgoed zijn de woongebouwen voor de dementerenden. Elk woongebouw bevat twee woonunits, waar per unit zes tot acht personen wonen. De woongebouwen zijn gebaseerd op verschillende archetypes, waardoor ieder gebouw een duidelijk karakter heeft dat tot uitdrukking komt in de vorm en de materiaalkeuze van het gebouw. Door de koppeling van de twee woonunits in één gebouw, kan het personeel van een andere unit inspringen op momenten van een noodgeval.

Het eerste woongebouw, gebaseerd op het archetype boomhut, is rechthoekig van vorm en heeft een houten gevel. De vlakverdeling en het reliëf in de gevel verwijzen naar het op elkaar timmeren en stapelen van hout bij boomhutten. Dit in tegenstelling tot het tweede woongebouw, dat ovaalvormig is en een gevel heeft van geweven cortenstaal. Deze vorm van staal is roestkleurig, waardoor de kleur zich goed voegt in de natuur. Het weven van het staal verwijst naar de opbouw van een vogelnest (figuur 10.4 en 10.5).

De natuur die te vinden is op een landgoed werd vroeger vaak aangelegd volgens het Engelse tuin principe. Hierbij wordt een architecturale route aangelegd, die erg gericht is op de beleving van de persoon. Dit geeft een afwisseling van dichte natuurstukjes en doorkijkjes/open plekken.

Deze architecturale route past goed bij de *wayfinding* van een dementerende. Een dementerende zoekt namelijk de weg door van het ene referentiepunt naar het andere te gaan. Deze sequentiële manier van *wayfinding* wordt ondersteunt doordat de architecturale route een opeenvolging organiseert van verschillende visuele effecten en scènes.

Figuur 10.3 Landhuis Belvédère (Overveen)

Figuur 10.4 De gevel van het woongebouw gebaseerd op het archetype boomhut

Figuur 10.5 De gevel van het woongebouw gebaseerd op het archetype nest

Daarnaast is het voor de *wayfinding* belangrijk om gebieden, referentiepunten (landmarks), knooppunten, paden en randen te creëren. Het belangrijkste knooppunt op het landgoed is het centraal gelegen landhuis. Vanuit daar lopen de paden, in de vorm van een lus, over het landgoed. Deze paden zijn allen gemaakt van eenzelfde materiaal, maar hebben elk een eigen sequentie in zintuiglijke beleving. Zo loopt het ene pad langs een bloementuin en een grasveld en een ander pad langs een moestuin en vijver. Aan het begin van het knooppunt, bij het landhuis, staan referentiepunten, wat het voor de dementerende gemakkelijker maakt om het juiste pad te kiezen. Voorbeelden hiervan zijn een blokhut, dierenweide en moestuin. Het pad wordt geleid door een bomenrij en leuning (een rand in de *wayfinding*). Deze leuning heeft hetzelfde materiaal als het woongebouw waar het pad heen gaat. Naast deze referentie naar de desbetreffende woonunit is het tevens de eerste aanraking die men heeft met het gebouw, al is het op afstand. Hierdoor is de eerste zintuiglijke beleving van het gebouw aanwezig.

Daarnaast zorgt de leuning ook voor een zonering in het gehele plangebied. Doordat de leuning vanaf het hoofdgebouw naar de verschillende woonunits leidt, geeft het de lijn van het publieke deel van het terrein naar het privégedeelte aan. Het centraal gelegen hoofdgebouw is een publiek deel, waar vanuit een pad naar een van de woongebouwen gekozen wordt. Dit pad is nog steeds publiek, maar zal door minder mensen gebruikt worden. In de woonunits wonen zes tot acht personen. Voor een buitenstaander wordt dat als een privé territorium gezien, terwijl voor de bewoners daarbinnen ook publieke territoria te benoemen zijn, zoals de woonkamer en keuken. Daarnaast zijn er ruimtes die voor één bewoner gelden; de slaapkamer. De slaapkamers liggen aan een, vanuit het perspectief van de bewoners bekeken, publieke gang. Om een geleidelijke overgang te creëren tussen de privézone en de publieke zone,

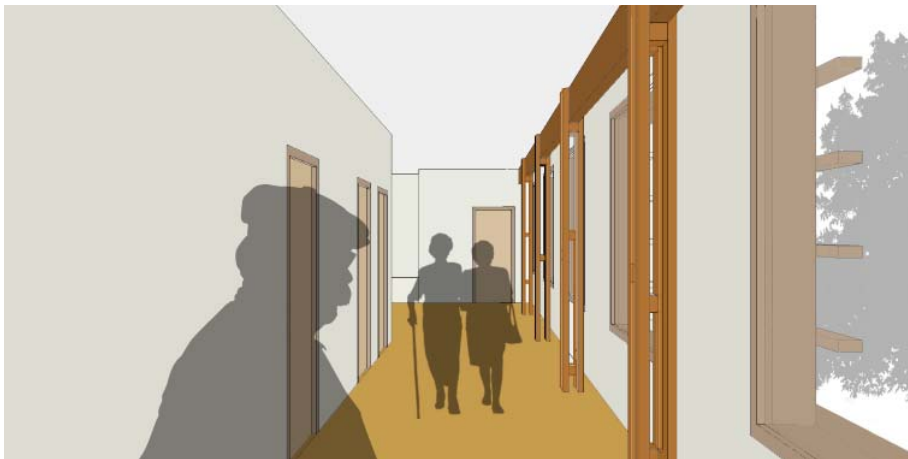
is een semi-privé zone toegevoegd in de vorm van een voortuin. Deze zone geeft bovendien de mogelijkheid tot het neerzetten persoonlijke spullen, wat de identiteit van de bewoner uitstraalt. Dit leidt tot herkenning van de eigen kamer (figuur 10.6).

De herkenbaarheid van de slaapkamer wordt versterkt door te spelen met de zintuiglijke beleving van de gang waarin de slaapkamer zicht bevindt; een architecturale route op kleinere schaal. Bij het woongebouw dat gebaseerd is op het archetype boomhut, bevindt zich een patio in het midden van het gebouw met daaromheen een gang. Echter, deze patio is niet vanuit elk deel van de gang te zien, aangezien er kamers liggen aan twee zijden van de patio. De gang kan opgedeeld worden in vier delen, waarbij er in deel één kamers liggen aan beide zijden van de gang, in deel twee en drie kamers liggen aan één zijde van de gang en vanuit de andere zijde uitgekeken wordt over respectievelijk het bos en de patio, en in deel vier aan beide zijden wordt uitgekeken over een patio. Door deze verandering in perceptie krijgt elk deel van de gang een eigen identiteit, waardoor bewoners beter weten aan welk deel van de gang de eigen slaapkamer ligt (figuur 10.7). In het woongebouw dat gebaseerd is op het nest als archetype wordt de zintuiglijke beleving gecreëerd door een verschil te maken in doorkijkjes naar de gemeenschappelijke ruimten en dichte stukken met onder andere een voelwand.

De tastzin wordt tevens geprikkeld door gebruik te maken van houten kolommen. In het woongebouw van het archetype boomhut, bestaan deze kolommen uit vier samengestelde delen, die bovendien afgerond zijn. De afronding en de tussenruimte van de vier kolomdelen veroorzaakt bij de bewoner de neiging om aan de kolom te voelen of de handen tussen de samengestelde delen te stoppen. Hierdoor wordt de constructie van het gebouw heel tastbaar voor de bewoner.

Figuur 10.6 Een gang met voortuintjes; herkenbaarheid van de privékamer en het geeft een zonering in de gang

Figuur 10.7 Elk deel van de gang heeft een andere zintuiglijke beleving

Naast deze architecturale route binnen de woonunits kan ook de ruimtelijke routine benoemd worden. Door de splitsing in een dag- en nachtdeel binnen de woonunits wordt het dag-nachtritme van de dementerende beter gestimuleerd. Dit wordt tevens bereikt door de toepassing van veel daglicht en het feit dat een keuken in de woonunit aanwezig is, dat zorgt voor de prikkeling van het hongergevoel bij de breiding van maaltijden en de verspreiding van etensgeuren.

Wanneer uitgezoomd wordt naar de schaal van het gehele terrein, is te zien dat de paden allemaal van eenzelfde materiaal gemaakt, maar niet dezelfde kleur hebben. Dit is gebaseerd op de visuele perceptie van een dementerende. De hoofdpaden en de secundaire paden hebben een klein kleurverschil, waardoor het verschil in deze twee paden zichtbaar is, zonder dat er een contrast ontstaat. Het hoofdpad dat naar de toegangspoort leidt, toont een groot kleurcontrast met de rest van het pad. In het begindeel van het pad is gebruik gemaakt van een donkere steenslag. Veel dementerenden ervaren een donker deel in een vloer of pad als een gat, waardoor men bang is om daar overheen te lopen. Hiermee wordt voorkomen dat de dementerenden richting de hoofdentree van het terrein lopen en bij de toegangspoort gaan staan om naar hun oude huis te gaan.

Conclusie

Het totale plan is gebaseerd op de theorie van Kaplan & Kaplan en leesbaarheid wordt daarbij bereikt door middel van het gebruik van archetypes. Het archetype landgoed zorgt op de grote schaal voor de leesbaarheid. Dit wordt ondersteund door een centraal gelegen hoofdgebouw, vanwaar duidelijk aangegeven hoofdpaden over het terrein slingeren. Deze paden creëren leesbaarheid door gebruik te maken van leuningen die corresponderen met het gebouw waar het

pad heenleidt. Het pad heeft een opeenvolging van verschillende doorkijkjes en dicht beboste gebieden, waardoor men langs verschillende gebieden loopt en voldaan wordt aan de gedragsvoorkeur 'mysterie'. De woongebouwen, elk gebaseerd op een ander archetype, krijgen een duidelijk eigen karakter. Deze verscheidenheid in gebouwen geeft de bewoner herkenbaarheid. Op het terrein zijn zowel op grote als kleine schaal privé en publieke zones, wat tevens zorgt voor een leesbaar geheel.

Hieruit kan geconcludeerd worden dat in het gehele plan een eenheid in verscheidenheid is terug te vinden. De eenheid wordt gecreëerd door de architecturale route, wat gebaseerd is op de *wayfinding*-methode en de zonering vanaf het publieke hoofdgebouw tot aan de privé slaapkamer. De verscheidenheid ligt in de zintuiglijke beleving van de route; op elk pad is iets anders te zien, voelen en ruiken. Kijkend vanuit de schaal van één woonunit, kan tevens gezegd worden dat er verscheidenheid in eenheid aanwezig is. Hierbij is het belangrijk dat de identiteit van de bewoner zelf naar voren komt, waarvoor de voortuinen gecreëerd zijn. De verscheidenheid is bovendien terug te vinden in de veranderende gangen, om zo meer herkenbaarheid te geven.

Reflectie

Terugkijkend op het onderzoek en ontwerp, kunnen een aantal sterke en zwakke punten benoemd worden. Onderstaand volgt een bespreking, waarbij voor de zwakke punten oplossingen worden aangedragen. Bovendien wordt een mogelijkheid tot vervolgonderzoek gegeven, waar in het huidige onderzoek en ontwerp te weinig aandacht naar uitgegaan is.

Om te beginnen wordt het integrale ontwerp als sterk punt beschouwd. Hiermee wordt bedoeld dat architectuur en bouwtechniek een eenheid vormt. Beiden zijn ontworpen vanuit het uitgangspunt de beleving van de dementerenden te

faciliteren. Het gaat hierbij om de herkenning van het gebouw aan de hand van een karakteristieke gevel passend bij het archetype; herkenning van de privéruimte door middel van de persoonlijke voortuintjes; het toepassen van zonering aan de hand van publieke, semi-publieke en privéruimtes; het toepassen van *wayfinding* door enerzijds de architecturale route volgens het Engelse tuin principe en anderzijds gebruik te maken van landmarks, knooppunten, paden, randen en gebieden; en het creëren van een rijke zintuiglijke beleving zowel buiten als binnen. De architectuur en bouwtechniek hebben een versterkende invloed op elkaar voor wat betreft het faciliteren van belevingsgericht bouwen. Hierbij is het geheel meer dan de som van de afzonderlijke delen.

Daarnaast is het ontwerp erop gericht dat de dementerenden een maximum aan handreikingen geboden wordt, waardoor het controleverlies verminderd wordt en de dementerenden zich zekerder en daardoor prettiger in de omgeving voelen. Het ruim opgezette plan geeft hier onder andere invulling aan, hoewel dit door sommigen ook als kritiekpunt gezien kan worden vanwege financiële overwegingen, loopafstand tussen verschillende gebouwen en de realisatie van het concept in een stedelijke omgeving.

Echter, persoonlijk zie ik het ruim opgezette plan als een kwaliteitsaspect. Met het oog op de vergrijzing en daarmee de toenemende prevalentie van dementie, biedt het ruime gebied kansen voor het vergroten van het aantal paviljoens om daarmee aan de vraag te kunnen voldoen. Daarbij vertoont de grootte van het terrein een rechtevenredig verband met loopafstand, wat op zijn beurt de lichamelijke conditie van de dementerende bevordert en zorgt voor zintuiglijke beleving door natuurlijke prikkels.

Tevens komen in Nederland steeds meer oude gebouwen, zoals kloosters, leeg te staan. Vaak wordt er niet direct een nieuwe bestemming toegewezen. Een aanbeveling van mijn kant is deze gebouwen te gebruiken als hoofdgebouw voor een woonomgeving voor dementerenden, waarbij de tuin eromheen gebruikt

kan worden voor het plaatsen van paviljoens die elk een uniek karakter hebben. Een andere mogelijkheid voor wat betreft de toepassing van het concept in een stedelijke omgeving is het creëren van een aaneengesloten gebouw, waarbij het afzonderlijke woonhuis een unieke gevel heeft. Hierbij kan gedacht worden aan de woonhuizen op het Java-eiland in Amsterdam (figuur 10.8).

Figuur 10.8 Verschillende gevels op het Java-eiland in Amsterdam

Wanneer het ontwerp niet in zijn geheel gevolgd wordt, door bijvoorbeeld de huidige bezuinigingen in de zorg, is het van uiterst belang dat de vier architectonische middelen (*wayfinding*, zonering, zintuiglijke beleving en herkenbaarheid) in acht genomen worden om zo de kwaliteit van het belevingsgericht bouwen voor dementerenden te behouden. Wanneer geminderd wordt in de toepassing van de afzonderlijke architectonische middelen, zal dit ongetwijfeld negatieve gevolgen hebben voor de individuele bewoner, ook als het totaal aan architectonische middelen aanwezig is.

Vanuit mijn fascinatie voor belevingsgericht bouwen voor mensen met dementie had ik graag verder stilgestaan bij het gebruik van plafonds. Doordat veel dementerenden afhankelijk zijn van een rolstoel en hierin vaak achterover liggen, wordt veelvuldig uitgekeken op het plafond. Dit geeft voor mij architectonische uitgangspunten voor het toepassen van een toegevoegde zintuiglijke beleving. Het plafond moet hierbij beschouwd worden als een vijfde gevel.

Tot slot wil ik terugkomen op het citaat van Bernlef (2000), waarin gezegd wordt dat *“kamers horen absolute zekerheden te zijn. De manier waarop zij in elkaar overlopen hoort eens en voor altijd vast te liggen. Een deur moet vanzelfsprekend geopend kunnen worden. Niet in angst en onzekerheid omdat je geen idee hebt wat je erachter zult vinden”*. Ik ben ervan overtuigd dat mijn ontwerp inspeelt op de beleving van de dementerenden en deze angst en onzekerheid in de gebouwde omgeving weg zal nemen.

Literatuur

Adriaans, R. (2009), *This way, architect!: zorg voor de toekomst van mensen met dementia*, TU Eindhoven

Alzheimer Nederland (2010), *Cijfers en feiten over dementie* (www.alzheimer-nederland.nl)

Bell, P.A., Greene, T., Fisher, J.D., Baum, A. (2001), *Environmental psychology*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Londen

Berg, A. van den & Joye, J. (2008), *Architectuur als tweede natuur*. Rooilijn 4, 280-285

Berg, A. van den & Van Winsum-Westra, M. (2006), *Ontwerpen met groen voor gezondheid: richtlijnen voor de toepassing van groen in 'healing environments'*, Alterra, Wageningen

Bernlef, J. (2000), *Hersenschimmen*, Wolters-Noordhoff, Groningen

Berr, C., Wancata, J., & Ritchie, K. (2005) Prevalence of dementia in the elderly in Europe. *European Neuropsychopharmacology*, 15, 463 – 47

Blessner, B. & Salter, L-R. (2009), *Auditieve architectuur: de onzichtbare ervaring van de ruimte*. OASE, 78, 50-63

Comer, R.J. (2005) *Fundamentals of Abnormal Psychology*, Worth Publishers, New York

Deelman, B., Eling, P., de Haan, E., & van Zomeren, E. (2007) *Klinische neuropsychologie*, Boom, Amsterdam

Dorst, M.J. (2005), *Een duurzaam leefbare woonomgeving: fysieke voorwaarden voor privacyregulering*, Eburon, Delft

Enders-Slegers, M-J. (2008) Een beestenboel in de Nederlandse zorginstellingen?: Ervaringen met dieren in de zorg, *Denkbeeld* 20, 28-32

Fahlander, K., Wahlin, A., Almkvist, O., & Bäckman, L. (2002) Cognitive functioning in Alzheimer's disease and vascular dementia: further evidence for similar patterns of deficits. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 24, 734-744
Gazzaniga, I. & Mangun (2002) *Cognitive Neuroscience*, W. W. Norton & Company, New York, London

Gifford, R. (2007), *Environmental psychology: Principles and practice*, Optimal Books, Colville

Grossman, M. (2002) Frontotemporal Dementia: a review. *Journal of the international neuropsychological Society*, 8, 566-583

Hardy, J., & Selkoe, D.J. (2002) The amyloid hypothesis of Alzheimer's disease: *Progress and problems on the road to therapeutics*, *Science*, 297, 353-356

Hoof, J. van & Kort, H. (2007), *Veilige haven*, *Denkbeeld* 19, 22-25

Hoogeveen, F. (2005), *Dementie, slaapproblemen en de biologische klok*, *Denkbeeld* 17, 6-8

Jong, A. de & Duin, C. van (2009), *Regionale prognose 2009–2040: vergrijzing en omslag van groei naar krimp*, uit: *Bevolkingstrends* 4^e kwartaal 2009, Centraal Bureau van de Statistiek (CBS)

Kalat (2007) *Biological Psychology*, Thomson, Belmont

Looi, J.C.L., & Sachdev, P.S. (1999) Differentiation of cascular dementia from AD on neuropsychological tests. *Neurology*, 53, 670-678

Malnar, Y.M. & Vodvarka, F. (2004), *Sensory design*, University of Minnesota Press, Minneapolis

Marquardt, G. & Schmieg, P. (2009) Dementia-Friendly Architecture: Environments That Facilitate Wayfinding in Nursing Homes. *American Journal of Alzheimer's Disease & Other Dementias*, Vol 24, nr 4, 333-340

McKeith, I.G. (2002) Dementia with Lewy bodies. *British journal of Psychiatry*, 180, 144-147

Ott, A.M.M.B. Bretaler, F., van Harskamp, T., Stijnen A., & Hofman A. (1998) Incidence and risk of dementia. *American Journal of epidemiology*, 147, 574-580.

Pallasmaa, J. (1996) *The eyes of the skin: architecture and the senses*, Academy Group LTD, Londen

Passini, R. (1992), *Wayfinding in architecture*, Van Norstrand Reinhold, New York

Passini, R. (2000), Wayfinding in a nursing home for advanced dementia of the Alzheimer's type. *Environment and Behavior* 32, 684-710

Poos, M.J.J.X., & van der Wilk, E.A. (2007) Levensverwachting samengevat. In: Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid

Raj N Kalaria, Gladys E Maestre, Raul Arizaga, Robert P Friedland, Doug Galasko, Kathleen Hall, José A Luchsinger, Adesola Ogunniyi, Elaine K Perry, Felix Potocnik, Martin Prince, Robert Stewart, Anders Wimo, Zhen-Xin Zhang, Piero Antuono (2008) Alzheimer's disease and vascular dementia in developing countries: prevalence, management, and risk factors *The Lancet Neurology*, 1-15

Reisberg, B., Franssen, E.H., Hasan, S.M., Monteiro, I., Boksay, I., Souren, L.E.M, Kenowsky, S., Auer, S.R., Elahi, S., & Kluger, A. (1999) Retrogenesis: clinical, physiologic, and pathologic mechanisms in brain aging, Alzheimer's and other dementing processes. *European archives of psychiatry and clinical neuroscience* 249, 28-36

Skinner, S. (2010), *Geheime geometrie: mysterieuze wetten van de heilige geometrie in kunst, natuur en wetenschap*, Librero, Kerkdriel

Snowden, J.S., Bathgate, D., Varma, A., Blackshaw, A., Gibbons, Z.C., & Neary, D. (2001) Distinct behavioual profiles in frontotemporal dementia and semantic dementia. *Journal of neurology, nerusurgery and psychiatry*, 70, 323, 332

Stegeman, I. (2005), Verlichting van dementie, Universiteit van Twente

Verbraeck, B. & Plaats, A. van der (2008), *De wondere wereld van dementie: vanuit nieuwe inzichten omgevingszorg bieden aan dementerenden*, Elsevier gezondheidszorg, Maarssen

Verdult, R. (2003), *De pijn van dement zijn: de belevingsgerichte aanpak van probleemgedrag*, HB Uitgevers, Baarn

Vivium Zorggroep (2010), *Wonen en leven als thuis. De Hogeweyk: uniek*

wonen in leefstijl voor dementerende ouderen, brochure Vivium Zorggroep

Vroon, P. (1990), Psychologische aspecten van ziekmakende gebouwen, Directie Coördinatie Bouwbeleid (Ministerie van VROM)

Vroon, P. (2010), *Tranen van de krokodil*, Ambo, Amsterdam

Williams, J. (2003) Dementia and genetics. *Behavioral genetics in the postgenomic era*, 1, 503-527

Xie, j., Brayne, C., & Matthews, F.E. (2008) Survival times in people with dementia: analysis from population based cohort study with 14 year follow-up (online)

Interviews & lezingen (zie bijlage III)

Breincollectief (lezing door Jos Cuijten), 14 oktober 2010

Hanneke Roorda (Bureau Niek Roozen), 14 oktober 2010

Kees Schriek & Selma te Boekhorst (Ideon), 9 november 2010

Websites

ActiViva Club (Philips), www.lighting.philips.com/nl_nl/activiva_club/sci_research_1_activiva_explained.php?main=nl_nl_activiva&parent=19487263063&id=&lang=nl, geraadpleegd op 2 maart 2011

Afbeeldingen

Eigen foto's/tekeningen: fig. 5.2-5.2, 5.8, 6.1, 6.3-6.9, 7.1-7.3, 7.5-7.13, 10.1, 10.3-10.7, II.1, II.2

Bell, Greene, Fisher & Baum (2001): fig. 1.2, 3.5 (p. 71)

Berr, C., Wancata, J., & Ritchie, K. (2005), fig. 2.1, 2.2 (p. 463 – 471)

Breincollectief (2010): fig. 3.4

Malnar&Vodvarka (2004): fig. 4.1 (p. 238), 4.2 (p. 233)

Vroon (2010): fig. 1.1 (p. 150)

Websites:

fig. 2.3, 2.4 <http://www.deryckthake.com/lecture-4-functional-neuroanatomy/>

fig. 3.1 <http://hanneplatteeuw.wordpress.com/>

fig. 3.2 <http://mediatheek.thinkquest.nl/~lId392/hoewerkt.html>

fig. 3.3 <http://www.kennislink.nl/publicaties/een-wiskundig-kruis-voor-christus>

fig. 3.6

fig. 5.1, 5.7

fig. 6.2

fig. 7.4

fig. 10.2

fig. 10.8

<http://waua.wordpress.com/tag/public-space/>

<http://www.herbergier.nl/CustomModules/VestigingsWebsite/Pages/Default.aspx?vestigingId=16>

www. [http://www.thebe.nl/site/loader/loader.](http://www.thebe.nl/site/loader/loader.aspx?DOCUMENTID=94e4ed5c-08cc-4592-8121-cbffa74184b4)

[aspx?DOCUMENTID=94e4ed5c-08cc-4592-8121-cbffa74184b4](http://www.thebe.nl/site/loader/loader.aspx?DOCUMENTID=94e4ed5c-08cc-4592-8121-cbffa74184b4)

<http://www.vivium.nl/index.php?p=271>

<http://www.fackeldeyfinds.com>

<http://www.riddersystems.nl>

Bijlage I Observatieplan

Lotte Mulder & Renske van Dieren

1. Algemeen

- Zijn er verschillen tussen mannen en vrouwen?
- Wordt er rekening gehouden met de plaatsing van een dementerende wat betreft de fase van dementie waarin de persoon zich bevindt?
- Hoe ervaren personeelsleden het gebouw?

2. Praktische elementen

- Is er mogelijkheid voor bezoek om te blijven slapen?
- Zijn er veiligheidsvoorzieningen aanwezig?
- Hoe is de dienstverdeling?
- Waar worden medicijnen/dossiers opgeborgen?

3. Activiteiten

- Welke gebruiksvoorwerpen worden gegeven om de dementerende te ver maken?
- Welke dagelijkse activiteiten vinden plaats (eten, slapen, wassen, dagactiviteit)?
- Helpen mensen mee met taken als koken, wassen enz?
- Hoe wordt omgegaan met nachtelijke onrust?
- Zit men de hele dag op dezelfde plaats?
- Gaat men wel eens met een bewoner naar het dorp toe?

4. Gedrag

- Wat doen ze?
- Wat zeggen ze?

- Waar kijken ze naar?
- Wat raken ze aan?
- Staat er muziek op?
- Hoe gaat het eten? Zelfstandig, hulp?
- Hoe bewegen ze zich door de ruimte?
- Sporen van gedrag!

5. Architectuur

- Indeling huis – functies van de kamers
- Welke materialen zijn gebruikt?
- Meubels
- Kleurgebruik
- Afscheiding van ruimtes
- Drempels
- Badkamers en toiletvoorzieningen, privé of collectief?
- Contrast in materiaal/kleur
- Personeelsruimte
- Plafonds
- Gordijnen en andere afscheidingen naar buiten
- Relatie met buitenruimte
- Waar wordt gekookt?
- Waar wordt gegeten?
- Noodtrap
- Waar wordt afval weggegooid?
- Hoe bereik je het huis/instelling vanaf de straat?

6. Territorium en controle

- Hoe is het onderscheid in een primair (huis), secundair (bv. klas) en publiek territorium (bv. winkel)?
- Hoe creëert men een eigen territorium?
- Mag men eigen spullen meenemen?
- Zijn er onderlinge verbanden/groepen?
- Zijn mannen meer territoriaal dan vrouwen (zie bell, blz. 281)?
- Hoe gaat een bewoner om met het territorium/spullen van een ander, wordt het gerespecteerd?
- Wat is de collectieve ruimte en wat is de privé ruimte?
- Is het gedrag in een privéruimte anders dan in een gezamenlijke ruimte?
- Zijn er uitsluitend eenpersoons of ook meerpersoons slaapkamers?
- Heeft het personeel een eigen territorium?
- Is er een verschil tussen prikkelrijke en prikkelarme ruimtes waar te nemen?
- Wat is de 'procedure' om van de ene ruimte naar de andere ruimte te gaan (prikkelrijke/prikkelarme ruimten), mag iedereen gaan en staan waar hij/zij wil, op welk moment? Oftewel: heeft de persoon controle?
- Is er een vaste tafelschikking? Zit men altijd op dezelfde plek in de zithoek?
- Heeft men controle over sociale interactie?
- Kan men zelfstandig naar buiten? Of is er een sleutel nodig?
- Wordt er rekening gehouden met de sociaalculturele achtergrond/leefstijl van de persoon?

7. Wayfinding

- Hoe is de leesbaarheid van het gebouw?
 - path (shared travel corridors)
 - edge (limiting or enclosing features that tend to be linear but are not functioning as paths)
 - district (larger spaces that have some common character)

- node (major points where behavior is focused, typically associated with the intersections of major paths or places where paths are terminated or broken)

- landmark (distinctive features that people use for reference points)

- Is er overzicht in het gebouw door middel van positionering van functies en functiescheiding?
- Zijn er persoonlijke 'landmarks' gebruikt?
- Worden er pictogrammen gebruikt om dingen aan te duiden?

8. Betekenis geven aan prikkels

- Wordt zintuigactivering gebruikt om contact te krijgen/houden met de persoon in de omgeving?
- Is er rugdekking?
- Hoe gaat men met materialen om?
- Op welke prikkels wordt sterk gereageerd?
- Tast, visueel, auditief, geur (proeven)

9. Natuurlijke omgeving

- Relatie binnen buiten
- Kan men zelfstandig naar buiten?
- Wat is er buiten te zien, voelen, proeven, ruiken, horen?
- Hoe gaat men om met het sundowning syndroom?
- Zijn er dieren aanwezig?

10. Behoeft aan verandering

- Hoe is de balans tussen leesbaarheid en mysterie?
- Hoe is de balans tussen coherentie en complexiteit?
- Zitten mensen door de dag heen op verschillende plaatsen?

Bijlage II Observatieverslag De Belevenis

Lotte Mulder & Renske van Dieren

Deze observatie vond plaats op 25 november 2010

Wat is De Belevenis?

De Belevenis is een uitgaanscentrum gericht op mensen die functioneren op een zeer laag niveau en baat hebben bij rustige activiteiten. De activiteiten van De Belevenis richten zich op zintuiglijke stimulering: het aanbieden van prikkels om iemand bewust te maken van zijn omgeving, hem/haar uit te dagen daar iets mee te doen en contact te maken met een ander en de omgeving. Er zijn 6 verschillende werelden, waarvan de helft actief en de andere helft passief. Na driekwartier wisselt dit om. Hierdoor kan iedereen zelf zijn keuze maken wat te doen, zien en beleven. In de actieve periode van een ruimte worden alle zintuigen geprikkeld, in de passieve periode staat alles uit en is er enkel de ruimte om te ervaren. Veel mensen die uitgaan in De Belevenis zijn slechtziend, wat doorslaggevend is geweest in het toepassen van reliëf.

Naast de zintuiglijke stimulering via inrichting en aankleding van de zes belevingsruimtes, zijn er ook verschillende masseurs aanwezig. Mensen met een lichamelijke en/of verstandelijke handicap of dementerenden worden 24 uur per dag functioneel aangeraakt. De masseurs proberen door middel van een voet- en handmassage een ander soort contact te maken, waardoor men zal ontspannen.

Binnen de activiteiten wordt onderscheid gemaakt in bezoekersgroepen: kinderen, volwassenen en dementerenden in fase 3 (de laatste fase in het dementeringsproces). De inrichting van de ruimtes zal bij elke bezoekersgroep hetzelfde zijn, maar er zullen nuanceverschillen zijn in

geluid, muziekkeuze en licht. Ook in de catering wordt met de doelgroep rekening gehouden. Zo krijgen kinderen frietjes en kroketten en ouderen bijvoorbeeld Hollandse Kost en een advocaatje met een bonbon.

De Belevenis reist door het land. In elke stad staan ze ongeveer zes weken. Hierdoor hoeven verzorgingscentra niet te ver te reizen. Het centrum is gevestigd in een grote tent van ruim zestienhonderd vierkante meter. Hierin is beschikking over alle noodzakelijke (zorg)aanpassingen en faciliteiten.

De werelden

De Belevenis bestaat uit zes werelden, met daarnaast nog extra aanvullende ruimten. Allereerst een bespreking van de werelden, daarna worden de overige ruimten besproken.

1. De Oosternis (Oosterse wereld)

Visueel

- Veel kleuren; oranje, geel, paars, rood, blauw, roze, goud.
- Gebruik gemaakt van soort van kamerscherm, doordat dit deels open is, kan men beschut zitten, maar tegelijkertijd de rest van de ruimte in de gaten houden.
- Afscheiding bij ingang gemaakt door middel van spijlen met kralen in allerlei kleuren eromheen.
- Een 'bedoeïenentent' vanwaar men beschermd kan kijken naar de rest van de ruimte; rugdekking.

Tactiel

- Een muur waarin een groot reliëf gemaakt is (figuur II.1), waardoor men de lijnen kan volgen met je hand.
- Gebruik van 'henna' gemaakt op de wanden; men kan de vormen voelen.
- Verschillende materialen, zowel hard als zacht (indrukbaar) materiaal.
- De kralen bij de ingang kan je aanraken en bewegen.
- Er is een 'vliegend tapijt'; een bed dat heen en weer golft.

Geur

- Wierrookgeur

Geluid

- Oosterse muziek

Smaak

- Niets

Figuur II.1 Reliëf in de wand

2. De Spelonkenis (Grottenwereld)

Visueel

- Alles is rood; dit kan beangstigend werken voor mensen

Tactiel

- een weerstandsmuur; als men er tegenaan duwt, duwt de muur terug. Vanwege de weerstand komt men meer in het lichaam.
- Een ballonachtige stof is gespannen in een frame, wanneer beide handen aan een andere kant gehouden worden, voelt men ineens een heel andere aanraking dan dat men normaal gewend is.

Geur

- Eucalyptus

Geluid

- Druipsteengrot geluiden

Smaak

- Niets

3. De Bevlogenis (Wolkenwereld)

Visueel

- Koel licht; blauw- en wittinten.
- Gebruik gemaakt van veelkleurige vogels, die bewegen wanneer men aan ze trekt (hangen aan elastieken draden).
- Bellen blazen.
- De rook zorgt voor een beetje mist in de ruimte.

Tactiel

- Er is een groot bed, met zachte knuffels, wolkenkussens en bollen. Men kan hier op liggen en alles aanraken.
- Er is een windmachine, als men op het rooster gaat staan, dan voelt men de wind.

Geur

- De geur die uit een rookmachine komt.

Geluid

- Vogelgeluiden.
- Men hoort de wind van de windmachine.

Smaak

- Niets

4. De Bezeetenis (Onderwaterwereld)

Visueel

- Merendeel blauwtinten, daarnaast verschillende andere kleuren.
- Lampjes in een waterkolom, men ziet de bellen in het water bewegen.
- Diaprojectie met waterbewegingen/ druppels die in het water vallen.
- Kunststof kwallen die heen en weer bewegen en een veranderende lichtsterkte vertonen.

Tactiel

- Bij de ingang hangen groene stoffen slierten; algen. Men voelt dat langs zich heen gaan (zoals bij een vliegengordijn), wanneer men er doorheen loopt
- Er is een warmwaterbed.
- Grote zoenvissen waar je tussendoor kan lopen, waarbij verschillend materiaal zorgt voor specifieke tactiele ervaringen.
- De muur bij de strandbank bezit allerlei structuren en materialen waar men aan kan voelen.
- Er liggen veel knuffels van vissen en andere zeedieren, men kan ze vastpakken en voelen.

Geur

- ?

Geluid

- Meeuwgeluiden

Smaak

- Niets

5. De Verkoeltenis (Winterwereld)

Visueel

- Er zijn spiegels.
- Alles is schots en scheef.
- Het plafond heeft een wak, waar allerlei dieren naar beneden kijken.
- Er liggen veel knuffels.
- Iglo met warme berenvachten erin; een afgesloten ruimte.

Tactiel

- Er zijn waterijsjes om de kou te voelen.
- Er zijn warme berenvachten.
- Er is een wand die uit ijsrotsen bestaat, men kan alle vormen voelen.
- Men kan aan een touwtje trekken, waarna er schuim komt over de persoon.

Geur

- ?

Geluid

- Grommende ijsbeer

Smaak

- Waterijsje

6. De Betropenis (Tropische wereld)

Visueel

- De bamboe stokken maken een afscheiding.

- Een olifant begroet iedereen die binnenkomt; klapperende oren en een slurf die omhoog gaat.
- De bloemen gaan in en uit.
- Een aap schommelt heen en weer.
- Er zijn hangende boomstammen, waar je tussendoor/tegenaan kan bewegen.

Tactiel

- Er is een structuur gemaakt op de wanden van houtschors (met mos), takken en beweegbare bloemen.
- Men kan de slurf van de olifant aanraken.
- Op een grote bananenschil kan men liggen en heen en weer schommelen

Geur

- ?

Geluid

- Een olifant maakt geluid.
- Er zijn tjirpende krekels te horen.

Smaak

- Er liggen stukjes banaan.

Andere ruimten

- In het centrum van de wereld (De Belovenis) staat een grote witte sprookjesboom. Bij de wortels staan zitzakken en wanneer men de holle boomstam in loopt hoort men een ademhaling.
- Het restaurant (De Lekkernis) is onbeperkt toegankelijk. De catering wordt aangepast aan de beleavingswereld van de bezoekersgroep.
- De Vertroetelnis is een massageruimte. Hier is een warmwaterbed aanwezig waarop men kan ontspannen. De masseurs zijn niet ruimteafhankelijk en masseren ook in alle overige ruimtes.

- Om alle werelden heen ligt een gang, De Betreden, die ook rijk is aan zintuiglijke prikkeling:
- Jurken die ronddraaien, waarbij gebruik gemaakt is van ouderwetse naaimiddelen en -stijlen, zoals het gebruik van kant en de wijze waarop stoffen gemaakt worden. Dit zal voor de oudere bezoekers herkenning oproepen.
- Luchtbollen die men in kan drukken en waar een lamp inzit die van licht verandert.
- Een pad met ribbels, waardoor een persoon in rolstoel gaat "hobbelen". Omdat dit voor sommige mensen veel spanning oproept, is besloten er een pad naast te leggen die dit effect niet heeft.
- Er zijn slierten met verkleurende lichtjes.
- Rode en blauwe ballen die op ooghoogte van een persoon in rolstoel hangen, en langs diegene afglijden wanneer er doorheen gereden wordt.
- Takken die in eerste instantie in driehoeksvorm dicht tegen elkaar aan staan en zich openen wanneer een persoon de takken nadert. Dit geeft het gevoel van een welkom ontvangst.
- Een volledig donkere ruimte, waarin gebruik is gemaakt van blacklight.
- Een kapstok met verkleedspullen.
- Er is een orgel dat verbonden is met de houten treden van een brug. Wanneer men op de treden stapt, hoort men het geluid van het orgel en is de resonantie voelbaar.
- Er is een carillon, waarbij muziek gemaakt wordt wanneer gedrukt wordt op een houten hendel die de arm van een pop in beweging brengt en daarmee slaat op een ander houtje.
- De verschoningsruimten: omdat mensen tijdens het verschonen naar het plafond kijken, is hier extra aandacht besteed door middel van licht en structuur (figuur II.2).

Figuur II.2 In de verschoningsruimtes is gewerkt met een interessant plafond

Indrukken

Wanneer je binnenkomt in De Belevensruimte ervaar je direct warmte en geborgenheid. Hoewel je in een tent bevindt, merk je dit binnen niet. Dit komt onder andere door de gebruikte materialen. Om de verschillende werelden te scheiden, zijn lange witte gordijnen gebruikt. Ook aan het plafond zijn geplooid, witte gordijnen bevestigd. Bovendien geeft het gedimde licht een intieme sfeer.

Samen met een activiteitenbegeleider bij een verzorgingshuis voor dementerenden in Hoogvliet, liep ik mee met een dementerende meneer, zittend in een rolstoel. Samen liepen we door de werelden. Hij gaf niet aan

wat hij graag wilde zien en tastte ook niet naar objecten. Wel voelde hij aan de objecten als je iets aangaf. De begeleider hield het dan eerst voor het hoofd, zodat de dementerende zag dat er iets werd aangereikt en daarna legde de begeleider het op de schoot, tegen de handen aan. Ook bewoog de begeleider met knuffels tegen de rug van de hand aan, zodat de dementerende voelde wat het materiaal was.

De begeleider vertelde dat de dementerende het prettig vond, dit kon hij merken doordat de dementerende ontspannen zat, begon te praten en grapjes te maken. Ineens zei hij tegen mij “Kiekeboe”, toen ik ergens vandaan kwam lopen, en vervolgde met “Ja, jij dacht dat ik was weggelopen he?”.

Om één uur was er een concert van Willeke Alberti. (Bijna) alle bezoekers waren in het restaurant verzameld, om te luisteren naar de muziek. Willeke Alberti loopt tussen iedereen door en probeert op die manier echt contact te maken met iedereen. Ook gaat ze in op dingen die mensen roepen of zeggen tegen haar.

Na een uurtje luisteren naar haar muziek, gingen we nogmaals door de belevingswerelden heen. De dementerende was nu onrustiger. Hij ging roepen “Donder op, donder op!” of schreeuwde kreten uit. Dingen die hij zei waren niet goed te volgen. Het is lastig te bepalen waardoor de onrust komt, vertelde de begeleider. Wel heeft deze meneer een oorlogstrauma, waarbij situaties en voorwerpen uit het heden associaties kunnen oproepen met zijn traumatische verleden. De begeleider probeerde de dementerende te kalmeren door aan te geven dat hij niet alleen was, en legde daarbij een geruststellende hand op de schouder, arm of hand van de meneer. Om meer rust te creëren, gingen we naar de Bezeetenis, de ruimte waar stromend water achter een wand was. De begeleider zette de meneer voor deze wand, waarna hij rustiger werd. Op een gegeven moment viel hij zelfs een beetje in slaap.

Toen ik vroeg of deze werelden niet te veel prikkels opleverden, zei de begeleider dat dat inderdaad het geval kan zijn. Ook al zijn de werelden passief, zijn er nog

steeds ontzettend veel visuele en tactiele prikkels waar te nemen in de ruimte zelf, zoals kleur, vorm, structuur enzovoort.

Veel bezoekers werden op de (water)bedden gelegd. Je zag en hoorde dat ze hiervan ontspanden, door geluidjes die ze maakten en een rustig ogend lichaam. Eén van de begeleiders noemde de Oosternis een extreme ruimte, vanwege de diversiteit aan kleuren. Normaal zijn bezoekers weinig kleur gewend, waardoor de overgang naar het veelvuldig kleurgebruik te extreem kan zijn.

Op het moment dat je De Belevenis verlaat, kom je in een klap weer in de ‘normale’ wereld.

De oprichters van De Belevenis geven zelf aan dat er nog meer mag gebeuren aan de werelden voor dementerende ouderen. Omdat deze doelgroep al een heel leven achter de rug heeft, moet ervoor gewaakt worden dat de werelden niet te kinderlijk zijn. Dementerende ouderen hebben baat bij een zintuigelijke benadering wanneer dit op basaal niveau toegepast wordt en respect gewaarborgd blijft.

Eclectisch model (Bell, Greene, Fisher & Baum)

De Belevenis wil er voor zorgen dat de dementere patiënt een optimaal niveau van arousal bereikt. De dementerende patiënten die De Belevenis bezochten, verkeerden allemaal in het laatste stadium van dementie. Het is daarom van belang deze stimulatie zo optimaal mogelijk aan te bieden, aangezien de patiënt niet zelf in staat is copingsmechanismen te reguleren. Helaas is het onmogelijk een stimuluscontrole te bewerkstelligen die op iedere bezoeker toepasbaar is, omdat patiënten sterk van elkaar verschillen. Bepalende factoren hierin zijn onder andere de mate van slechthorendheid, slechtziendheid, mobiliteit en

communicatie. Het is daarom moeilijk een vaste set aan stimuli te ontwikkelen die bij iedereen hetzelfde teweeg brengt. Ik ben van mening dat De Belevenis zijn uiterste best gedaan heeft hier rekening mee te houden. Er is voor ieder ‘wat wils’.

Het is moeilijk vast te stellen of een patiënt overgestimuleerd raakt door de prikkelrijke omgeving, vanwege een gebrek aan communicatie. Over het algemeen leken de patiënten niet overprikkeld. Toch hadden sommigen moeite met het vasthouden van de aandacht, waar de prikkelrijke omgeving mogelijk oorzaak van is. In dat geval kan de patiënt de stimulus niet verwerken en heeft hij teveel om te zien, horen, ruiken en voelen. Wanneer gezonde mensen te maken krijgen met overstimulatie, zullen zij ervoor zorgen deze belevissen te ontvluchten. Deze reactie is voor patiënten uit de laatste dementiefase moeilijker uitvoerbaar, vanwege de afhankelijke positie ten opzichte van hun begeleider. Waarschijnlijk gebruiken ze meer subtiele tactieken om prikkels te reduceren, zoals het vermijden van aanrakingen met objecten, het sluiten van de ogen en het stoppen met praten/babbelen. Ik ben van mening dat De Belevenis verbeterd kan worden op het punt van de hoeveelheid aan stimuli. Hoewel de patiënt ervoor kan kiezen in een wereld te zijn die ‘aan’ of ‘uit’ is, blijven beide werelden naar mijn idee prikkelrijk. Het verhogen van het controlegevoel van de dementerende patiënt, zal een positieve uitwerking hebben op de mate van onrust bij de patiënt. Er zouden ruimtes gecreëerd kunnen worden waar écht weinig gebeurt. Een lichte ruimte met zachte teinten en weinig geluid. Op deze manier kan de verhoogde arousal van de patiënt, teruggebracht worden naar zijn optimale niveau.

Vanuit het bezoek aan De Belevenis zijn een aantal inspiratiepunten te benoemen waar in een architectonisch ontwerp mee gewerkt kan worden.

Deze inspiratiepunten zijn:

- Mensen die in een rolstoel zitten of hulpbehoevend zijn, kijken heel veel naar het plafond. In een ontwerp kan hierop ingespeeld worden, door het plafond interessant te maken.
- Geef betekenis aan een wand, door structuren toe te voegen. Dit kan met verschillende materialen of door middel van reliëf.
- Maak een afwisseling in prikkelrijke en prikkelarme ruimtes.

Bijlage III Interview & Hogeweybeurs

Renske van Dieren

Tijdens de onderzoeksfase is een bezoek gebracht aan de Hogeweybeurs (14 oktober 2010) en een interview gehouden met Ideon (9 november 2010). Hieronder wordt uitgelegd met wie er gesproken is.

Hogeweybeurs

De Hogeweybeurs is een beurs voor verzorgenden, activiteitenbegeleiders, woonbegeleiders en welzijnswerkers in de zorg voor dementeren en voor iedereen die zich oriënteert op het werken met mensen met dementie of gewoon nieuwsgierig is naar de werkwijze die in De Hogeweyk ontwikkeld is. Tijdens de beurs zijn door elke bezoeker twee workshops te volgen. Ik heb de volgende twee workshops gevolgd:

De gunstige omgeving

Anneke van der Plaats heeft theorieën uit de neurowetenschappen vertaalt naar de praktijk, waarbij duidelijk wordt wat de invloed is van de omgeving op het ontstaan van gedrag. Zij vormt samen met Jos Cuijten, Sylvia de Koning en Wilma Lanke het 'Breincollectief'. Op de beurs gaf Jos Cuijten een lezing over de invloed van de omgeving op het gedrag van dementerenden.

Natuurbeleving

Hanneke Roorda is tuin- en landschapsarchitecte en werkt bij Bureau Niek Roozen als beplantingsdeskundige. Zij vertelde in de lezing op welke manier ze in De Hogeweyk de natuurbeleving beschikbaar heeft gemaakt voor de dementerende bewoner.

Ideon

Ideon is het kennis- en innovatiecentrum voor dementieprofessionals. Ideon stelt zich ten doel om de wetenschappelijke kennis over dementie toegankelijk te maken voor iedereen die in zijn werk te maken heeft met mensen met dementie. Dit kan gaan om mensen die werkzaam zijn binnen de directe zorgverlening, wetenschappelijk onderzoek doen naar dementie, of manager zijn van een zorgorganisatie.

Ik sprak met Kees Schriek en Selma te Boekhorst. Kees Schriek is directeur van Ideon, en heeft voorheen 25 jaar in de verpleeghuiszorg gewerkt met verschillende taken (verpleegkundige, teamleider, afdelingshoofd, beleidsmedewerker, hoofd opleiding, hoofd zorgdienst en waarnemend bestuurder voor een zorgorganisatie).

Selma te Boekhorst is neuropsycholoog en deed een promotieonderzoek naar kleinschalig wonen voor ouderen met dementie. Daarnaast werkt zij sinds 2008 als wetenschappelijk onderzoeker bij het verpleeghuisgeneeskunde van het VU medisch centrum, waar ze onderzoek doet naar de effectiviteit van domotica als alternatief voor vrijheidsbeperkende maatregelen voor ouderen met dementie.